

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Каранда Ірина Ігорівна

УДК172.1:323.2:929«Пеленський»1890/1943

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЗИНОВІЯ ПЕЛЕНСЬКОГО (1890 – 1943)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України
Галузь науки: Історичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Всі оригінали ідентичні
Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 35.222.01

к.і.н. В.М. Конопка

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.І. Каранда

Науковий керівник: Муравський Олег Іванович, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

Львів – 2021

АНОТАЦІЯ

Каранда І.І. Громадсько-політична діяльність Зиновія Пеленського (1890 – 1943). – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2021.

У дисертації розв'язана актуальна наукова проблема, що полягала в комплексному аналізі громадсько-політичної діяльності Зиновія Пеленського у контексті суспільно-політичних процесів Західної України у першій третині ХХ ст.

Актуальність дисертаційної роботи полягає у тому, що історико- та політико-правознавчі роботи здебільшого пропонують цікаві (описові), корисні для історіографії положення та висновки, зокрема, компаративістського характеру, які стосуються постаті Зиновія Пеленського, однак не відображають його громадсько-політичної діяльності у цілісному науково-теоретичному дискурсі. Таким чином, доробок українських дослідників створює важливе підґрунтя, проте не знімає з порядку денного потреби підготовки спеціального комплексного дослідження, присвяченого Зиновію Пеленському, яке б віддзеркалювало у його біографії складне переплетіння соціальних і національних аспектів українського національно-визвольного руху в окреслений період.

Наукова новизна одержаних результатів полягає як у постановці проблеми, так і в комплексному підході до її вирішення, що зумовлено відсутністю у вітчизняній та зарубіжній історіографії наукових робіт. У дисертації *уперше*: представлено комплексне наукове дослідження, яке відображає багатогранну громадсько-політичну діяльність політика, кооператора, публіциста – Зиновія Пеленського; з'ясовано та реконструйовано маловідомі факти біографії відомого політичного діяча, зокрема, охарактеризовано його працю в Ревізійному союзі українських кооперативів, Товаристві українських

кооператорів, Комітеті рятунку України та ін.; відтворено цілісну картину громадсько-політичної діяльності Зиновія Пеленського в УНДО; розглянуто особливості державотворчої праці Зиновія Пеленського на Конгресах національних меншин; деталізовано працю політика у сеймі Польщі, охарактеризовано його основні здобутки на парламентському терені; обґрунтовано та доведено важливу цінність науково-публіцистичної спадщини Зиновія Пеленського, наголошено на необхідності її популяризації серед широкого загалу. *Набули подальшого розвитку*: осмислення концепцій, програм і доктрин українських політичних партій національно-державницького табору щодо боротьби і протистояння асиміляційній політиці польської держави; проблема адаптації українців, передусім політичної еліти, до національно-культурної та соціально-економічної політики польських урядів у міжвоєнний період ХХ ст.; концепція польсько-українського порозуміння, яка у другій половині 1930-х.рр. трансформувалася в політику нормалізації.

У дисертації проаналізовано та систематизовано стан наукової розробки теми, джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження.

За результатами дослідження встановлено, що архітектоніка світогляду Зиновія Пеленського має чимало особливостей, зумовлених як специфікою суспільно-політичної ситуації у краї, так і його особистими якостями та рисами характеру. На формування світогляду Зиновія Пеленського вплинула низка факторів, серед яких базовими стали: родинне оточення; навчання в україномовній сільській школі та гімназії; активна участь у студентському русі; знайомство із низкою національно-свідомих українських громадсько-політичних діячів та ін. На рівні мікроісторії, біографія Зиновія Пеленського юнацьких років показує багато цікавих деталей, що передають характер українсько-польського протистояння в Галичині, суперечливість національно-культурної політики Австро-Угорської імперії, масштаби терору російської окупаційної влади у роки Першої світової війни тощо. З іншого боку, підґрунтя виразної національно-патріотичної свідомості Зиновія Пеленського заклали просвітні та наукові установи Галичини, які вели активну усвідомлюючи

роботу серед українського населення регіону. Власне завдяки їм Зиновій Пеленський став одним із лідерів студентського товариства «Січ», взяв участь в польсько-українській війні у лавах Української Галицької Армії, вступив до УНДО.

Показано, що Зиновій Пеленський тричі обирався послом польського парламенту. У діяльності відомого українського політика на парламентському терені чітко виділяються два відмінні періоди: 1) 1930 – 1935 рр.; 2) 1935 – 1939 рр. Упродовж першого – один із лідерів партії, заступник голови УПР (1930 – 1935 рр., 1935 – 1939 рр.), дотримуючись програмних орієнтирів УНДО, критикував національно-культурну та соціально-економічну політику Другої Речі Посполитої, зокрема підготував проекти законів про амністію політичних в'язнів, проект зміни регламенту сейму зважаючи на вживання у вищому законодавчому органі країни української мови, численні внески спрямовані на захист українського шкільництва. Другий період парламентської праці Зиновія Пеленського пройшов під знаком нормалізації польсько-українських відносин, що закономірно пригасило критичний тон виступів українського парламентарія. Ініційована керівництвом УНДО нова політична тактика загалом не розв'язала польсько-українських протиріч, а привела до розколу українського політичного табору та загострення міжпартійної боротьби. Переконавшись у неефективності нормалізації, наприкінці 1938 – початку 1939 рр. Зиновій Пеленський як інші українські парламентарії, які входили до складу Української парламентської репрезентації, відійшов від задекларованої співпраці із польським урядом. Однак, незважаючи на політичну кун'юктуру та тактичну лінію партії, його діяльність у вищому законодавчому органі країни незмінно спрямовувалася на захист соціально-економічних та національно-культурних потреб українського народу. Промови Зиновія Пеленського відзначалися виваженістю, фаховим підходом до оцінки проблеми, що в поєднанні з ораторськими здібностями доповідача викликали захоплення сучасників, жваво обговорювалися на сторінках української та польської преси.

Констатовано, що у міжвоєнний період ХХ ст. Зиновій Пеленський активно долучився до відбудови економічного життя на західноукраїнських землях, зокрема на відтинку організації та розбудови української кооперації. Від 1927 р. він перейшов до праці в Ревізійному Союзі Українських Кооператив як головний редактор «Господарсько-кооперативного Часопису» та референт пропаганди. Під його пропагандистсько-ідеологічним впливом розвивалися всі типи української кооперації: 1) «Центробанк» як централь кредитної кооперації; 2) «Центросоюз» як осередок споживчої та виробничої кооперації і 3) «Маслосоюз» як надбудова молочарської кооперації. Водночас Зиновій Пеленський виступав не лише визначним практиком господарського і кооперативного життя, але одним з головних його теоретиків. Фахова освіта, праця над собою дозволили йому сформулювати ідеологічні принципи кооперативного руху, що, зокрема, відображено у його науково-публіцистичних працях.

Доведено, що Зиновій Пеленський у середині 1920-х рр. виступив одним із активних прихильників об'єднання національно-демократичних сил краю та увійшов до керівних органів новоутвореної провідної української партії Західної України – УНДО. Згуртувавши національно-демократичні сили краю навколо ідеї «боротьби за найвище право нації», націонал-демократи опинилися в центрі українського політичного життя Другої Речі Посполитої. Зиновій Пеленський у 1928 р. увійшов до Центрального комітету партії, проте віддав перевагу роботі у Ревізійному союзі українських кооператив над партійною працею. Тільки після обрання його послом сейму Другої Речі Посполитої у 1930 р. домінантним для нього стала робота над розбудовою цієї політичної сили. Основним його завданням стали організаційні справи, зокрема відбудова повітових організацій, відновлення діяльності осередків партії у селах та партійного руху загалом. На численних вічах, зборах, один із лідерів партії розтлумачував основну політичну лінію партії – здобуття самостійної, соборної Української держави, закликав членів партії до інтенсивної праці, організації повітових з'їздів і виборів партійного керівництва на місцях. Окремий напрям

його діяльності – участь у роботі Конгресів національних меншин, де Зиновій Пеленський пропагував ідею соборності українських земель та відстоював концепцію права нації на самовизначення.

Зиновій Пеленський проявив себе не тільки на партійно-політичній ниві Західної України, але й став відомий тогочасному широкому загалу завдяки своїй редакторсько-публіцистичній праці у «Господарсько-кооперативному часописі» та «Ділі». Більшість його праць присвячувалися розв'язанню злободенних проблем українців, серед яких першочерговими залишалися питання розвитку кооперативного руху, поширенню самоосвіти, боротьба з колонізацією, осадництвом, пошук оптимальних форм співпраці із польською владою на регіональному та державному рівні.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали і висновки дисертації можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері (при підготовці фундаментальних праць з історії України), навчальній (у процесі розробки і викладання нормативних та спеціальних курсів у вузах), а також – практично-політичній (для діяльності політичних партій, що сповідують національно-демократичну ідеологію). Зібраний фактологічний матеріал, науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого поглибленого аналізу суміжної проблематики.

Ключові слова: З. Пеленський, громадсько-політична діяльність, парламент, УНДО, кооперація, редакційно-публіцистична праця.

SUMMARY

Karanda I.I. Socio-political activity of Zinovy Pelensky (1890 – 1943). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of historical sciences on a specialty 07.00.01 – history of Ukraine. I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine, Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine. Lviv, 2021.

The dissertation solves a topical scientific problem, which consisted in a comprehensive analysis of socio-political activities of Zinovy Pelensky in the context of socio-political processes of Western Ukraine in the first third of the twentieth century.

The relevance of the dissertation is that historical and political-legal works mostly offer interesting (descriptive), useful for historiography provisions and conclusions, in particular, comparative nature, which relate to the figure of Zinovy Pelensky, but do not reflect his socio-political activities as a whole. scientific and theoretical discourse. Thus, the work of Ukrainian researchers creates an important basis, but does not remove from the agenda the need to prepare a special comprehensive study on Zinovy Plensky, which would reflect in his biography a complex intertwining of social and national aspects of the Ukrainian national liberation movement in the period.

The scientific novelty of the obtained results lies both in the formulation of the problem and in a comprehensive approach to its solution, which is due to the lack of domestic and foreign historiography of scientific works. In the dissertation for the first time: the complex scientific research which reflects multifaceted social and political activity of the politician, the cooperator, the publicist - Zinovy Pelensky is presented; little-known facts of the biography of the famous politician were clarified and reconstructed, in particular, his work in the Audit Union of Ukrainian Cooperatives, the Society of Ukrainian Cooperatives, the Rescue Committee of Ukraine, etc .; a holistic picture of Zinovy Pelensky's social and political activity in the UNDO was reproduced; the peculiarities of Zinoviyy Pelensky's state-building work at the Congresses of National Minorities are considered; the work of the politician in the Polish Sejm is detailed, his main achievements in the parliamentary field are characterized; substantiated and proved the important value of the scientific and journalistic heritage of Zinovy Pelensky, emphasized the need to promote it among the general public. Further development of: comprehension of concepts, programs and doctrines of the Ukrainian political parties of the national-state camp concerning struggle and opposition to the assimilation policy of the Polish state; the

problem of adaptation of Ukrainians, especially the political elite, to the national-cultural and socio-economic policy of the Polish governments in the interwar period of the twentieth century; the concept of Polish-Ukrainian understanding, which in the second half of the 1930s. transformed into a policy of normalization.

The dissertation analyzes and systematizes the state of scientific development of the topic, the source base and theoretical and methodological principles of the study.

According to the results of the research, the architecture of Zinovy Pelensky's worldview has many features due to the specifics of the socio-political situation in the region, as well as his personal qualities and character traits. The formation of Zinovy Pelensky's worldview was influenced by a number of factors, among which the basic ones were: family environment; education in a Ukrainian-language rural school and gymnasium; active participation in the student movement; acquaintance with a number of nationally conscious Ukrainian public and political figures, etc. At the level of microhistory, Zinovy Pelensky's biography of his youth shows many interesting details that convey the nature of the Ukrainian-Polish confrontation in Galicia, the contradictions of national and cultural policy of the Austro-Hungarian Empire, the scale of terror of the Russian occupation authorities during the First World War. On the other hand, the basis of the expressive national-patriotic consciousness of Zinovy Pelensky was laid by educational and scientific institutions of Galicia, which were actively aware of the work among the Ukrainian population of the region. Thanks to them, Zynova Pelensky became one of the leaders of the Sich student society, took part in the Polish-Ukrainian war in the ranks of the Ukrainian Galician Army, and joined the UNDO.

It is shown that Zinoviyy Pelensky was elected ambassador of the Polish parliament three times. In the activities of a well-known Ukrainian politician in the parliamentary field, two distinct periods are clearly distinguished: 1) 1930 - 1935; 2) 1935 - 1939. During the first - one of the party leaders, Deputy Chairman of the UPR (1930 - 1935, 1935 - 1939), adhering to the program guidelines of the UNDO, criticized the national-cultural and socio-economic policy of the Second Commonwealth, in particular, he drafted laws on the amnesty of political prisoners, a

draft amendment to the rules of procedure of the Seimas due to the use of the Ukrainian language in the country's highest legislative body, and numerous contributions aimed at protecting Ukrainian schools. The second period of Zinovy Pelensky's parliamentary work was marked by the normalization of Polish-Ukrainian relations, which naturally dampened the critical tone of the Ukrainian parliamentarian's speeches. The new political tactics initiated by the UNDO leadership did not resolve the Polish-Ukrainian controversy at all, but led to the split of the Ukrainian political camp and the intensification of the inter-party struggle. Convinced of the ineffectiveness of normalization, in late 1938 and early 1939 Zinovy Pelensky, like other Ukrainian parliamentarians who were members of the Ukrainian parliamentary representation, withdrew from declared cooperation with the Polish government. However, despite the political conjuncture and tactical line of the party, its activities in the highest legislative body of the country invariably aimed at protecting the socio-economic and national-cultural needs of the Ukrainian people. Zinovy Pelensky's speeches were marked by a balanced, professional approach to assessing the problem, which, combined with the speaker's oratory skills, aroused the admiration of contemporaries and was lively discussed in the Ukrainian and Polish press.

It is stated that in the interwar period of the twentieth century. Zinovy Pelensky actively participated in the reconstruction of economic life in Western Ukraine, in particular in the organization and development of Ukrainian cooperation. From 1927 he joined the Audit Union of Ukrainian Cooperatives as the editor-in-chief of the Economic and Cooperative Magazine and a propaganda officer. Under his propagandistic and ideological influence, all types of Ukrainian cooperation developed: 1) "Central Bank" as the headquarters of credit cooperation; 2) "Tsentrosoyuz" as a center of consumer and production cooperation and 3) "Maslosoyuz" as a superstructure of dairy cooperation. At the same time, Zinovy Pelensky was not only a prominent practitioner of economic and cooperative life, but also one of its main theorists. Professional education, work on himself allowed him to

formulate ideological principles of the cooperative movement, which, in particular, is reflected in his scientific and journalistic works.

It is proved that Zynovi Pelensky in the mid-1920s was one of the active supporters of the unification of the national democratic forces of the region and joined the governing bodies of the newly formed leading Ukrainian party of Western Ukraine - UNDO. By uniting the national-democratic forces of the region around the idea of "fighting for the highest right of the nation", the National Democrats found themselves at the center of the Ukrainian political life of the Second Commonwealth. Zinoviyy Pelensky joined the Central Committee of the party in 1928, but preferred to work in the Auditing Union of Ukrainian Cooperatives over party work. Only after his election as ambassador to the Sejm of the Second Rzeczpospolita in 1930 did work on building this political force become dominant for him. His main task was organizational affairs, in particular the reconstruction of county organizations, the resumption of party cells in the villages and the party movement in general. At numerous meetings, one of the party leaders explained the main political line of the party - the acquisition of an independent, united Ukrainian state, called on party members to work hard, organize county congresses and local party elections. A separate direction of his activity is participation in the work of the Congresses of National Minorities, where Zinoviyy Pelensky promoted the idea of the unity of the Ukrainian lands and defended the concept of the nation's right to self-determination.

Zinoviyy Pelensky proved himself not only in the party-political field of Western Ukraine, but also became known to the general public at the time thanks to his editorial and journalistic work in the "Economic and Cooperative Magazine" and "Dili". Most of his works were devoted to solving the pressing problems of Ukrainians, among which the priority remained the development of the cooperative movement, the spread of self-education, the fight against colonization, settlement, finding optimal forms of cooperation with the Polish authorities at the regional and state levels.

The practical significance of the study is that the materials and conclusions of the dissertation can be used in research (in the preparation of fundamental works on

the history of Ukraine), educational (in the development and teaching of normative and special courses in universities), as well as practical political (for the activities of political parties professing a national-democratic ideology). Collected factual material, scientific and theoretical generalizations can serve for further in-depth analysis of related issues.

Keywords: Z. Pelensky, public and political activity, parliament, UNDO, cooperation, editorial and journalistic work.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, розділи у колективних монографіях

1. Патер І.Г., Каранда І.І. Союз визволення України і закарпатські українці. Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення. Львів, 2020. С. 72–88.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Каранда І.І. Участь Зиновія Пеленського у роботі конгресів національних меншин у 1930-х роках. *Літопис Волині*. 2020. Вип. 23. С. 47–52.

3. Каранда І. І. Парламентська діяльність Зиновія Пеленського у 1930-х роках. *Гілея: науковий вісник*. 2021. Вип. 160. С. 81–86.

4. Каранда І.І. Участь Зиновія Пеленського у роботі Громадського комітету рятунку України. *International science project*. 2021. Vol. 40. S. 7–10.

5. Каранда І.І. Поширення ідеології кооперативного руху на західноукраїнських землях у складі Другої Речі Посполитої у 1920-х рр.: внесок Зиновія Пеленського. *Virtus*. 2021. Вип. 51. С. 122–125.

6. Каранда І.І. Публіцистична та просвітницька праця Зиновія Пеленського. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2021. Т. 32 (71). Вип. 1. С. 34–38.

Статті, які додатково відображають результати дисертаційної роботи

7. Каранда І.І. Громадсько-політична діяльність Зиновія Пеленського (1930–1939): особливості, внесок у піднесення національної свідомості українців Другої Речі Посполитої. *З історії західноукраїнських земель*. 2020. Вип. 16. С. 122–127.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Записки НТШ – Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові

ЗУЗ – Західні українські землі (Галичина)

ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка

інж. – інженер (з прізвищем)

КДС – Крайовий Дружественний союз

КК – Контактний Комітет

КПЗУ – Комуністична партія Західної України

м. – місто (з назвою)

НТШ – Наукове товариство ім. Шевченка

ОСК – Окружний союз кооператив.

ПКК – Підготовчий Конгресовий Комітет

пол. – польський

проф. – професор

ПСК – Повітовий союз кооперативів

РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)

р-н – район (адміністративна одиниця)

РСУК – Ревізійний союз українських кооперативів

РСУК – Ревізійний союз українських кооперативів

с. – село (з назвою)

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – станція (з назвою)

СУКіП – Спілка українських купців і промисловців

т. д. – так далі

т. зв. – так званий

т. ін. – таке інше

ТУА – Товариство українських агрономів.

УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква

УГА – Українська галицька армія

УГА – Українська господарська академія

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

укр. – український

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання

УНР – Українська Народна Республіка

упоряд. – упорядник

УРП – Українська радикальна партія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСДП – Українська соціал-демократична партія

у-т – університет

УТГІ – Український Технічно-Господарський Інститут

УТГІ – Український технічно-господарський інститут (Регензбург).

УТТ – Українське технічне товариство (Львів).

УЦК – Український центральний комітет

УЦК – Український Центральний Комітет.

УЦР — Українська Центральна Рада

ф. – фонд

ЦДАВО України — Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України — Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦДІАЛ України — Центральний державний історичний архів України у Львові

ЧА – Червона армія

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	13
ВСТУП	15
 РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми	21
1.2. Джерельні матеріали	29
1.3. Методологія дослідження	38
 РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ПОГЛЯДІВ ТА ПОЧАТОК ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
2.1. Становлення особистості: середовище, дитинство та юність	48
2.2. Перші кроки у політичній кар'єрі	56
 РОЗДІЛ 3. ПАРТІЙНА ТА ПАРЛАМЕНТСЬКА ПРАЦЯ	
3.1. Діяльність в УНДО	67
3.2. Парламентська праця	75
 РОЗДІЛ 4. ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	
4.1. Поширення ідеології кооперативного руху на західноукраїнських землях	109
4.2. Діяльність в Громадському комітеті рятунку України	137
4.3. Захист українських інтересів на Конгресах національних меншин	150
 ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Упродовж останніх років в українській історіографії спостерігаємо появу серії нових досліджень, які актуалізували жанр наукової біографістики. Предметом численних праць учених стала громадсько-політична діяльність плеяди українських політиків XIX – XX ст. Однак, незважаючи на заслуги Зиновія Пеленського у поширенні ідеї незалежності та соборності українських земель у міжвоєнній Польщі XX ст., розбудову провідної партії національно-державницького табору – Українського національно-демократичного об'єднання, захист національно-культурних, соціально-політичних прав українців Галичини на парламентському терені, розвиток кооперативної ідеології, а також вагомі здобутки у редакційно-публіцистичній сфері, сучасні історики не поспішають заповнювати «білі плями» його біографії. Малоз'ясованими або ж узагалі нерозробленими залишаються більшість із окреслених проблем. Історики- та політико-правознавчі роботи здебільшого пропонують цікаві (описові), корисні для історіографії положення та висновки, зокрема, компаративістського характеру, які стосуються постаті Зиновія Пеленського, однак не відображають його громадсько-політичної діяльності у цілісному науково-теоретичному дискурсі. Таким чином, доробок українських дослідників створює важливе підґрунтя, проте не знімає з порядку денного потреби підготовки спеціального комплексного дослідження, присвяченого Зиновію Пеленському, яке б віддзеркалювало у його біографії складне переплетіння соціальних і національних аспектів українського національно-визвольного руху в окреслений період.

Наукове завдання дисертації полягає у всебічному розкритті громадсько-політичної діяльності Зиновія Пеленського в контексті суспільно-політичних процесів першої третини XX ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідної роботи відділу

новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Міжнаціональні відносини в Україні XIX – початку XXI ст. Західні землі» (державний реєстраційний номер 0109U004083), а також міжвідділівської науково-дослідної роботи Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Українська Парламентська Репрезентація у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої: засади функціонування, персоніфікація діяльності (1922–1939)» (державний реєстраційний номер 0120U102425).

Мета дисертаційної роботи – проаналізувати громадсько-політичну діяльність Зиновія Пеленського у контексті суспільно-політичних процесів Західної України у першій третині XX ст. Для досягнення мети поставлено **завдання** проаналізувати:

- особливості формування світогляду;
- організаційно-політичну працю в УНДО, громадсько-політичних організаціях;
- внесок у поширення кооперативної ідеології на західноукраїнських землях.
- парламентську працю у вищому законодавчому органі Другої Речі Посполитої;
- здобутки у редакторсько-публіцистичній сфері;
- діяльність на Конгресах національних меншин.

Об'єктом дослідження є громадські організації, партії, редакції періодичних видань, видавництва, в яких він працював, а також – його публіцистична спадщина.

Предметом дослідження є громадсько-політична діяльність З. Пеленського.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період життя З. Пеленського (1890 – 1943 рр.).

Територіальні межі дослідження – Західна Україна, а саме Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Полісся, Підляшшя, Лемківщина, що у

міжвоєнний період XX ст. перебували у складі Другої Речі Посполитої, а також європейські країни, у яких на початку 1930-х перебував З. Пеленський.

Методологічну основу дослідження складають принципи: історизм, послідовність (наступність), науковий плюралізм, об'єктивність, системність та всебічність. Основні контури пропонованого дослідження окреслюють загальнологічні методи, передусім – аналіз і синтез. У пропонованому дослідженні широко використано низку теоретичних методів, зокрема, компаративний, діалектичний, структурно-функціональний. Загальноісторичні методи – історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний- уможлиблюють виявлення причинно-наслідкових зв'язків і безпосередніх закономірностей історичного розвитку, дають змогу впорядкувати сукупність об'єктів або ж явищ на якісно визначені типи (класи) відповідно до властивих їм загальних істотних ознак, з'ясувати суть історичного процесу як сукупності історичних фактів та ситуацій у їх цілісності та історичному зв'язку. Важливе значення мають спеціальні історичні методи дослідження: синхронний, дихронний, а також кількісні методи, серед яких на провідних позиціях – статистичні.

Наукова новизна дисертації.

Уперше:

- представлено комплексне наукове дослідження, яке відображає багатогранну громадсько-політичну діяльність політика, кооператора, публіциста – З. Пеленського;
- з'ясовано та реконструйовано маловідомі факти біографії відомого політичного діяча, зокрема, охарактеризовано його працю в Ревізійному союзі українських кооперативів, Товаристві українських кооператорів, Комітеті рятунку України та ін.;
- розглянуто особливості захисту українських інтересів на Конгресах національних меншин.

Уточнено:

- партійну діяльність в УНДО, його оцінки конкурентних політичних сил у Західній Україні;
- працю політика у сеймі Польщі, охарактеризовано його основні здобутки на парламентському терені.

Набули подальшого розвитку:

- концепція польсько-українського порозуміння, яка у другій половині 1930-х.рр. трансформувалася в політику нормалізації;
- аналіз публіцистичної спадщини З. Пеленського,

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали і висновки дисертації можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері (при підготовці фундаментальних праць з історії України), навчальній (у процесі розробки і викладання нормативних та спеціальних курсів у вузах), а також – практично-політичній (для діяльності політичних партій, що сповідують національно-демократичну ідеологію). Зібраний фактологічний матеріал, науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого поглибленого аналізу суміжної проблематики.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, окремі положення – на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна у світовому історичному просторі» (Маріуполь, 2017 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть)» (Львів, 2018); Всеукраїнська наукова конференція «Національна ідея, державність, соборність: до 150-річчя «Просвіти»» (Львів, 2018); Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми дослідження українського визвольного руху XX століття» (Львів, 2019).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, у якій узагальнено розвиток історичних знань про малодосліджену

наукову проблему. У підрозділі монографії, написаній у співавторстві, особистий внесок автора становить 50 %. Загальний обсяг публікацій 4,2 д.а.

Публікації. Основні концептуальні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у семи наукових публікаціях, з них: одна - підрозділ колективної монографії, шість статей надруковано у фахових вітчизняних і зарубіжних наукових виданнях.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Дослідження складається із переліку умовних позначень, скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг рукопису – 209 сторінок (171 сторінка – основний текст), список використаних джерел нараховує 420 позицій.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Зиновій Пеленський – на сьогодні одна із найбільш малодосліджених постатей УНДО в українській та польській історіографії. Свого часу А. Жук так писав про нього: «Громадянин небуденних прикмет, невтомний громадський робітник, поважний банків фахівець, людина широкого, європейського формату. Він – вроджений промовець, талановитий журналіст діяч із небуденним дипломатичним хистом, народолюбець і політик, кооператор і економіст, людина гладких європейських форм, незаступимий як як гостинний господар, все готовий допомогти у потребі під умовою щоб про це ніхто не буде знати» [299, с. 194].

Нарощування наукових знань про З. Пеленського відбувалося вкрай нерівномірно. Попри відсутність спеціальної комплексної праці, яка б присвячувалася одному із лідерів націонал-демократів, його громадсько-політичну та парламентську працю фрагментарно відображають близько трьох десятків монографій та наукових статей, а також декілька дисертаційних робіт. Вони відрізняються рівнем науково-теоретичних підходів, аналітики та оціночних характеристик.

Історіографію проблеми розглядаємо у проблемно-хронологічному та тематичному дискурсі, що дозволить найбільш повно розкрити архітектоніку досліджуваної проблеми. Праці, які опосередковано або ж безпосередньо присвячені З. Пеленському, поділяємо на декілька груп: 1) наукові, науково-популярні та публіцистичні розвідки міжвоєнного періоду; 2) дослідження радянських та діаспорних вчених; 3) роботи, які побачили світ у роки незалежності України.

Якщо у міжвоєнний період поодинокі праці, написані українськими громадсько-політичними діячами, доволі суб'єктивні зважаючи на політичні чинники, то у роки радянської влади постать З. Пеленського взагалі замовчувалася (у кращому випадку подавалася у «спотвореному вигляді»), а діаспорні вчені зосередили увагу передусім на проблемі розгортання підпільного національно-визвольного руху у краї протягом 20 – 40-х рр. ХХ ст., боротьбі із німецьким окупаційним режимом. Тільки у період незалежності України з'явилися розвідки, які фрагментарно знайомлять читача із постаттю генерального секретаря УНДО.

Серед досліджень, які були опубліковані у 1920 – 1930-і рр. виділимо розвідки лідерів партії – Д. Левицького «Важкий білянс кількох місяців. Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р.» [362] та В. Мудрого «За нормалізацію польсько-українських відносин: Промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6. грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р.» [374]. Роботи знайомлять читача із програмними орієнтирами провідної української політичної партії, одним із членів якої був З. Пеленський. Здобутки української націонал-демократії та у другій половині 1920 – середині 1930-х рр. яскраво ілюструє пропагандистська праця «Як повстало і розвивалося УНДО. З нагоди 10-ліття існування» [420].

Як бачимо, внесок українських та польських істориків, громадсько-політичних діячів міжвоєнного періоду ХХ ст. в об'єктивне висвітлення парламентської та партійної праці З. Пеленського доволі скромний. Не кращі результати радянської історіографії – цензура та заборони висвітлення окремих проблем історії України суттєво обмежили можливості радянських вчених при характеристиці досліджуваної теми. Критика «українського буржуазного націоналізму» та реакційної політики польського уряду у міжвоєнний період, класові протиріччя стали провідною темою тогочасних істориків. У такій ситуації громадсько-політична діяльність «буржуазного

націоналіста» З. Пеленського у кращому випадку замовчувалася, у гіршому – фальсифікувалася.

Зокрема, домінування комуністичної ідеології яскраво помітне у працях П. Йови [331], М. Волянюка [293], І. Компанійця [341], М. Герасименка і Б. Дудикевича [305], О. Цибко [410], В. Маланчука [370]. Дослідники передусім намагалися показати переваги «соціалістичного будівництва» у радянській Україні у порівнянні з політикою польського владного режиму у міжвоєнній Польщі, засудили угодовську стратегію і тактику партії, започатковану В. Целевичем та В. Мудрим, вважали націонал-демократів «оплотом українського буржуазного націоналізму». Праці цих істориків стали зразком та прикладом для наслідування для наступників, адже сформували загальноприйнятту методологію висвітлення партійно-політичного і парламентського життя Західної України у міжвоєнний період ХХ ст.

Зрештою, у другій половині 1960 – 1970-х рр. риторику попередників продовжили М. Зільberman [328], О. Швидак [419] та ін. У дослідженнях «Торжество історичної справедливості», «Воз'єднання західноукраїнських земель із радянською Україною», попри концепцію «братерської допомоги великого російського народу» та вирішальної ролі Великої Жовтневої соціалістичної революції знаходимо фрагментарну інформацію про діяльність «запроданських партій» Західної України у міжвоєнний період. У роботах Є. Галушка [296], М. Панчука [380], Ю. Сливки [392] охарактеризовано місце комуністичного руху в суспільному житті міжвоєнної Західної України. Дослідники засудили політику УНДО, спрямовану на «придушення революційної боротьби трудящих Західної України проти окупаційного режиму Польщі». Із неприхованою радістю вчені констатували відсутність позитивних зрушень у польсько-українських відносинах після переходу у середині 1930-х рр. до політики нормалізації, безперспективність парламентської праці УПР у 1935 – 1939 рр. через ігнорування проурядової більшості українських вимог, що у підсумку привело до провалу задекларованого у 1935 р. курсу УНДО.

На цьому тлі значний науковий інтерес у контексті досліджуваної проблеми становлять праці С. Макарчука [368] та І. Васюти [273]. Останній із класово-партійних позицій проаналізував історію виникнення та організаційно-парламентську діяльність УНДО. Тавруючи націонал-демократію за прислужництво буржуазним режимам, І. Васюта все ж визнав, що УНДО – провідна політична сила Західної України, яка упродовж 1920 – 1930-х рр. зберігала значний вплив на українське населення Східної Галичини, що виразно засвідчили виборчі кампанії до парламенту Польщі 1928 та 1930 рр. Певні оцінки та висновки автора, що стосуються парламентської праці послів і сенаторів УНДО у 1935 – 1939 рр. актуальні навіть для сучасної історичної науки. Зокрема, дослідник розкритикував провід партії, за прагнення до співробітництва з урядом Польщі через зміну вимоги «незалежної України» на «територіальну автономію у межах Польщі».

Окремі фрагменти біографії З. Пеленського реконструйовано на підставі наукових досліджень українських діаспорних вчених: у працях О. Субтельного [401], І. Кедрина [337], К. Паньківського [381], публікаціях Т. Гунчака [311], епізодично висвітлено початки політичної діяльності майбутнього лідера УНДО, внесок у справу польсько-українського порозуміння 1935 р. тощо.

Після відновлення незалежності України та, відповідно, зміни методологічної основи гуманітарних наук, дослідження політичної історії Західної України постало на якісно вищий рівень. Серед істориків зросло зацікавлення роботою діячів українського національно-визвольного руху. Зняття ідеологічних обмежень, відкриття доступу до архівних матеріалів дозволили розширити спектр досліджуваних проблем. Однак, незважаючи на окреслені переваги сучасного періоду перед попередніми десятиліттями, дослідники не поспішають заповнювати «білі плями» біографій низки провідних діячів легального спектру політичних сил Західної України міжвоєнного періоду, серед яких – З. Пеленський.

Дослідження, у яких опосередковано згадується постать З. Пеленського доцільно поділити на декілька тематичних блоків: 1) узагальнюючі праці

українських науковців; 2) дослідження, які безпосередньо присвячені УНДО, іншим українським партіям Західної України, їх діяльності у краї та на парламентському терені; 3) розвідки, монографії, які знайомлять читача із військовою та аграрною історією, і в цьому контексті – доповнюють окремі сегменти біографії З. Пеленського.

Розглядаючи узагальнюючі праці українських істориків, які присвячені суспільно-політичним процесам на українських землях в історичній ретроспективі, відзначимо дослідження М. Кугутяка [352], [353], С. Кульчицького [356], Я. Грицака [310], І. Васюти [270], [271], [272] та ін. Власне З. Пеленський – одна із центральних постатей першого тому монографії М. Кугутяка «Історія української націонал-демократії (1918 – 1939)» [352]. П'ятий («Ідейно-політичне та організаційне становлення УНДО (1925 – 1928)») та шостий («Активізація діяльності націонал-демократів та їх політичних впливів (1928 – 1929)») розділи фрагментарно висвітлюють громадсько-політичну діяльність З. Пеленського.

Крім робіт С. Макарчука [367], Л. Зашкільняка [327], О. Красівського [348], [349], М. Кучерепи [358], М. Швагуляка [414], [415], [416], [417], [418], які започаткували дослідження політичної історії міжвоєнної Західної України у новітній період, в останні роки з'явилася серія розвідок та наукових праць, які становлять значний інтерес у контексті досліджуваної теми. На жаль, роботи безпосередньо не відображають особливості громадсько-політичної діяльності З. Пеленського, однак допомагають відтворити окремі маловідомі сторінки його біографії.

Також виоремимо працю І. Соляра «Зовнішні орієнтації партій національно-державницького табору у Західній Україні (1923 – 1939)» [394], який у контексті міжнародної діяльності УНДО проаналізував роботу З. Пеленського у парламенті Польщі, відзначив його внесок у розбудову політичної сили. У дисертації львівського дослідника О. Зайцева «Парламентська діяльність політичних партій на Західній Україні 1922 – 1939 рр.» [321], а також численних розвідках автора [317], [318], [319], [320], [322],

[323], [324], [325] переосмислено здобутки українських парламентаріїв, охарактеризовано особливості виборчих кампаній, визначено питання, що найчастіше порушувалися українськими послами і сенаторами у вищому законодавчому органі Польщі. Автор відзначає клопітку працю З. Пеленського на парламентському терені над розв'язанням проблем місцевого самоврядування, шкільництва, виборчих зловживань, соціального захисту українських військових тощо.

Парламентська діяльність УНДО перебувала у центрі уваги Р. Пуйди [385]. Івано-франківський історик констатував, що у польському парламенті члени УПР неодноразово актуалізували проблему загрозливого стану українського шкільництва, подавали інтерпеляції, у яких наводили численні факти зловживань польської адміністрації під час проведення у західноукраїнських воєводствах акцій шкільного плебісциту. Незважаючи на малочисельність, представники УПР мали вплив на вироблення стратегічної лінії українського представництва в парламенті, проте їх пропозиції та інтерпеляції здебільшого залишалися «непочутими» або ж свідомо ігнорувалися польськими урядовими колами.

Я. Папуга у монографії «Західна Україна і голодомор 1932 – 1933 рр.» [382], зокрема у її третій частині («Акція протесту») охарактеризував протестні виступи українців у повітах краю. З-поміж подій, він виокремив участь З. Пеленського «у вічу в Жовкві».

Звичайно, розглядаючи політичну діяльність В. Мудрого у другій половині 1930-х рр., Я. Комарницький теж не міг оминати увагою його соратника – З. Пеленського. Дослідник, зокрема, констатував, що у центральному офісі УНДО щочетверга для «членів дільничевих старшин і гостей» В. Мудрий, В. Целевич, З. Пеленський, Л. Макарушка, В. Кузьмович та ін. проводили двогодинні виступи з ґрунтовними політичними рефератами, які збирали чималу аудиторію. Однак, як справедливо зауважив автор, «політика нормалізації українсько-польських відносин не могла бути

успішною тому, що суттю курсу офіційної політики польського уряду щодо українського питання залишалася асиміляція українців» [340].

Р. Демчишак, розглядаючи причини не реалізації нормалізаційної угоди, зазначав: «Провідники організованого українського громадянства найбільш ефективним способом вирішення різноманітних проблем суспільного життя українців за умов, що склалися, вважали угоду з правлячим режимом. Попри вищу ефективність політичного функціонування недемократичного режиму (в окремі періоди суспільного розвитку), зумовлену наявністю у влади механізмів швидкого прийняття та реалізації політичних рішень та неперекірливістю у засобах, правлячий режим не зміг, або, швидше, не захотів, реалізувати свою частину «нормалізаційних» зобов'язань. Врегулювати українсько-польські відносини шляхом порозуміння в умовах конкретної історичної ситуації виявилось неможливим» [312, с. 29].

Інші, не менш важливі аспекти нормалізації, виокремив В. Комар. Розглядаючи концепцію прометеїзму у міжвоєнній Польщі ХХ ст., він наголосив на критичному ставленні молоді до акції нормалізації [339]. В останнє десятиліття міжвоєнного періоду ХХ ст. суспільно-політичні процеси у Західній Україні привертають все більшу увагу польських дослідників. З. Запоровський [259], [260], [261], [262], Ч. Бжоза [248], В. Менджецький [251], [252], [253], [254], М. Шуміло [255], Т. Грайжуль [249], М. Крушинський [250], Р. Томчик [256], [257] та ін. історики у контексті польсько-українських відносин охарактеризували парламентську діяльність Українських партій національно-державницького табору, виокремили найбільш проблемні моменти у відносинах польської влади та українців, репрезентованих політичними партіями, національно-культурними організаціями та іншими інституціями, створеними титульним населенням Галичини. Р. Томчик [256] у п'ятому («Нормалізація. 1935 – 1937 рр.») і шостому («Розчарування. 1937 – 1939 рр.») розділах монографії спробував дослідити генезу нормалізації 1935 р., причини численних непорозумінь на парламентському терені, що у підсумку привели

до розчарування суспільства у можливості досягнення реального польсько-українського порозуміння.

Важливо наголосити, що З. Пеленський увійшов до складу УГА та взяв участь у польсько-українській війні. У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження М. Литвина [364]. Щодо кооперативного руху на західноукраїнських землях, аграрної історії краю, виокремимо праці В. Виздрика [278], [279], [280], [281], [282], [283], [284], [285], С. Гелея [297], [298], [299], [300], [301], [302], [303], [304], В. Плисюка [384] та ін. Зокрема, львівська дослідниця З. Баран, розглядаючи аграрну політику польських урядів, відзначила, що З. Пеленський у парламенті чинив опір процесам парцеляції та осадництва. Автор виділила, що «гострим спротивом зустріла українська громадськість проект закону про обмеження обороту нерухомого майна, утвореного або збільшеного в результаті парцеляції, адже Закон створював широкі можливості для втрати українським селянством придбаних земельних ділянок» [265, с. 76].

Таким чином, історіографічний доробок українських та польських істориків при розробці комплексу проблем, пов'язаних із партійною, парламентською, науково-видавничою працею З. Пеленського на сьогодні доволі скромний. Окреслені аспекти його біографії вивчені надто фрагментарно й вибірково. Більше того, навіть ті дослідження, автори яких звертаються до окремих аспектів його громадсько-політичної діяльності, позначені різним аналітичним рівнем, містять чимало дискусійних моментів, а також потребують доповнення, що можливо при залученні ширшого кола літератури та джерельних матеріалів.

Вивчення громадсько-політичної діяльності З. Пеленського започаткували громадсько-політичні діячі міжвоєнного періоду. Незважаючи на їх упередженість, цінність цих досліджень полягає у значному фактологічному наповненні. Попри ідеологічну упередженість наукових робіт радянських науковців, низка праць містить важливі науково-теоретичні узагальнення про суспільно-політичні процеси на західноукраїнських землях у

міжвоєнний період ХХ ст. Однак, повсюдне таврування «українських буржуазних націоналістів», до яких без сумніву належав З. Пеленський, мінімізує практичне їх використання.

Сучасні дослідники, вміло використовуючи новітні наукові підходи й методологічний інструментарій, досягнули відчутних результатів у дослідженні всіх сфер суспільно-політичного життя Другої Речі Посполитої у 1920 – 1930-х рр. Не виняток – біографістика. Однак, на сьогодні постать З. Пеленського несправедливо залишається «забутою» українськими та зарубіжними істориками, правниками, літературознавцями. Заповнити «білі плями» біографії одного із лідерів УНДО покликане дане дисертаційне дослідження.

1.2. Джерельні матеріали

Всебічне дослідження громадсько-політичної праці З. Пеленського неможливе без використання широкого кола джерельних матеріалів, передусім таких як архівні документи, опубліковані джерела, спогади тогочасних українських та польських громадсько-політичних діячів, матеріали періодичних видань, публіцистичні та наукові праці генерального секретаря УНДО. Їх поєднання формує цілісну картину біографії досліджуваної постаті.

Оскільки єдиного фонду, присвяченого З. Пеленському в архівосховищах України немає, матеріали, присвячені одному із лідерів націонал-демократів, розпорошені у низці центральних та місцевих архівів. Основу джерельної бази дослідження складають архівні документи Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІАЛ України), Державних архівів Львівської (ДАЛО) та Івано-Франківської областей (ДАІФО). Значна їх кількість уперше вводиться до наукового обігу, що посилює актуальність досліджуваної теми.

Серед фондів ЦДІАЛ України громадсько-політичну та публіцистичну діяльність В. Целевича найкраще відображає ф. 344 («Українське національно-демократичне об'єднання»). Перебуваючи у складі ЦК УНДО, З. Пеленський був причетний до розробки більшості документів, які знаходимо у фонді, передусім різноманітних положень, обіжників, інструкцій місцевим повітовим осередкам партії, відозв, комунікатів, меморіалів, матеріалів з'їздів та зборів, звітних відомостей тощо. Особливе зацікавлення викликають персональні справи З. Пеленського, у яких зібрані його окремі публіцистичні статті, матеріали про засідання ЦК та рішення III Народного з'їзду УНДО, листування з українськими товариствами і установами, тексти промов, виголошених у сеймі при обговоренні бюджетів, проблем шкільництва, місцевого самоврядування та нормалізації українсько-польських відносин.

У період виборчих кампаній до польського парламенту 1930 – 1938 рр. З. Пеленський активно працював над формуванням стратегії та тактики партії, що яскраво відображає низка справ фонду. Виборчі інструкції, діаграми, статистичні відомості, списки кандидатів, списки членів виборчих комісій та виборців – далеко не вичерпний перелік документів, до створення яких він був причетний. Його передвиборча діяльність також відображена на сторінках періодичної преси. Серед документів фонду, зокрема, знаходимо вирізки із газет «Діло», «Свобода», «Наше слово», «Шлях нації», «Dzennik Polski», «Wiek Nowy». Співробітництво З. Пеленського, як, зрештою, і загалом націонал-демократів, із українськими товариствами та організаціями розкриває їх листування.

Парламентську діяльність З. Пеленського доповнює ф. 392 («Українська парламентська репрезентація в польському сеймі та сенаті»). Документи фонду допомагають об'єктивно охарактеризувати основні здобутки та тактичні прорахунки послів і сенаторів УНДО у вищому законодавчому органі Другої Речі Посполитої. Низка справ присвячені промовам З. Пеленського у сеймі Польщі у 1928 – 1930 і 1935 – 1939 рр., його інтерпеляціям (депутатським поданням) та скаргам. Його виступи у польському сеймі, спрямовані на захист

національно-культурних, політичних та соціально-економічних прав українського населення Східної Галичини, містить також ф. 779 («Редакція української газети «Діло»).

Маловідомі сторінки біографії З. Пеленського допомагає реконструювати ф. 205 («Прокуратура апеляційного суду, м. Львів»). Серед матеріалів фонду (понад три тисячі одиниць зберігання) знаходимо низку справ, які містять акти звинувачення, листування, оперативні донесення, повідомлення, інформації державної поліції про суспільно-політичну ситуацію у Галичині, повідомлення прокурорів окружних судів про конфіскацію друкованих видань, а також матеріали судових процесів проти послів та сенаторів польського парламенту.

Серед використаних у дисертаційній роботі особових фондів ЦДІАЛ України виокремимо ф. 359 («Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч»). Незважаючи на те, що З. Пеленський практично не контактував із цим відомим громадсько-політичним діячем, все ж таки у своїх щоденниках О. Назарук неодноразово його згадує у контексті підготовки та організації Всеукраїнського національного конгресу (1934–1937 рр.), формування особового складу та діяльності Контактного Комітету. Відзначимо, що переважна більшість цих повідомлень містять критичні випадки на адресу одного із лідерів націонал-демократів зважаючи на проголошений у 1935 р. курс УНДО на нормалізацію польсько-українських відносин.

Неопубліковані документи ЦДІАЛ України, які опосередковано або ж безпосередньо присвячені З. Пеленському, доповнюють матеріали ДАЛО, ДАІФО та ДАТО. Зокрема у ф. 1 («Львівське воєводське управління»), ф. 110 («Львівське міське староство»), ф. 271 («Дирекція поліції у м. Львові») ДАЛО, а також ф. 2 («Станіславське воєводське управління»), ф. 68 «Станіславське воєводське управління державної поліції»), ф. 226 («Прокуратура Станіславського окружного суду») ДАІФО та ф. 231 («Тернопільське воєводське управління»), ф. 274 («Тернопільська воєводська команда державної

поліції») ДАТО та ін. знаходимо інформацію про суспільно-політичну ситуацію у Східній Галичині, діяльність повітових комітетів УНДО, перебіг виборчих кампаній. У фондах окреслених архівів представлені повідомлення та інформації староств та поліції про проведення УНДО повітових з'їздів, значна кількість яких відбулася за участю З. Пеленського, а також конференцій, нарад, віч. Також подано інформацію поліції про арешти керівних членів партії УНДО, їх діяльність у передвиборній кампанії до сейму та сенату Другої Речі Посполитої, донесення і бюлетні повітових староств про політичне становище на території воєводства та про кризу нормалізації українсько-польських відносин тощо.

Архівні матеріали доповнюють збірники опублікованих документів, більшість із яких мають дотичне відношення до предмету дослідження [103], [104], [105], [106], [107], [108], [109], [110], [111], [112], [113], [114], [115]. Значне зацікавлення викликають також опубліковані документи [80–102]. Перші із них були опубліковані ще у міжвоєнний період ХХ ст. Зокрема у 1929 р. побачив світ збірник «III Народний з'їзд Українського національно-демократичного об'єднання в днях 24 і 25 грудня 1928 року» [87], у якому широко представлено дискусію, яка розгорнулася на з'їзді.

Не менш важливе значення для відображення парламентської діяльності З. Пеленського мають «Sprawozdanie stenograficzne Sejmu» [94], [95], [96], [97], [98], [99], [100], [101], [102] Другої Речі Посполитої, які містять стенограми виступів українських послів і сенаторів у польському сеймі, а також аналітичні звіти органів поліції. Використовуючи документи, потрібно пам'ятати, що стенограми українських послів зазнавали «редакторської правки» чиновників, через що вимагають детальної звірки з альтернативними джерелами інформації, передусім публікаціями у періодичній пресі. Звіти поліції характеризуються необ'єктивністю, упередженим ставленням до позапарламентської праці послів і сенаторів УПР.

Після встановлення радянської влади на західноукраїнських землях у 1939 р. та її утвердження після завершення Другої світової війни, діячі УНДО потрапили під заборону висвітлення через «буржуазно-націоналістичний»

характер діяльності партії у міжвоєнній Польщі. З цих причин постать З. Пеленського або ж узагалі не згадується в офіційних виданнях, або ж подана у негативному світлі. Зокрема, соціально-економічним процесам, класовій боротьбі присвячені збірники документів «Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939» [103], «За волю народу» [107], «З історії революційного руху у Львові 1917–1939» [106], «Політична ситуація на Західній Україні та завдання КПЗУ» [111], «Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. 1921–1928 рр. Документи і матеріали» [110] та ін.

На відміну від учених УРСР, науковці української діаспори отримали можливість об'єктивного висвітлення суспільно-політичних процесів на західноукраїнських землях у 1923 – 1939 рр. У контексті досліджуваної теми особливе зацікавлення викликає збірник документів і матеріалів «На вічну ганьбу Польщі – твердині варварства в Європі» [109]. Ліва частина документів присвячена акції пацифікації осені 1930 р., сеймовим інтерпеляціям членів УПР, які намагалися звільнити із ув'язнення членів партії. Матеріали про діяльність УНДО напередодні Другої світової війни (резолуції П'ятого Народного з'їзду) містить збірник документів «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті» [112], укладений Т. Гунчаком та Р. Сольчаником.

У період незалежності України опубліковано низку документів, які фрагментарно «проливають світло» на громадсько-політичну та парламентську працю З. Пеленського. Зокрема, у роботі використано «Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької» [108]. Документи ілюструють складні взаємини, які існували в партії в останні роки її існування, показують суперечності, що виникли між членами партії після переходу УНДО до політики нормалізації польсько-українських відносин. Окрему увагу у збірнику зосереджено на роботу Конгресів

національних меншин, участь у роботі яких брали З. Пеленський та М. Рудницька.

Документи, які знаходимо у збірнику «Дмитро Паліїв. Життя і діяльність», знайомлять читача із стосунками З. Пеленського та одним із лідерів ФНС [105]. Низку документів про партійну та парламентську діяльність З. Пеленського знаходимо у другому томі збірника документів «Українська націонал-демократія. 1918 – 1939» [354]. Упорядник збірника – М. Кугутяк констатував, що «більшість документів, які публікуються у збірнику, присвячено ідейно-політичному та організаційному становленню УНДО протягом липня 1925 – березня 1928 р. Саме на цей період припадає початок партійної діяльності З. Пеленського у найвпливовішій українській політичній партії Західної України.

Краще зрозуміти суспільно-політичні погляди З. Пеленського допомагають його наукові та публіцистичні праці – одне із основних джерел дисертаційного дослідження. У статтях «Зєднуймо нових членів!» [171], «Торговельна карність» [224], «Перед загальними зборами кооператив» [207], «На загальні збори!» [189], «Кооперація – важливий чинник розвитку світової економіки» [184], «Міжнародний кооперативний конгрес» [117], «Будуймо доцільно» [129], «За кооперативне освідомлення» [161] відомий громадсько-політичний діяч розповідає про розвиток українського кооперативного руху, розмярковує на проблемами кооперації та можливими шляхами їх вирішення.

Важливим джерелом дисертаційної роботи стала періодична преса, яка, як відзначають сучасники, «завдяки соціальним функціям відігравала і відіграє важливу роль у житті суспільства як засіб масової інформації, агітації та пропаганди, дає змогу вивчити події суспільно-політичного та культурного життя суспільства. Міжвоєнні роки стали періодом зародження та формування нових політичних течій, а відтак – і розгалуженої системи періодики» [375, с. 205].

Значний пласт інформації про партійну діяльність З. Пеленського знаходимо в офіційних виданнях націонал-демократів – часописах «Свобода»,

«Новий час», «Національна політика». Саме на шпальтах цих видань друкувалися статті та виступи З. Пленського у парламенті, його наукові та науково-публіцистичні праці, розвідки, присвячені національно-культурному, соціально-економічному становищу українців у Польській державі, а також іншим актуальним проблемам українського громадсько-політичного життя. На окрему увагу заслуговує «Діло», яке хоча офіційно й не було партійним часописом, проте газета знаходилася під впливом УНДО. Ю. Шаповал справедливо констатував, що «Діло» – одна з найвизначніших глав в історії української преси: не лише своєю хронологією, яка з XIX століття простяглась на десятиліття в XX, а й впливом часопису на суспільну свідомість українців, творенням практично на «нерозораному полі» патріотичної ідеології, формуванням із «етнічної маси малосвідомих людей» сучасної європейської нації, яка політично й культурно стрімко входила в світову цивілізацію» [413, с. 4]. На сторінках газети друкувалися повідомлення про діяльність націонал-демократів та громадських організацій, які перебували під впливом партії, обговорювалися проблеми, що вимагали нагального вирішення.

Відзначимо, що редколегії видань не завжди поділяли погляди лідерів партії. Особливо це стосується періоду «нормалізації» польсько-українських відносин. Проте, навіть на початку 1930-х рр. не тільки «Батьківщина», але й «Новий час», що створювався на протигагу офіційному «Ділу», критикували політичний курс провладу партії.

З. Пеленський, М. Рудницька, В. Мудрий – одні із основних об'єктів критики кореспондентів радянофільських часописів. Ці видання, т. з. в. «незалежні газети трудового народу» – «Воля народу», «Наша правда», «Наш стяг», «Наша земля», «Робітник», «Земля і воля», «Сель-роб» та ін., порушували суспільно-політичні теми крізь призму партійної позиції. Часописи, що стали основним рупором КПЗУ, систематично друкували матеріали про життя в СРСР, ефективність соціалістичного будівництва, засуджували міжнародний імперіалізм, а також епізодично висвітлювали

національно-культурну політику національно-державницьких партій, передусім УНДО.

Із не меншим ентузіазмом провідних діячів УНДО, зокрема З. Пеленського, критикували видання УСРП, передусім часопис «Громадський голос», а також різноманітні періодичні видання конформістських політичних сил – «Волинське слово», «Українська Нива», «Волинь», «Народний вісник», «Дзвін», «Нова Зоря», «Наші Вісті», «Мета», «Народна Справа», «Неділя», «Селянський прапор», «Рідний Край» та ін. Важливу інформацію про діяльність З. Пеленського знаходимо у пресі українських нелегальних організацій. Зокрема, видавці «Сурми» (ОУН) нещадно критикували не тільки комуністів, конформістів, але й представників національно-державницького табору за угодовські настрої, надмірну поступливість лідерів партії у національно-культурній сфері, бездіяльність на парламентському терені тощо.

Події суспільно-політичного характеру, активним учасником яких був З. Пеленський, висвітлювала «Свобода» (Джерсі-Сіті – Нью-Йорк). Не стояли осторонь цієї теми і польські часописи, серед яких виділимо видання Міністерства внутрішніх справ – «Sprawy Narodowościowe», «Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych» та «Kurjer Warszawski». Серед польської періодики необхідно відзначити також часопис «Gazeta Polska». Ці видання, виходячи зі власних позицій, висвітлювали питання участі українських партій в парламентських дебатах, хід переговорів у роки польсько-українського порозуміння. Аналіз польських періодичних видань дозволяє з'ясувати ставлення різних польських угруповань до стратегії та тактики УНДО.

У дисертаційній роботі використані спогади багатьох провідних учасників політичного життя Західної України міжвоєнного періоду. Передусім заслуговують на увагу мемуари, які висвітлюють найменш відому сторінку біографії З. Пеленського – період його навчання та становлення як політичного діяча. І. Кедрин у мемуарах «Життя – події – люди: Спомини і коментарі» [114], зважаючи на часті контакти з ним, неодноразово згадує його в контексті польсько-українських відносин.

Розглядаючи «Ундівські угодові залицяння», не міг не згадати у своїх спогадах [115] про З. Пеленського й лідер УСРП І. Макух. Проаналізувавши початки «нормалізації», голова УСРП розкритикував наміри УНДО: «Дотепер українські політики й закордон уважали українську проблему за міжнародне питання, а Союз Народів мав право втручатися до справ охорони української національної меншини в Польщі. Якби, однак, самі українці зреклися тої міжнародності й здалися на ласку й неласку Польщі, то міжнародні чинники перестали б інтересуватися нашою долею під Польщею. Дотепер українські партії рішали самі, яку мають вести національну політику, а відтепер самі українці зреклися б своєї самостійної політики і піддалися б наказам поляків, які їм диктували б напрям політики. Але такий нерозважний крок зробила тоді тільки одна українська партія – УНДО. Українська соціалістично-радикальна партія і Українська соціал-демократична партія відкинули цю зміну та перебували далі в рішучій опозиції до польського уряду» [115, с. 358].

Таким чином, залучена до дисертаційної роботи джерельна база є достатньо репрезентативною, дозволяє вирішити поставлені дослідницькі завдання, досягти поставленої мети та розкрити обрану тему. Її основу становлять як неопубліковані архівні, так і уже опубліковані документи, спогади тогочасних українських та польських громадсько-політичних діячів, матеріали періодичних видань. На особливу увагу заслуговують науково-публіцистичні праці З. Пеленського. Упродовж 1920-х рр. він опублікував десятки науково-публіцистичних праць, які дають цілісне уявлення про особливості формування кооперативного руху, процес українського державотворення в історичній ретроспективі з подальшою проекцією на майбутні державотворчі процеси.

1.3. Методологія дослідження

Теоретичні та методологічні основи дослідження детерміновані специфікою його мети, предмета й визначених завдань. Для аналізу та оцінювання всіх аспектів громадсько-політичної праці З. Пеленського потрібно визначити головні параметри, підходи та критерії, сформулювати основні методологічні засади й обрати дослідницькі методи. З. Пеленський левову частку своєї громадсько-політичної праці присвячував двом сферам: партійно-політичній (УНДО, парламентська діяльність) та розбудові українського кооперативного руху (до 1939 р. залишався референтом з пропаганди РСУК). З цих причин, насамперед, важливо з'ясувати основні базові категорії та поняття, серед яких – «кооперація», «кооператив» й «кооперативний рух».

У дослідженні кооперацією вважатиметься лише та взаємодія, яка допускає існування регулярних, цілеспрямованих та організованих групових дій економічного характеру в межах певної кооперативної організації. Концептуальний підхід до поняття кооперації ґрунтуватиметься на розумінні її за змістом як явища, для розвитку якого необхідні сприятливі політичні, правові й соціально-економічні умови. Окрім того, термін «кооперація» вживатиметься для означення сукупності кооперативів відповідного виду [292, с. 70].

Кооператив розглядатимемо як конкретну історичну організаційну форму кооперації (співпраці) людей, яка виникла на певному етапі розвитку суспільства, розвивалася на певних принципах і закономірностях та стала важливим елементом ринкової економіки. Кооператив – первинна громадсько-господарська організація, добровільне об'єднання громадян, створене для покращення умов життя її членів на основі колективної (групової) власності на господарські або інші підприємства, керівництво якими здійснюють виборні органи, що обираються на рівноправних засадах, демократичним шляхом на загальних зборах. Кооперативи є, з одного боку, масовими суспільними

організаціями, пов'язаними із соціально-політичним, ідеологічним, правовим та культурним життям суспільства, а з іншого – господарськими підприємствами, які ґрунтуються на колективній формі власності й належать до економічної сфери суспільного життя [292, с. 70].

У центрі уваги підрозділу 4.1. «Поширення ідеології кооперативного руху на західноукраїнських землях» – поняття «кооперативний рух». Кооперативний рух – це організаційно-масова, громадсько-політична, культурно-освітницька й інша діяльність у формі пропаганди кооперативних ідей і принципів, агітації за кооперативну форму організації господарства, розробки проектів законів про кооперацію та статутів, а також у формі матеріальної й трудової участі в утворенні та розвитку кооперативів, їхніх спілок і підприємств, різних кооперативних установ. Термін «кооперативний рух» часто вживається, коли йдеться про діяльність групи кооперативів і їх сукупності як громадських організацій, складових частин суспільного життя. Нас же цікавитиме дослідження кооперативного руху в історичному аспекті як процесу матеріалізації кооперативної ідеї, відтворення характерних особливостей розвитку, конкретизації теоретичних узагальнень і висновків [292, с. 70].

Взаємодія кооперативного руху й кооперації як господарської структури являє собою найважливіший компонент кооперативного життя. При цьому кооперація підпорядковується кооперативному рухові, який, зі свого боку, користується кооперативними формами організації господарських підприємств як одним зі знарядь свого конкретного втілення. Водночас кооперація, як і кооперативний рух, – явища самостійні [292, с. 71].

Надзвичайно важливе питання цього дослідження – класифікація різноманітних кооперативних установ, які упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст. діяли у Другій Речі Посполитій. Класифікація кооперативів означає систематизацію, поділ їх на види (класи, групи) за найсуттєвішими ознаками з урахуванням тих чи інших подібностей і відмінностей. Застосовуючи цей поділ щодо конкретного кооперативу, можна отримати його відповідну

характеристику. Приналежність товариства до певного типу, форми, виду визначає його правове становище, позначається на відносинах із державою у сфері цільової підтримки, оподаткування, кредитування тощо. Зрозуміло, що таке розрізнення є умовним. Кожен кооператив можна одночасно класифікувати в кількох групах, оскільки ідентифікаційні ознаки невід’ємні одна від одної, усіляко поєднуються й переплітаються [303, с. 103].

У процесі еволюції кооперативи систематизувалися згідно з тією класифікацією, яка діяла в певний історичний період та за відповідного державно-політичного режиму. Сільськогосподарські товариства та асоціації поділялися на універсальні (що сприяли сільському господарству взагалі) і спеціалізовані (що ґрунтувалися на окремій галузі). Вони також були центральні та місцеві. У розвитку кредитної й споживчої кооперації важливу роль відігравали кооперативні об’єднання (союзи) [303, с. 103].

Характерною особливістю кооперативної системи було те, що кооперативи ділилися за національною ознакою. Діяли польські, українські, єврейські, німецькі та чеські кооперативи, більшість із яких належала відповідним національним ревізійним союзам. У 20-х роках ХХ ст/ за родом діяльності кооперативні товариства поділяли на господарсько-споживчі, міські споживчі, кредитні, молочарські й інші.

19-20 червня 1929 р. державна Кооперативна рада у Варшаві ухвалила нову класифікацію кооперативів у Польській державі. Першу групу склали кооперативи споживачів (споживчі; житлові й будівельні; для спільного задоволення інших потреб; взаємодопомоги). До другої увійшли ощадно-позичкові кооперативи (ощадно-позичкові загальні; рільничі; урядовців і робітників та інші). Третю групу склали кооперативи рільників (для заupu й збуту – загальні; для заupu та збуту – спеціальні; молочарські; переробні; допоміжні, меліоративні, для спільного користування машинами, цегельні, бетонярні тощо). Четверта група – кооперативи ремісників; п’ята – кооперативи робітників і працівників (виробничі, робітників та безземельників; кооперативи праці). Шосту групу склали кооперативи

підприємців (промислові, для спільного ведення виробничого підприємства); торговельні (купецькі гуртівні, для спільного ведення торговельного підприємства, для закупівлі сировини або для збуту продуктів); різні (для спільного ведення видавничого, банкового й ін. підприємств. Після запровадження нової класифікації господарсько-споживчі кооперативи потрапили до категорії кооперативів загального заupu та збуту; кредитні розділилися між відділами ощадно-позичкових кооперативів. Загалом, представлена класифікація означає поділ кооперативів на основні групи: споживчі, виробничі, рільничі й кредитні [292, с. 72].

Кооперація як суспільне та господарсько-економічне самобутнє явище історичного поступу людини неможливе без наявності двох основних взаємопов'язаних чинників – кооперативної ідеї й практичної роботи суб'єктів кооперування. Кооперативна ідея – це абстрактне уявлення про всі наділені певними спільними якостями витвори людського розуму та волі, які, завдяки цим якостям, можна об'єднати під назвою «кооператив». Вона завжди визначає суть і напрями кооперативної діяльності, а практичний досвід кооперації використовується для збагачення й розвитку кооперативної ідеї. Продуктом взаємодії цих чинників є теорія кооперації та її ідеологія. Перша як наукове узагальнення досвіду має переважно однаковий зміст, друга, зазвичай, соціально й національно забарвлена через те, що враховує специфіку суспільного життя тієї чи іншої спільноти.

Український кооперативний рух у другій половині XIX – першій третині XX ст. також ґрунтувався на певній ідеології, теоретичних та організаційних принципах. Вони відображені в працях теоретиків і практиків кооперації й простежуються в практичній діяльності кооперативних установ. Розвиток і поширення кооперативної ідеології відбувалося в кількох напрямках (популяризація та поширення ідей теоретиків світового кооперативного руху; розробка місцевими кооператорами, які працювали в умовах російського й польського панування, теоретичних основ, організаційних принципів, практичних рекомендацій зі створення та функціонування кооперативних

установ). У конкретно-історичному плані нас цікавлять дослідження кооперативного руху як процесу матеріалізації ідеї, його автори й відтворення ними характерних особливостей розвитку, конкретизація теоретичних узагальнень і висновків.

Після Першої світової війни в умовах Польської держави кооператорам свій теоретичний і практичний доробок довелося синтезувати з кооперативною ідеологією, сформованою в західноукраїнському суспільстві, долучитися до ідей видатних діячів західноукраїнського кооперативного руху: І. Петрушевича, А. Жука, К. Коберського, Ю. Павликовського та інших. Вони дослідили історичні передумови виникнення кооперації, її соціально-економічну основу, конкретизували низку важливих категорій (кооперація, кооператив), визначили основні економічні й організаційні принципи кооперування, що мало важливе значення для практики кооперативного будівництва. Розвиток і поширення кооперативної думки у міжвоєнний період відбувалися за такими напрямками, як поширення та популяризація ідей видатних теоретиків і практиків світового кооперативного руху; розробка теоретичних основ, організаційних принципів, практичних рекомендацій щодо створення та діяльності кооперативних спілок різних профілів і рівнів.

З'ясування сутнісних аспектів кооперативного руху та висвітлення його історичного поступу неможливі без періодизації. У господарському розвитку кооперативних товариств міжвоєнного періоду також можна виокремити кілька етапів, кожен із яких характеризувався появою нових кількісних та якісних змін:

– відродження (1923–1934 рр.). На цьому етапі відбулося відродження кооперативного руху в складі нової держави – Другої Речі Посполитої. Кооперативні товариства розвивалися в умовах ліберального, демократичного законодавства, максимально наближеного до міжнародних принципів кооперації, досягли вагомих результатів у своїй роботі. Окрім цього, кооперація набула яскравого національно вираженого забарвлення\$

– реакції (1934–1939 рр.). У цей період із перетворенням Польщі на авторитарну державу змінились умови функціонування кооперації. Кооперативне законодавство зазнало етатистських тенденцій. Із початком Другої світової війни кооперативну систему інтегровано в структуру радянської споживчої кооперації.

Поєднання в дослідженні історичних, економічних і політичних аспектів зумовило комплементарний підхід у виборі методів. Його міжгалузевий характер потребує використання історичних методів не лише для вивчення еволюції кооперативного руху як складової частини суспільства, а й для з'ясування витоків кооперативізму як економічної ідеї та основ державної політики щодо кооперації. З іншого боку, необхідне поєднання з економічними методами, без яких неможливо з'ясувати питання господарської ефективності кооперативних установ, їх соціального спрямування тощо. Вибір методів детермінований також структурною побудовою роботи. У кожному зі структурних компонентів аналізу кооперативного руху в схемі «передумови – перебіг – наслідки» застосовують як універсальні загальнонаукові, так і спеціальні методи, здатні врахувати специфіку кожного компонента та повністю його розкрити.

Основна функція обраних методів полягає в тому, щоб допомогти отримати інформацію, необхідну для розкриття суті явищ і процесів, виявлення особливостей, закономірностей та взаємозв'язків між складовими частинами досліджуваних об'єктів. Окрім того, методи дослідження мають бути ефективними (забезпечити отримання потрібного результату), надійними (забезпечити отримання максимально ймовірної інформації, яка дасть змогу об'єктивно розкрити досліджувані події, процеси, явища та неупереджено їх оцінити) й економічними (забезпечити досягнення бажаних результатів за найменших витрат часу й засобів). Застосовані в дослідженні методи підпорядковані загальним методологічним принципам, основними, з яких є такі:

– принцип історизму, який потребує розгляду процесів суспільного життя, подій, фактів та явищ у закономірному, логічному розвитку, у взаємозв'язку й взаємозумовленості, фіксовано в історичному часі та просторі;

– принцип опори на історичні джерела, за яким кожне твердження, теза, узагальнення й висновки повинні підтверджуватися відповідними джерелами, до яких необхідний науково-критичний підхід;

– принцип наукового плюралізму як норма історичного пізнання допомагає розглядати історичні події, процеси, явища з урахуванням усіх наявних поглядів та гіпотез, не відкидаючи навіть вочевидь хибних, аналізувати їх і робити власні узагальнення й висновки;

– принцип об'єктивності, який вимагає інтерпретації фактів в істинному змісті, потребує всебічного розгляду кожного явища в його різноманітності, сукупності позитивних та негативних проявів. Цей принцип забезпечить неупереджений підхід до оцінки кооперативного руху;

– принцип уникнення подвійних стандартів при розгляді однотипних явищ;

– принцип взаємного доповнення загальнонаукових і спеціальних методів, міждисциплінарний підхід до історичних досліджень;

– принцип соціального підходу передбачає розгляд політичних, соціально-економічних процесів з урахуванням інтересів широких верств суспільства, зіставлення внутрішньогрупових інтересів із загальнолюдськими.

Процес дослідження громадсько-політичної праці З. Пеленського здійснювався на емпіричному та теоретичному рівнях. Емпіричний рівень дав змогу безпосередньо дослідити різноманітні історичні джерела для накопичення інформації й початкової її систематизації згідно з предметом дослідження та визначеними завданнями. Теоретичний рівень сприяв аналізу отриманої інформації, розкриттю певних зв'язків і закономірностей, які притаманні предмету й об'єкту дослідження, дав змогу сформулювати та обґрунтувати оцінки, узагальнення й висновки.

Для всебічного вивчення та розкриття головних аспектів досліджуваної теми комплексно використовувалися загальнонаукові й спеціальні методи пізнання:

- методи аналізу та синтезу, які здійснювалися способом смислового чи реального поділу предмета на окремі складники з метою їх детального вивчення;

- методи індукції та дедукції. Індукція – це метод побудови формально-логічних конструкцій, які формують загальний висновок на базі часткового, одиничного;

- метод системного підходу та його інструменти – структурний, функціональний і структурно-функціональний аналіз націлюють на дослідження політичної та соціально-економічної складової біографії З. Пеленського.

- метод кліометрії, який полягає в застосуванні кількісних вимірювань для оцінки історичних явищ та процесів.

- метод статистичного спостереження полягає в планомірному, науково організованому зборі даних для характеристики певних явищ і процесів. Завдяки статистичним спостереженням сформовано емпіричну базу, яка, зі свого боку, стала підґрунтям теоретичних висновків та узагальнень;

- порівняльно-статистичний метод дав змогу після обробки та аналізу історико-статистичної інформації;

- метод систематизації який передбачає упорядкування різних об'єктів, застосований під час вивчення та аналізу історіографії досліджуваної теми. Основою систематизації стали хронологічний і тематичний принципи, жанрові, методологічні та видові ознаки наукових праць;

- історико-типологічний метод сприяв виявленню однотипних ознак явищ і процесів політичного / економічного / соціального характеру;

- історико-ситуаційний метод ґрунтується на повторюваності історичних ситуацій;

- історико-генетичний метод використано для відображення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей історичних подій;
- ретроспективний метод дає змогу звертатися до історичного минулого задля з'ясування генези окремих явищ. Цей метод використано для з'ясування історичних передумов кооперації;
- хронологічний метод передбачає, що події та явища певного процесу викладаються в хронологічній послідовності. Його застосування зумовлене проблемно-хронологічним принципом подання матеріалу основної частини;
- проблемно-хронологічний метод використано, щоб розділити широкі теми на вузьчі й розглянути кожен в хронологічній послідовності;
- соціологічний метод дає можливість з'ясувати погляди представників різних соціальних груп на суспільні процеси;
- метод аналогії ґрунтується на перенесенні з одного об'єкта на інший подібних ознак, властивостей, явищ;
- метод історичної реконструкції важливий не лише для відтворення та розуміння явищ минулого, але й для моделювання сучасних і майбутніх процесів.

Таким чином, роботу побудовано на сучасних методологічних принципах, у ній поєднано різні методи історичного пізнання, які дають змогу забезпечити належний науковий рівень розкриття теми. Наукова робота підготовлена у руслі біографістики, що передбачає вивчення громадсько-політичної діяльності Зиновія Пеленського у контексті його місця у політичному, соціокультурному середовищі, включаючи його особисті переживання, погляди, внесок у піднесення національної свідомості українців у Другій Речі Посполитій, захисті соціально-економічних інтересів населення Галичини. Дисертація відображає панораму життєдіяльності З. Пеленського, враховуючи і висвітлюючи взаємозв'язок індивідуальної історії з історією суспільства, що дозволяє зробити певні узагальнення й висновки. На емпіричній стадії біографічного дослідження відбувався пошук та визначення максимальної сукупності прямих / суміжних джерел, після чого тривав

порівняльний аналіз фактів і подій, що зрештою дозволило забезпечити автентичність інформації, яка стосується біографії відомого українського громадсько-політичного діяча.

Оскільки «історія повинна писатися на основі узагальнення численних поглядів та оцінок», що дозволяє об'єктивно відтворювати минуле, адекватно сприймати теперішнє і свідомо прогнозувати майбутнє, у дисертаційній роботі використано сучасний методологічний інструментарій. Методологічну основу дисертації становлять загальнотеоретичні принципи й підходи, використання яких спрямоване на об'єктивне висвітлення подій, фактів, явищ: принципи історизму, об'єктивності, проблемно-логічний, науковості, розвитку, світоглядного плюралізму. Комплексно застосовано й групу загальнонаукових методів дослідження: аналізу і синтезу, індукції та дедукції, історико-генетичний, історико-порівняльний, ретроспективний, проблемно-хронологічний, систематизації та ін. Розглянуто систему погоджених та взаємозалежних понять / категорій необхідних для теоретичного пізнання явищ і процесів, які стосуються досліджуваної проблеми. Також у дисертації розкрито зміст базових термінів при вивченні громадсько-політичної діяльності З. Пеленського.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ПОГЛЯДІВ ТА ПОЧАТОК ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Становлення особистості: середовище, дитинство та юність

Зиновій Пеленський народився 26 січня 1890 р. у родині о. Андрія Пеленського, пароха Лисятич (біля Стрия), та Меланії Раковської. Батько висвятився у 1888 р. та рано овдовів (1924 р.). Саме о. Андрій сприяв утвердженню патріотичного світогляду свого найстаршого сина, оскільки окрім душпастирської праці займався громадською та культурно-просвітницькою роботою, що сприяло піднесенню патріотичного вітогляду місцевих селян.

Галицька преса, аналізуючи рівень громадсько-політичної активності місцевого селянства, із сумом констатувала: «Лисятичі може найбільше і найкраще село в цілیم стрийським повіті, та що з того! Воно мов скриня зверху гарна, котру черв`як розточує та й повно в ній шпар і кутів, де всяке сміття і плюгавство за гніздилося. Така тут огида, мерзота і деморалізація, що тяжко собі навіть виобразити. Вже досить, коли один панок сказав: *Lysiatycze wziasc pod jeden dach i kryminal bylby gotow* [Лисятичі взяти під один дах і тюрма готова – авт.]. Повно тут лукавства заздрості і фарисейства; кожен думає лише: Коби то чим скоріше до корчми! Коби хто хоч півлітра горівки заплатив! Коби то другого скривдити! Коби то я мав все, а другий нічого! Навіть церкви люди не шанують, бо замість уважати на відправу, одні розмовляють, другі сміються, треті стукають, так що священик мусить по кілька разів обертатися від престолу і упоминати та простити о спокій. Розуміється, що в такому селі панує жидова, і навіть нібито кращі та більше просвічені люди оминають крамницю християнську, а йдуть до жида. Жаль та й сором. Але тепер лише тільки згадую, та й звертаються до людей і кличу: покатайтеся та поправтеся! Як зайде потреба, то другий раз більше напишу і відслоню всю огиду та й нікого не пожалую. Народолюбєць» [244, 1898, Ч. 48, с. 3].

Саме в тагій гнітючій атмосфері проходило дитинство Зиновія [361, с. 122]. Проте з часом задяки батьку Зиновія ситуація докорінно змінилася. Зокрема у 1898 р. він організував у Княгиничах місцеву читальню «Просвіти», при якій до 1939 р. діяв драматичний гурток (бл 35 осіб) та чоловічий хор (бл 42 особи) [163, с. 1].

Першим документом про діяльність читальні «Просвіти» в цьому селі є список 12-ти її засновників, датований 23 квітня 1898 р. У листі до Виділу матірнього товариства «Просвіта» у Львові від 10 червня 1898 р. отець Андрій звітував: «Сим повідомляю, що дня 6 червня 1898 р. відбулися перші загальні збори товариства «Читальня Просвіти» в Княгиничах, а вибраний виділ уконститувався в той спосіб: голова Андрей Пеленський – парох; заступник голови, а zarazом писар Михайло Гладій, бібліотекар Василь Хомин, касієр Гринь Ватаманюк і господар Иван Емхе». Організатором читальні та своєрідним мотором її діяльності безперечно став місцевий парох о. А. Пеленський. Забігаючи наперед відзначимо, що 2 червня 1938 р. о. Пеленський благословив закладення наріжного каменя під будову дерев'яної церкви у сусідньому селі П'ятничанах. Церква там була освячена 1939 р. (у селі Княгиничах 19 травня 2002 р. встановлено пам'ятник о. А. Пеленському» [264].

Сучасні історики відзначали: «Він [о. Андрій – авт.] був великим організатором українців в ті складні часи. Від читалень Просвіти, Сільського господаря, молочарських спілок, позичкових кас, молодіжних організацій – Сокіл, Пласт до системних кооперативних об'єднань – Маслосоюзу, Українбанку, а також будівництва шкіл, церков... Це неймовірна праця та служіння. Свій останній прихисток він знайшов у Польщі, м. Люблін і на його могилі написано – о. Андрей Пеленський, парох села Лисятичі. Троє його синів стали Українськими Січовими Стрільцями, один із яких загинув у 1919 році на Вінничині, а інші занурилися у боротьбу через структури ОУН та УПА» [264].

Брат Зиновія – Дем'ян був засновником, а пізніше й літописцем стрийського

товариства «Пласт», у 1919 р. був хорунжим УСС, інший брат – Юрій воював в УГА, загинув на фронті [264].

Щодо етноконфесійного складу рідного села Зиновія, то воно відзначалося строкатістю. Зокрема, у 1900 р. у селі нараховувалося 349 хат, 2071 мешканець (1052 чоловічої та 1019 жіночої статі). За конфесіями – 1836 греко-католиків, 127 юдеїв, 87 римо-католиків та 21 іншої конфесії. У селі було 287 коней, 1112 голів рогатої худоби, 677 свиней. Селяни мали 1298 га ріллі, 538 га лук, 107 га городів, 377 га пасовиськ та 149 га лісу [244, 1903, Ч. 80, с. 3].

Згідно з церковними даними 1901 р. в Лисятичах мешкали 2115 українців, 83 поляки, 21 німець, 210 жидів (неукраїнці становили 13 % населення. У 1903 році громада мала 22,85 км² землі, двір – 2,87 км². У селі мешкали 2071 особа, у дворі – 77 осіб. Були дві корчми (Ітціга Мойсея Сесманів), 4 трафіки (місця продажу тютюну та цигарок), 4 кузні. Було в селі два колодії, що робили вози, кравець Хаїм Фехтер. Весною 1903 року цісар затвердив власника лисятицького маєтку Адама Онишкевича головою стрийської повітової ради. Заступником став Євген Олесницький [244, 1903, Ч. 80, с. 3].

Зиновій закінчив гімназію у Коломиї, після закінчення якої навчався на юридичному факультеті у Львівському університеті. Наголосимо, що у гімназії Зиновій потрапив в україномовне середовище, що сприяло формуванню виразно україноцентричного світогляду. Для прикладу, мовна та конфесійна статистика учнів коломийської гімназії виглядала так: у 1906/07 шкільному році для усіх 661 учня розмовною була українська мова, 654 з них були греко-католиками, один римо-католик та шість православних, польську мову вивчали 314 учнів; у 1909/10 навчальному році із 725 учнів розмовною назвали українську мову 722, а троє німецьку, 712 були греко-католиками, троє – православними, один протестант та дев'ятеро юдеїв, польську вивчали 464 учні; у 1913/14 навчальному році 494 із 530 учнів своєю розмовною мовою назвали українську, 36 подали німецьку мову, серед них було 494 грекокатолики, шість протестантів та 30 юдеїв [383, с. 202].

Відзначимо, що у цей період одним із найближчих його товаришів був Степан Кузик, чому посприяв о. А. Пеленський. Сучасні історики, зокрема, відзначають: «...о. Пеленський мав вплив на формування життєвої позиції Степана Кузика. Батьки здібного хлопця, коли син закінчив народну школу, саме за порадою о. Андрія віддали його до української гімназії в Коломиї. С. Кузик (1888-1947) став пізніше видатним діячем кооперативного руху в Галичині, відомим політичним діячем, депутатом Сейму Польщі від УНДО (дві каденції в 1928 – 1935 рр.). Він був також членом Центрального комітету УНДО» [289].

Саме на цей час припадає політизація національно-культурного руху українців [361, с. 111]. Зиновій також долучився до національно-патріотичного освідомлення галичан. Поштовхом до початку його активної політичної діяльності послужили події у його рідному селі Лисятичах – 23 жовтня 1911 р. тут почався селянський страйк проти орендаря Лейби Зеємана (Lieb Seeman). Він відмовився платити робітникам за день копання картоплі по 2 корони в день, або за гару накопаної картоплі (10-12 корців) по 4 корони. Селяни пішли на заробітки в інші маєтки. Натомість Зеєман звернувся до власника маєтків князя Любомирського і надав йому для завершення польових робіт арештантів із стрийської в'язниці. Тоді делегація в складі о. А. Пеленського, А. Берника та вїйта звернулася до повітового старости за виясненнями [244, 1912, Ч. 151, с. 3].

З цього приводу галицька преса писала: «Страйк рільних робітників вибух дня 23 с. м. [жовтня – авт.] в Лисятичах стрийського повіту проти посесорів князя Любомірського. Хоч домагання селян дуже умірковані, бо домагаються всього по 2 корони за день (робота від 7 год рано), а по 4 корони від гару (гара має 10-12 метричних сотнарів), посесор Лонцьо [Лейб Зеєман – авт.] не згодився. Се, що посесор Зеєман спровадив собі, своїх давніх товаришів-арештантів... подразнило місцеве населення. Депутація, зложена з пароха о. А.Пеленського, Андрія Берника і начальника громади, удалася разом з повітовим організатором о. Нижанковським до старости і зажадала, щоби зараз усунув арештантів, бо Лисятитчі можуть поставити кожного дня кількасот

робітників, до того уряд має взяти робітників селян в оборону, а не ломити страйку арештантами. На місце страйку удався комісар староства Гожіца... Побоюються в селі заворушень. Має прийти військо» [244, 1912, Ч. 151, с. 3].

Перші згадки про участь Зиновія у політичних маніфестаціях знаходимо у 1912 році [361, с. 122]. Зокрема, 30 червня у Лисятичах відбулося віче, організоване Українським студентським союзом. «Прийшли також селяни з П'ятничан та Пукинич, – писало «Діло». – Зібралось біля 400 осіб. З рефератами виступили Вітошинський з Стрия та студент Пеленський. Були ухвалені резолюції з вимогою вікриття українського університету у Львові, поділу краю на дві етичні частини та введення прямого таємного голосування на виборах [244, 1912, Ч. 151, с. 3].

Як свідчать його сучасники, «з вибухом світової війни він зголосився до Українських Січових Стрільців, однаке з причини важкої недуги звільнено його з війська» [213, с. 4]. В одному з тогочасних видань читаємо: «Не був кріпкого здоров'я, високий, худий і здавалось, що вмере внедовзі від сухіт. Тому й вислали його батьки до Даво в Швайцарії, де був осередок для грудних лікувань з цілого світу. Там побув він довгий час і підкріпив значно своє здоров'я. Живучи довгий час в, Даво, мав З. Пеленський нагоду стрічатися з людьми з різних сторін і держав світу, зазнайомитися ближче з ними і навчитися дивитися й на наші українські справи з ширшого, незагумінного становища» [206, с. 4].

Поборовши недугу, З. Пеленський продовжив навчання «у Відні у Високій Школі Світової Торгівлі» [213, с. 4]. Тоді ж, він знову активно включається до громадської діяльності – восени 1916 р. його обрано головою студентського товариства «Січ» (Відень) [213, с. 4]. На еміграції товариство гуртувало українську молодь навколо ідеї соборної Української держави. Показовими стали збори товариства, які відбулися 7 червня 1917 р. Із гострою критикою концепції національної політики Євгена Петрушевича та Української парламентської репрезентації (УПР) виступив З. Пеленський. У доповіді «Українці і парламент» він «в острих словах» зазначив, що українські послы

«завели надії народу, бо їх державно-правна заява не є висловом змагань українського народу до повної самостійности на всій етнографічній території...» [142, с. 1]. Більше того, на думку доповідача, посли не виступили «в обороні нашого народу, не представили всіх тих кривд, яких він натерпів ся підчас війни...» [142, с. 1].

У підсумкових резолюціях зазначено, що збори: 1) «висказують своє негодоване українській парляментарній Репрезентації за її правно-державну заяву, зложену на першій засіданню парляменту дня 30. мая с. р., яка йде в розріз з інтересами і бажаннями українського народу Австро-Угорщини, котрий все стремів і стремить до повної незалежности і самостійности на цілій своїй етнографічній території...»; 2) «взивають усіх укр. парл. послів, щоби вони з уваги на становище правительства супроти українського народу..., заняли супроти правительства строго опозиційне становище, використовуючи для сеї ціли всякі можливі способи»; 3) взивають укр. парл. послів, щоби вони утворили одноцільну, карну, солідарну і здисципліновану парляментарну Репрезентацію, яка би в повній відвічальности перед народом відповідно до великої хвилі і згідно з жаданнями цілого українського загалу вела сильну і непохитну боротьбу за наше повне національне визволенє» [142, с. 1].

Діяльність товариства «Січ» у Відні під проводом З. Пеленського набувала дедалі більшого політичного відтінку [357, с. 10]. Так, після проголошення Першого Універсалу Центральної Ради З. Пелинський скликає загальні збори товариства, на якому головував Панас Медляк, секретар – Михайло Снітинський. У підсумкових резолюціях товариство, яке очолював З. Пеленський, закликала Українську Парламентську Репрезентацію «увійти в безпосередні зв'язки з Київською Центральною Радою України та виступити як найгостріше проти державного дуалізму Австро-Угорщини, що є наругою над правом самовизначення народів» [357, с. 10].

Резолюції товариства були негайно надіслані до Львова для поширення у засобах масової інформації. У відповідь Львівська поліція «зробила донос про зміст ключових резолюції органом віденської поліції після чого наступило

суворе слідство в цій справі». Як результат – віденська поліція провела обшуки у приміщенні товариства «Січ» і арештувала найактивніших студентів, передусім – Зиновія. Діяльність товариства було припинено, а будівлю – опечатано [357, с. 11].

Проти членів товариства було відкрито кримінальну справу «за злочини проти державної влади». У січових колах «було бажання щоб допустити до прилюдного судового процесу в цій справі, таким чином популяризуючи українське політичне питання, проте з огляду на участь у зборах... військовиків, яким загрожує воєнний суд ту думку відкинуто» [357, с. 11].

На захист З. Пеленського та його товаришів виступив Є. Петрушевич, який «відвідав у цій справі цісаря Карла показуючи йому підпис резолюції. Згодом українська преса повідомляла, що «до судового процесу у справі січових зборів не дійшло з уваги на Берестейський мир між середніми державами і Україною 9 лютого 1918 року... Згідно з наказом згори після майже двомісячної перерви, найгірших побоювань «Січ» відновила свою діяльність» [357, с. 11].

На завершальному етапі Першої світової війни Зиновій все частіше звертає свої погляди на Галичину, де у Львові українці готувалися перебрати владу у краї. Приклад відданості ідеям української державності для майбутнього відомого політика подав його батько. 31 жовтня 1918 р. до пароха Лисятич о. Андрія Пеленського прибіг з листом Микола Бігун зі Стрия. У ньому був наказ Національної Ради про встановлення української влади. Парох негайно наказав проголосити, щоб 1 листопада ніхто не поспішав зранку в поле, а всі на певну годину зібралися у церкві. Там було проголошено про створення Української держави і зроблено кроки до організації української влади в селі [361, с. 122].

Наприкінці 1918 р. до Галичини повернувся й Зиновій і одразу ж «почав працювати як господарський знавець» в уряді Західної Області Української Народної Республіки (ЗО УНР). Згодом був направлений до Праги з дипломатичною місією, після чого вступив до Української Галицької Армії (УГА) та перейшов з нею Збруч. «Там перебував він ціле пекло того часу,

хворував на тиф та зносив усі злидні», – із сумом констатував його товариш Василь Мудрий [213, с. 4].

Після завершення польсько-української війни З. Пеленський залишився у Львові та, як і його батько, почав працювати на «кооперативній ниві» – організував кооперативи, почав брати активну участь у громадсько-політичному житті, став членом Головного Відділу «Просвіти», займався журналістикою. У 1927 р. остаточно зосереджується на роботі в РСУК (головний редактор «Господарсько-кооперативного Часопису», референт пропаганди цього товариства) та «Сільському Господарі» [299, с. 182]. «...Сумно виглядає господарський стан Польщі, ще сумніше наше положення, – відзначав він. – І втім тяжким положенні є тільки одно певне, що ми здані виключно на власні сили, що лише силою волі цілого народу зможемо передержать ці часи» [132, с. 1].

Таким чином, архітектоніка світогляду Зиновія Пеленського має чимало особливостей, зумовлених як специфікою суспільно-політичної ситуації у краї, так і його особистими якостями та рисами характеру. На формування світогляду Зиновія Пеленського вплинула низка факторів, серед яких базовими стали: родинне оточення; навчання в україномовній сільській школі та гімназії; активна участь у студентському русі; знайомство із низкою національно-свідомих українських громадсько-політичних діячів та ін. На рівні мікроісторії, біографія Зиновія Пеленського юнацьких років показує багато цікавих деталей, що передають характер українсько-польського протистояння в Галичині, суперечливість національно-культурної політики Австро-Угорської імперії, масштаби терору російської окупаційної влади у роки Першої світової війни тощо. З іншого боку, підґрунтя виразної національно-патріотичної свідомості Зиновія Пеленського заклали просвітні та наукові установи Галичини, які вели активну усвідомлюючу роботу серед українського населення регіону. Власне завдяки їм Зиновій Пеленський став одним із лідерів студентського товариства «Січ», взяв участь в польсько-українській війні у лавах Української Галицької Армії, вступив до УНДО.

2.2. Перші кроки у політичній кар'єрі

На середину 1920-х рр. припадає злет політичної кар'єри З. Пеленського, що пов'язано із його вступом до УНДО – найвпливовішої легальної політичної сили в Галичині. Утворення партії, яку очолив Д. Левицький, припало на 1925 р. Відомому на той час кооператору імпонувала ідеологія української соборності та державності, яку пропагували націонал-демократи. Відомий кооператор поступово став одним із лідерів цієї політичної сили [372]. Відстоювання ідеї державності та соборності України, національної самобутності та єдності українського народу, захист його національних та соціально-економічних прав стали першочерговим завданням громадсько-політичної праці діяча.

Після ухвали Ради послів держав Антанти від 14 березня 1923 р., уряд В. Грабського розпочав реалізацію ендецької концепції однонаціональної держави, спрямованої на закріплення польського панування в краї, винищення українства. Започатковано безоглядну полонізацію українського шкільництва, обмеження діяльності національно-культурних та господарських товариств, а також – сфери вживання української мови. У таких умовах національно-свідомому українству ставала дедалі очевиднішою необхідність консолідації національно-державницьких сил.

11-12 липня 1925 р. у Львові відбувся об'єднавчий з'їзд низки політичних сил, що ознаменувало утворення УНДО – політичної партії, яка за короткий період часу монополізувала культурно-освітнє життя краю, здобула підтримку переважної більшості його населення. З. Пеленський також брав участь у роботі з'їзду [395, с. 45]. Після виступу голови Народного Комітету УНТП С. Голубовича, який ознайомив делегатів з результатами роботи Консолідаційної комісії, М. Струтинський зачитав підготовлену новоствореним органом Політичну платформу УНДО, яку згодом було прийнято без обговорення. У Відозві, яка знову ж таки була розроблена Консолідаційною комісією, розтлумачено основну політичну лінію партії –

здобуття самостійної, соборної Української держави. У документі, зокрема, наголошено, що «від нинішнього дня весь український національний табір виступає як одна цілість, стає в одній оборонній і боєвій лаві, в одній суспільній фаланзі» [26, арк. 2].

Делегати з'їзду також обрали керівні органи партії [26, арк. 4]. Головою УНДО обрано Д. Левицького, який в інавгураційній промові закликав однопартійців до наполегливої праці. «Тільки збірним зусиллям цілої суспільности зможемо побороти лихоліття, яке переживаємо, – із оптимізмом відзначив він. – Провід тільки тоді зуміє виконати вложені на нього обов'язки, коли його ініціатива в кожній справі знаходитиме широкий відгомін на місцях, коли в підмурівок нашої будівлі діячі на місцях покладуть якнайбільшу суму праці і доброї волі» [244, 1925, 15 липня, с. 2].

Щодо З. Пеленського, його основним завданням стали організаційні справи, зокрема відбудова повітових організацій, відновлення діяльності осередків партії у селах та партійного руху загалом. Уже 8 серпня 1925 р. ЦК УНДО оприлюднив одну з перших відозв, в якій закликав членів партії до інтенсивної праці, організації повітових з'їздів і виборів партійного керівництва на місцях [26, арк. 5].

На засіданні Президії ЦК УНДО 28 серпня 1925 р., у відповідь на полонізацію українського шкільництва польською владою, конкретизовано програму дій УНДО. Лідери партії пропонували розгорнути масштабну протестну кампанію [234, с. 1]. Уже 30 серпня у Львові відбулося одне із перших віч, на якому виступив генеральний секретар партії. В. Целевич закликав до «якнайрішучішого протесту проти шкільних законів, зокрема проти розпорядків Львівської кураторії, які стремлять до обмеження і скасування прав українського народу на полі шкільництва, здобутих за часів австрійської влади» [145, с. 1]. Восени 1925 р. ЦК УНДО ініціювало проведення нової хвилі повітових віч, основне вістря яких спрямовувалося проти оголошеної польським урядом земельної реформи, яка, де-факто, зводилася до колонізації Західної України [25, арк. 7].

Згуртувавши національно-демократичні сили краю навколо ідеї «боротьби за найвище право нації», УНДО опинилося в центрі українського політичного життя Другої Речі Посполитої. Однак, подальший розвиток партії гальмувала відсутність чіткої ідеологічної лінії, а також конкретної довгострокової програми, яка б визначала тактику і стратегією дій націонал-демократів. Ситуація ускладнювалася відсутністю монолітності в УНДО. Львівський дослідник І. Соляр виділив щонайменше три групи в середовищі націонал-демократів: 1) прихильники переговорів з польським урядом (В. Бачинський, А. Говикович та ін., згуртовані навколо часопису «Політика»); 2) центристи, (Д. Левицький, В. Целевич, Д. Паліїв, В. Мудрий та ін., контролювали «Діло», «Свободу», «Новий час»); 3) прихильники орієнтації на Радянську Україну (П. Евин, О. Марітчак, Г. Микитей, Л. Петрушевич та ін., згуртовані навколо часопису «Рада») [395, с. 78]. У цей складний період значну підтримку націонал-демократам надавала греко-католицька церква. Івано-Франківський історик М. Кугутяк справедливо зауважив, що «греко-католицькі священники на своїх деканатських зборах часто доходили думки про необхідність «впливати на селян у дусі гасел УНДО» [395, с. 80].

24 квітня 1926 р. на засіданні ЦК УНДО відбулося публічне обговорення програми партії. Відзначено, що зважаючи на прогресуючий розвиток партії, постала проблема ухвалення загальної концепції її розвитку, яка б дозволила розв'язати три завдання: 1) відбудови низових ланок УНДО; 2) мобілізації українського суспільства задля зміцнення господарських інституцій; 3) опрацювання програми УНДО у всіх напрямках національного життя. Проте, незважаючи на усвідомлення членами ЦК того, що «політика польської адміністрації йде по лінії експансії на схід коштом українського народу і української території, змагає до того засобом повної екстермінації і знищення всіх верств українського народу на загарбаних землях, гніту української культури, просвітнього, економічного та національно-політичного життя», дискусія над основоположним документом виявилася доволі напруженою [352, с. 67].

Надзвичайно важливим для генерального секретаря УНДО стало засідання Ширшого Народного комітету УНДО 13 травня 1926 р., яке відбувалося за участю З. Пеленського. Основне питання порядку денного – схвалення політичної програми партії. З. Пеленський, зокрема, визнав, що підготовка програми для позакласової партії, яка прагне пропагувати політику «орієнтації на власні сили», виявилася складною справою [395, с. 87]. Над проектом розгорнулася дискусія, передусім навколо розв'язання аграрного питання.

Чи не єдиним позитивом засідання Ширшого Народного комітету стало затвердження нового організаційного Статуту. Відповідно до документу, найвищою інстанцією УНДО проголошувався Народний з'їзд, що мав скликатися раз на два роки. Його делегати ухвалювали програму партії, обирали Центральний Комітет (40 осіб). Другою інституцією партії проголошено Народний Комітет (90 осіб), який скликався двічі на рік. НК заслуховував звіти ЦК, визначав тактику партії у період між з'їздами, обирав партійний суд, під час виборів виконував функції головного виборчого комітету. Виконавчий орган партії – ЦК, збирався на свої засідання щонайменше один раз на місяць. Керівництво роботою ЦК здійснював голова партії. На першому засіданні ЦК обиралася президія, ексекутива, генеральний секретар і його заступник. ЦК здійснював керівництво усією партійною роботою. При ЦК діяла Народна Канцелярія [26, арк. 28].

Важливе місце відводилось повітовим організаціям партії, найвищим органом якої був повітовий народний з'їзд. Він скликався в листопаді кожного року і обирав повітовий народний комітет. Крім делегатів, з вирішальним голосом у роботі повітового народного з'їзду дозволялось брати участь усім членам партії повіту. При потребі ЦК міг створити окружні організації, до яких входили декілька повітів. На першому засіданні повітового народного комітету (ПНК) обиралася президія – голова, секретар і касир. ПНК засідав раз на місяць, створював відповідні комісії, секції і партійні кола, призначав мужів довір'я [395, с. 85].

Під час виборів ПНК перебирали на себе функції повітових виборчих комітетів. При повітській народній канцелярії утворювались відділи правової оборони. Новим у роботі ПНК була реєстрація членів партії і квартальні письмові звіти перед ЦК. Первинною ланкою партії виступала сільська або ж гмінна організація. Сільська організація раз у місяць скликала загальні збори, обирала партійну управу, приймала в члени партії. У новому статуті УНДО вперше значна увага приділялась організації політичної діяльності партії в містах. У більших промислових центрах і містах за згодою ЦК організовувалися міські народні організації з правами, обов'язками і напрямками діяльності повітових організацій [257, с. 99].

Виявлена на засіданні Ширшого народного комітету ідейно-політична згуртованість націонал-демократів, політичний радикалізм партійної програми і прийнятих рішень викликали бурхливу реакцію польської влади всіх рівнів. Наступного дня – 14 травня 1926 р., Комендант Львова генерал В. Сікорський видав відозву, в якій розцінив рішення Народного з'їзду як «спробу заколоту». Поліцією було заарештовано генерального секретаря УНДО В. Целевича, редактора газети «Новий час» Д. Паліїва, окремих голів повітових комітетів партії та активних діячів. У низки членів ЦК УНДО (о. Л. Куницький, І. Ліщинський та ін.) проведено обшуки [26, арк. 12].

Незважаючи на залякування влади, II Народний з'їзд УНДО, який відбувся 19-20 листопада 1926 р. за участю З. Пеленського, схвалив остаточну редакцію програми партії [11, арк. 15]. На з'їзд прибуло 234 делегати з усіх повітів Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя і Лемківщини. Доповідь про політичне становище виголосив Д. Левицький [11, арк. 16]. Відзначено, що УНДО досягло суттєвих позитивних зрушень – у Галичині проведено 101 народне віче, 52 повітові народні з'їзди, відновлено або ж створено 43 повітові партійні організації [11, арк. 17].

У преамбулі програми підкреслено, що УНДО «гуртує в своїх рядах всі верстви українського народу. Як національна партія, УНДО підпорядковує інтересам нації інтереси поодиноких верств, станів й окремих земель»

[34, арк. 2]. У порівнянні з проектом, що обговорювався у квітні-травні 1926 р. на засіданнях ЦК та НК УНДО, чи не найбільших змін зазнав політичний розділ програми. Підтвердивши мету націонал-демократів – здобуття соборної і незалежної демократичної Української держави, обстоювання принципу політичного самовизначення українського народу на західноукраїнських землях, суверенності його прав, конституційно-парламентського устрою, з програми вилучено пункт про створення Міжпартійної ради і порозуміння з іншими національними меншинами, а також положення, в якому відзначалось, що УРСР – етап до незалежної Української держави. «Це зроблено із тактичних міркувань, – відзначав М. Кугутяк, – програма, яка претендувала на платформу консолідації всіх національно-державницьких сил, уникала конкретизації положень із найбільш гострих ідеологічних проблем. Цю функцію виконували резолюції Народного з'їзду відповідно до динамічних змін політичного життя Західної України» [353, с. 12].

В економічній сфері партія виступала за надання землі без викупу безземельним і малоземельним селянам, перехід промислових підприємств у власність держави, розвиток кооперативного руху, дрібного промислу, ремесла, торгівлі та за охорону умов праці робітників. Передбачалося створення Головної Економічної Ради, яка б координувала діяльність економічних установ краю: «Центросоюзу», «Маслосоюзу», «Сільського господаря» та ін. [34, арк. 5].

У національно-культурній частині програми йшлося про те, що націонал-демократи виступають за єдину трудову українську школу, національне виховання, безоплатну науку, державну допомогу малозабезпеченій молоді тощо [34, арк. 5].. Греко-католицьке духовенство, яке відігравало важливу роль у згуртуванні населення Західної України, підтримало релігійну програму УНДО. «Приймаючи засади християнської моралі в основу духового розвитку нації, партія обстоює науку і права греко-католицької церкви в Галичині і православної – на інших українських землях», – йдеться у документі [34, арк. 5].

У резолюціях II з'їзду УНДО деталізовано політичні завдання партії. Протестуючи проти колонізаційної політики польського уряду, УНДО закликало всі національні українські партії до політичної співпраці і боротьби за здійснення найвищої національної мети. Щодо радянської України, відзначено, що українське населення, яке знаходиться під Польщею, орієнтується на ту національну силу і на ті національні успіхи, що ростуть над Дніпром» [34, арк. 14]. Водночас націонал-демократи визнали шкідливою діяльність усіх ліворадикальних інтернаціональних партій, що «закликають до класової боротьби та пропагують спільність інтересів українських селян, робітників з польськими чи російськими і тим ослаблюють національну силу українського народу», а також «штучно творених і за державні гроші утримуваних партій, що звать себе українськими, а складаються з продажних здеморалізованих шкідників українського народу» [34, арк. 18].

Уже наприкінці 1926 р. УНДО поширило свої впливи на Стрийський, Долинський, Жидачівський, Станиславівський, Надвірнянський, Калуський, Богородчанський, Снятинський, Тлумацький, Рогатинський, Косівський повіти. Загалом, у грудні 1926 р. націонал-демократи мали міцні організації в усіх шістнадцяти повітах Тернопільського воєводства. З двадцяти повітів Львівського воєводства, організації УНДО діяли у шістнадцяти. Дещо слабшими були позиції УНДО на Прикарпатті: із 19 повітів Станиславівського воєводства, створено тільки 11 повітових організацій [395, с. 87].

Однак організаційні здобутки УНДО в Галичині не вирішували проблеми поширення політичних впливів націонал-демократів на інші етнічні українські землі, зокрема Волинь, Холмщину, Полісся і Підляшшя. Труднощі у реалізації цього завдання пояснювалися не стільки особливостями суспільно-політичних настроїв українського населення цих територій, скільки політикою регіоналізації окремих українських земель, яку здійснював польський уряд. Шляхом витворення т. з. в. «сокальського кордону» польська адміністрація прагнула поглибити розмежування українських етнічних територій [26, арк. 76]. Значну допомогу у поширенні впливів партії на ці регіони надав власне З.

Пеленський. Часопис «Холмська земля» відзначав, що «у сучасному національному відродженні Холмщини й Підляшшя дуже помітну роль відіграло двоє людей. Це д-р Остап Бурка, директор шпиталю в Любартові, біля Любліна, що згинув від ворожої кулі в Любартові в серпні 1943 р. і Зиновій Пеленський...» [206, с. 4].

У цей період З. Пеленський приступив до роботи у «Господарсько-кооперативному часописі», проте й надалі брав активну участь у партійній роботі, зокрема у виборчій кампанії до місцевих органів влади 1927 р. Останні вибори на цих землях відбулися у період ЗУНР. У 1919 р. результати цих виборів були уневажнені польським урядом. У селах краю владу отримали призначені урядом війтові комісари, які, «були мужами довір'я не мешканців гміни, а тільки адміністративних властей» [31, арк. 56].

З ініціативи УНДО, на вічу 30 січня 1927 р. у Львові ухвалено резолюцію, в якій поставлено вимогу ухвалення нового закону про самоврядування, якнайшвидшого проведення місцевих виборів. Свою участь у виборах керівництво УНДО мотивувало необхідністю захисту господарських, національно-культурних і політичних прав українців, ліквідації системи наказних війтів і комісарів, передачі органів самоврядування представникам українського народу [31, арк. 60]. 19 березня 1927 р. на засіданні екзекутиви партії одноголосно ухвалено резолюцію про участь у виборах до органів самоврядування. Ідентичні заклики пролунали на засіданні ексекутиви 30 квітня того ж року [31, арк. 62].

7 травня 1927 р. на засіданні ЦК УНДО опрацьовано передвиборну тактику партії, яка зводилася до протиставлення фронту польських політичних партій єдиного українського національного фронту. Водночас ЦК УНДО рішуче виступив за безкомпромісну боротьбу з українськими угодовими організаціями і лівими силами, які підпорядковувалися КПЗУ. У тих сільських громадах, де переважало українське населення, ундовці мали йти до виборів самостійно. Проте, в тих громадах, де до самоврядних органів могли прийти ворожі українству сили, націонал-демократи зобов'язувалися підтримувати

українські політичні партії, передусім УСРП. У містах, для зміцнення своїх позицій, ЦК УНДО уклав відповідну угоду з єврейською краєвою сіоністською організацією [395, с. 88].

III з'їзд УНДО, який відбувся 24 грудня 1928 р., беззастережно підтримав політичну лінію Д. Левицького, яка проводилася після останнього з'їзду 1926 р. Ундовська преса наголошувала, що на з'їзді не було висловлено жодного закиду керівництву партії. Значним успіхом націонал-демократів визнано здобуття поважної кількості мандатів на виборах до органів місцевого самоврядування 1927 р. і парламентських 1928 р. [35, арк. 10].

Власне після завершення виборчої кампанії до місцевих органів влади (1927 р.) та парламенту Польщі (1928 р.), у 1929 р. З. Пеленського введено до оновленого складу ЦК УНДО [299, с. 182]. Він отримав змогу безпосередньо визначати «лінію партії», а після засіданні ЦК УНДО 8 березня 1930 р. (заслухано підсумковий звіт із діяльності УПР у 1928 – 1930-х рр. – схвалено політичну тактику УПР та висловлено їй повне довір'я), він отримав значний вотум довіри та можливість взяти участь у дострокових виборах до польського сейму та сенату. На цьому засіданні ЦК лідери націонал-демократів ухвалили також взяти участь у виборчій кампанії на Волині – до сейму в 57 Луцькій виборчому окрузі та до сенату у Волинському воєводстві під «національними гаслами Об'єднання і під прапором боротьби за виборчі успіхи списку №18». ЦК констатував, що основна мета партії полягала в тому, щоби «зберегти свою субстанцію, зберегти себе, як окрему етнічну цілісність і охоронити свої надбання. Також, якщо існує можливість ці надбання поширити й розбудувати, то її треба обов'язково використати» [322, с. 174].

Надалі для УНДО ситуація ускладнювалася проведенням польською владою акції «пацифікації» на західноукраїнських землях, яка стала відповіддю влади на стрімку радикалізацію суспільних настроїв у регіоні. У розпал виборчої кампанії заарештовано провідних діячів УНДО, проте З. Пеленському вдалося уникнути ув'язнення. Водночас додамо, що суспільно-політичні умови початку 1930-х рр. суттєво відрізнялися від попередніх років.

Основна причина – втрата значною частиною українського суспільства віри у можливість суттєвих позитивних зрушень, що яскраво продемонструвала діяльність УПР у парламенті Польщі.

«Новий час» саркастично відзначав: «В роках 1928 – 1930 УНДО стоїть на вершинах своїх успіхів. Престиж партії в opinіo широких мас в цьому часі непохитний... Та вже після другої бюджетової сесії, тобто весною 1930 р., в Галичині помітне в масах розчарування в можливість якихось досягнень на парламентарному терені. Ці настрої використовує ОУН» [208, с. 1]. Опоненти УНДО також наголошували, що партія втратила виразні ідеологічні особливості, що спровокувало кризу в її середовищі [210, с. 1].

Отже, у другій половині 1920-х рр. З. Пеленський починає брати активну участь у політичних процесах. Саме на середину 1920-х рр. припадає злет політичної кар'єри З. Пеленського, що пов'язано з його вступом до УНДО (1925 р.) – найвпливовішої легальної української політичної сили в Галичині. Ще працюючи в уряді ЗО УНР, уже відомому на той час кооператору імпонувала ідеологія української соборності та державності, яку пропагували націонал-демократи. Відстоювання ідеї національної самобутності та єдності українського народу, захист його національних та соціально-економічних прав стали першочерговим завданням громадсько-політичної праці З. Пеленського не тільки у 1920-х роках, але й впродовж усієї політичної кар'єри. Критикуючи Є. Петрушевича, він виступив активним прихильником об'єднавчого з'їзду партії, розпочав роботу спрямовану на відбудову повітових організацій.

Серед трьох течій УНДО середини 1920-х рр. (прихильники переговорів з польським урядом; сторонники орієнтації на Радянську Україну; центристи), З. Пеленський підтримував останніх, зокрема голову УНДО Д. Левицького, який пропагував тактику «орієнтації на власні сили». Упродовж 1926–1927 рр. З. Пеленський долучився до публічного обговорення програми партії, підтримував постулат здобуття соборної, незалежної демократичної Української держави, обстоював принцип (а) політичного самовизначення українського народу на західноукраїнських землях, (б) суверенності його прав,

(в) конституційно-парламентського устрою. Незважаючи на значний політичний досвід, він не взяв участь у виборчій кампанії до польського парламенту (1928 р.), хоча після завершення виборів був введений до складу ЦК УНДО (1929 р.). Таким чином, З. Пеленський отримав змогу безпосередньо визначати «лінію партії», а після засіданні ЦК 8 березня 1930 р. (заслухано підсумковий звіт із діяльності УПР у 1928–1930-х рр.), він здобув значний вотум довіри керівництва партії та можливість взяти участь у дострокових виборах до польського сейму та сенату (1930 р.).

РОЗДІЛ 3

ПАРТІЙНА ТА ПАРЛАМЕНТСЬКА ПРАЦЯ

3.1. Діяльність в УНДО

Після обрання З. Пеленського послом польського сейму поетапно зростає його роль в УНДО. Як член ЦК УНДО, у 1930-х рр. З. Пеленський був причетний ухвалення / обговорення усіх визначальних політико-ідеологічних ухвал партії, зосередив свою роботу на (а) поширенні ідеології націонал-демократів; (б) агітаційно-пропагандистській роботі під час виборчих кампаній до польського парламенту; (в) роботі «на місцях», особливо Волинському воєводстві. Останній напрям роботи був особливо важливим для З. Пеленського, оскільки представляючи українців Волині у парламенті Польщі він прагнув «зберегти українську субстанцію» у краї, а також примножити «свої надбання». Від імені УНДО він не тільки виступав із «політичними рефератами» на зборах, вічах, урочистих подіях з нагоди національних свят, уродин відомих громадсько-політичних діячів, ювілеїв національно-культурних товариств тощо, але й критикував польські органи влади, навіть у період пацифікації (1930 р.) та нормалізації польсько-українських відносин (1935–1939 рр.).

Зокрема, 16 квітня 1930 р. З. Пеленський взяв участь у роботі загальних зборів Народної Організації Українців міста Львова. «Зборами проводив голова Народньої Організації А. Березовський і д-р О. Марітчак, секретарював в. о. секретаря В. Баран». Відкриваючи збори А. Березовський присвятив згадку загинувшим членам Української Армії, а пам'ять їх присутні вшанували вставанням з місць. Згодом слово для доповіді було надано З. Пеленському, який виголосив «політичний реферат». «Діло» з цього приводу писало: «В річевім і гарно виголошенім рефераті зясував референт значіння міст у національних змаганнях кожного народу, а зокрема українського народу.

Виказав потребу орієнтації українського народу не тільки на широкі маси селянського населення, але й у першу чергу на міста, які завжди були і є рішальними чинниками у політичній розв'язці нації. Присутні грімкими оплесками подякували ред. Пеленському за добре обдуманий реферат» [191, с. 3].

25-26 грудня 1931 р. за участю З. Пеленського відбулося засідання ЦК УНДО, на якому обговорювалося політичне становище, політика партії та УПР в 1931 р. і напрями подальшої діяльності [149, с. 1]. Остаточне це питання було вирішене 25 березня 1932 р. на IV з'їзд УНДО. Його відкрив голова партії Д. Левицький, який у вступній доповіді охарактеризував суспільно-політичну ситуацію у краї та закордоном [38, арк. 6]. З'їзд засудив суспільно-політичну ситуацію в Радянській Україні [38, арк. 9].

В іншій частині резолюції УНДО висловило чітку позицію щодо «експорту» комуністичної ідеології до Польщі: «Воюючий комунізм, що змагає до опанування цілого світа при допомозі своїх агентур, намагається розломити все українське національне життя та зруйнувати набуті цілими поколіннями національні цінності. Таку свою руйнуючу роботу він намагається часто прикривати навіть гучними гура-націоналістичними фразами, керуючись при цьому з правилами гаслом, що «чим гірше» у національному українському світі, тим краще це для комунізму та його завдань» [149, с. 1]. В.Целевич, як і більшість однопартійців, закликав українську громадськість, зокрема партійні органи та національну пресу, до боротьби з комунізмом у всіх його замаскованих виглядах. Під час дискусії на з'їзді також частково вирішено проблему прорадянських симпатиків у керівних органах УНДО. Зокрема М. Струтинський, як репрезентант цієї групи, не увійшов до новообраного ЦК [36, арк. 12].

З іншого боку, УНДО гостро критикувала націоналістичні організації. Критика націонал-демократів з боку націоналістичного підпілля посилювалася після початку 19 вересня 1933 р. судового розгляду в Самборі справи про вбивство Т. Голувка. ЦК УНДО ініціював у легальній пресі викривальну

кампанію, яка спрямовувалася проти виступів ОУН. Лідери партії переконували громадськість у тому, що діяльність радикалів – шкідлива для українського народу. Процес у Самборі, зростання напруги між старшим і молодим поколінням, а також наступ нелегальної націоналістичної преси («Український націоналіст», «Розбудова нації») на керівних діячів УНДО, викликало загострення відносин між УНДО та ОУН. Ситуація значно ускладнилася після оприлюднення ЦК УНДО інструкції повітовим Народним комітетам, яка наказувала боротись проти саботажних дій у школах [13, арк. 3].

У відповідь ОУН намагалася висміяти відомих політичних діячів легального національного руху, зокрема З. Пеленського, критикувала їх за співпрацю з польською владою. ЦК УНДО відреагувало на це ухвалою від 27 січня 1934 р., у якій із сумом відзначено: «Керівництво українських націоналістів, замість подивитись правді в очі і розпочати моральну санацію своїх рядів, прагне відвернути увагу українського суспільства від реального становища, розпочало активну критику легальних українських партій (№11-12 «Розбудови націй»), а також окремих діячів політичних партій...» [244, 1934, 30 січня, с. 2].

Насправді підстави для критики окремих членів УНДО в ОУН були доволі вагомими. У цей період В. Целевич, В. Мудрий, О. Луцький розпочали таємні переговори із польською владою, що започаткувало період нормалізації польсько-українських відносин [327, с. 15]. Цей факт викликав неоднозначну реакцію у суспільстві, привів, де-факто, до розколу УНДО. Однак ініціатори нормалізації сподівалися, що поступки влади в українському питанні пригасять критичні виступи опонентів. Першим кроком на шляху до налагодження діалогу двох сторін мали стати взаємні поступки у виборчій кампанії 1935 р. [327, с. 15].

На нараді ЦК УНДО 6 липня 1935 р., за безпосередньої участі З. Пеленського, а також за участю делегатів 35 повітових організацій та членів УПР, після доповідей В. Мудрого, В. Целевича, Л. Макарушки ухвалено

резолуцію, в якій наголошено, що ухвалений тодішньою парламентською польською більшістю виборчий закон «утруднює, а то й подекуди унеможлиблює вибір незалежного українського представництва, головню через введення засади посередности в склад окружних виборчих зборів при виборах до сойму, а через засаду елітарности – при виборах до сенату» [16, арк. 15].

З цих причин, а також виходячи із засади, що: 1) український народ повинен боротися за вибір своєї незалежної парламентської репрезентації; 2) вибори – це боротьба за політичні права, УНДО вирішило взяти участь у виборах 1935 р. до сейму і сенату. Проте члени ЦК УНДО відзначили, що у випадку, коли б «виборча підготовча праця, зокрема ж при виборі делегатів до окружних зборів, виявила, що український нарід не матиме змоги провести своїх незалежних кандидатів до сойму і сенату – Народний Комітет уповноважує Центральний комітет УНДО змінити в цілості або частинно це засадниче рішення і видати у виборчих справах відповідні застереження» [353, с. 212].

Зважаючи на нищівну критику опонентів, упродовж 1935 – 1936 рр. українські парламентарі відвідали більшість повітів Львівського та Станіславівського воєводств. На зборах громадськості лідери УНДО пояснювали причини переходу до нормалізації, закликали підтримати представників партії на парламентських виборах. Однак, як показав час, нормалізація польсько-українських відносин була приречена на невдачу [374, с. 8].

Для прикладу, 25 квітня 1935 р. Товариство Опіки над Українськими Емігрантами у Львові провело урочисту академію з нагоди свого десятиліття. «Святочні Загальні Збори Товариства» відкрив президент Товариства дир. М. Заячківський, який «у першій мірі згадав померлих основників і членів Товариства д-ра Вол. Бачинського, проф. М. Галущинського, д-ра І. Курівця, д-ра Вол. Охримовича, ради. Р. Сосновського і ред. Ф. Федорціва». Згодом З. Пеленський «підніс у своїй промові заслуги для Товариства його президента дир. М. Заячківського, який десять літ зряду проводить Товариству, даючи на

кожному кроці докази, що не чужа йому еміграційна проблема, що це важний економічний процес і що для праці в еміграційній ділянці не щадить він ніколи ні часу, ні труду. Промовець поставив внесок, щоби Загальні Збори, оцінюючи працю през. Заячківського, іменували його почесним членом. Приявні припили цей внесок довгими оплесками...» [240, с. 5].

28 червня 1936 р. З. Пеленський взяв участь у ювілейній академії, з нагоди 80-ти ліття відомого українського громадсько-політичного діяча А. Горбачевського у Чорткові. Разом із ним привітати ювіляра прибули послы та сенатори УНДО, місцеві політики та релігійні діячі, з поміж яких – В. Мудрий, С. Біляк, С. Баран, Д. Великанович, В. Болюх, Р. Перфецький, К. Троян, І. Заваликут, Т. Окуневський, о. Саврій та ін. «Відтак, – писало «Діло», посол Пеленський по короткій промові вручив ювілятові іменем Матірнього Т-ва «Просвіта» у Львові грамоту почесного членства. По тій промові забрав слово посол Василь Мудрий, що витав Ювілята від УНДО й У. П. Р.» [239, с. 3].

15 жовтня 1936 р. у залі «Української Бесіди» на запрошення УНДО у Львові зібралися представники Церкви, всіх центральних культурно-освітніх, наукових, господарсько-кооперативних та економічно-фінансових установ, професійних організацій, щоб «висказати своє слово в обороні рідної землі, в обороні святого права українського селянина на землю та запротестувати проти кольтонізації українських земель чужонаціональним, зайшлим елементом» (З. Пеленський – секретар зборів). Останній, зокрема, «відчитав низку Резолюцій, які присутні на внесок д-ра П. Петрика прийняли маніфестаційно, через акламацію і без ніякої дискусії» [228, с. 4].

17 листопада 1936 р. Повітовий Народний Комітет УНДО у Бучачі скликав віче в Золотому Потоці. «В заповненій по береги салі селянами сіл Золотопотіччини» відкрив віче місцевий адвокат Осип, після чого посол З. Пеленський зреферував справу нового походу кольтоністів на наші землі та вказав на те, яка небезпека грозить для населенню, коли не буде переведена сусідська парцеляція» [143, с. 5]. Того ж дня в одному з найсвідоміших сіл Бучаччини – Скоморохах у будинку Народного Дому після виступу місцевого

пароха о. Іван Галібея, зreferував З. Пеленський «в земельній справі». У дискусії, селяни висловлювалися про «конечність протикольонізаційної акції» [143, с. 5].

18 листопада 1936 р. відбулося віче у Монастирських, на яке прибули селяни місцевої судової округи. Захід відкрив місцевий адвокат Л. Горбачевський. Після доповіді З. Пеленського «в земельній справі, присутні українські селянина вказували, що «українському селянинові відмовляють продажі його батьківської землі. Резолюції прийнято одноголосно. Національним гимном закінчено наради», – повідомляло «Діло» [219, с. 5]. Згодом, на площі Повітового Союзу Кооператив у Бучачі, відбулося чергове віче, на яке прибули селяни бучацької округи. Захід відкрив голова Повітового Народного Комітету УНДО М. Гринів, «реферат про земельну страву виголосив пос. З. Пеленський» [144, с. 5].

26 листопада 1936 р. у дрогибицькому кооперативі «Сила» відбулося урочисте святкування 10-ти річчя. На свято прибули селяни повіту, представники повітових установ і делегат РСУК посол З. Пеленський. Після богослужіння, яке відправив о. ігумен Барвник та о. декан Микелита у залі кооперативу відбулась урочиста академія, яку відкрив місцевий парох о. Баках. Згодом «довший популярний реферат про кооперацію виголосив делегат РСУК посол З. Пеленський» [198, с. 4].

Загалом, щоб краще зрозуміти масштаби громадсько-політичної діяльності З. Пеленського, варто навести перелік заходів, в яких він взяв участь упродовж грудня 1936 – січня 1937 рр.: 6 грудня –спільне засідання членів Президії УНДО й УПР «в актуальних справах»; 12 грудня – засідання Центрального Комітету УНДО, на якому заслухано загальний політичний звіт голови партії В. Мудрого і розглянуто деякі актуальні організаційні справи; 19, 24 грудня – нарада Екзекутиви УНДО «над біжучими справами». 16. січня 1937 р. – засідання УПР, де предметом нарад були: «1) справи біжучої парламентарної сесії, 2) обговорення дотеперішньої і намічання дальшої праці УПР в терені» [200, с. 4].

Уже у другій половині 1937 р. стала очевидною утопічність нормалізації. Антинормалізаційні настрої зростали в повітових комітетах УНДО. Кампанію проти тактики В. Мудрого активно проводили не тільки угодівські партії, УСРП, УСДП та ін., але й внутрішня опозиція, зокрема т. зв. група «Діла», яка сподівалася на швидкий відхід від скомпрометованої політики нормалізації. Важливою справою група «Діла» називала також персональні зміни в керівництві партії, завуальовано натякаючи на потребу переобрання В. Мудрого, поділ функцій в УНДО й УПР, відновлення довіри і престижу партії в очах українського суспільства [200, с. 4].

Під впливом наростаючої внутрішньої кризи, 25 листопада 1937 р. ЦК УНДО утворив Комісію порозуміння [244, 1937, 5 грудня, с. 1], а 4-5 січня 1938 р. відбувся останній V з'їзд УНДО. Про діяльність партії упродовж звітного періоду доповів В. Целевич. У подальших дискусіях, а також підсумковій резолюції стверджено, що польський уряд не виконав своїх зобов'язань, тому доцьогочасна політика УПР повинна бути «загострена» [358, с. 30]. Промовці протестували проти колонізаційної та полонізаційної політики польської влади на українських землях та закликали всі національні сили об'єднатися. З'їзд підтвердив вимогу територіальної автономії із власним сеймом, урядом і територіальною армією. Новою стала вимога змінити «виборчу ординацію до сейму і сенату в демократичному напрямі». І хоча на з'їзді не було досягнуто повної згоди, він став важливим етапом визначення подальших дій керівництва УНДО [358, с. 30].

Щодо найважливішого питання – ставлення членів партії до нормалізації, делегати констатували, що «після 1935 р. у висліді нормалізаційної тактики настала не нормалізація життя на наших землях, лиш навпаки – повне відсунення українського народу від впливу на власне зорганізоване життя на власній території» [363, с. 8]. В оцінці підсумків з'їзду УНДО думки громадськості розділися. Лідер опозиції УНДО Д. Левицький відзначив моральне зміцнення опозиції, якій вдалося здобути значне представництво в ЦК [363, с. 10].

Незважаючи на тактичні успіхи, В. Мудрий усвідомлював правдивість закидів учасників з'їзду щодо невиконання польською владою своїх обіцянок, відсутність реального покращення становища в національно-культурній та соціально-економічній площині для українців за останні три роки. На засіданні ЦК УНДО за участю З. Пеленського 7 травня 1938 р. схвалено декларацію про становище українців у Польській державі, у якій вказано на системний наступ «польських шовіністів на українське національне життя» і констатовано, що за три роки політика нормалізації не принесла позитивних результатів саме з вини польської сторони, підтверджено курс на запровадження територіальної автономії для Східної Галичини із власним сеймом і територіальною армією [244, 1938, 15 листопада, с. 1]. Отже, ЦК УНДО формально відмовився від політики нормалізації, проте фракційна боротьба у партії не припинилася.

У вересні 1938 р. президент Польщі І. Мосціцький розпустив парламент і призначив нові вибори до польського парламенту. Усі опозиційні партії, включно з УСРП і УСДП, знову оголосили бойкот народному волевиявленню. Натомість в УНДО проблема ставлення до виборів викликала нову хвилю дискусії. В. Мудрий наполягав на участі партії у виборах до вищого законодавчого органу країни. На засіданні ЦК УНДО 29 вересня 1938 р. відбулося остаточне голосування. Після тривалої дискусії, за участь у виборах проголосувало 40 членів ЦК, пропозицію Д. Левицького не брати участі у виборах підтримало 8 осіб, утрималося 2 члени ЦК [257, с. 102]. Остання каденція УПР у польському парламенті суттєво не покращила становища українців у Польській державі. Напередодні Другої світової війни нормалізація зазнала остаточного краху, що, однак, уже не мало жодного значення ні для її ініціаторів, ні для української громадськості загалом, зважаючи на початок військових дій.

Таким чином, З. Пеленський починаючи із 1930-х рр. брав активну участь у роботі керівних органів націонал-демократів, а в 1929 р. став членом ЦК УНДО, 1930 р. – послом польського парламенту. Його діяльність підпорядковувалась основоположній ідеї партії – боротьбі за відновлення української державності. Однак у середині 1930-х рр. стратегія та тактика

УНДО зазнала змін, що пов'язано із початком політики нормалізації польсько-українських відносин.

Засідання ЦК УНДО, спільні засідання членів Президії УНДО й УПР «в актуальних справах», наради Екзекутиви «над біжучими справами», партійні, повітові з'їзди, передвиборчі маніфестації – предмет постійної уваги З. Пеленського у першій половині 1930-х рр. У цей період він, відстоюючи базові програмні принципи партії, критикував польську владу за акцію пацифікації та небажання вирішувати «українське питання» у конструктивному руслі, засуджував націоналістичні організації за методи їх практичної діяльності, закликав українську громадськість, зокрема партійні органи та національну пресу, до боротьби з комунізмом, зважаючи на штучно створений радянською владою голодомор 1933 р. Будучи прихильником нормалізації польсько-українських відносин, яку ініціював В. Мудрий та В. Целевич, уже в 1937 р. З. Пеленський наголошував на її утопічному характері, а також «відсуненні українського народу від впливу на власне зорганізоване життя». Напередодні Другої світової війни нормалізація зазнала остаточного краху, що, однак, уже не мало жодного значення ні для її ініціаторів.

3.2. Парламентська праця

Парламентські вибори осені 1930 р. у Польщі відбувалися у складних умовах. У державному житті країни назрівали серйозні зміни. Початок нової внутріполітичної ситуації знаменували зміни у вищих ешелонах державної влади. 23 серпня 1930 р. прем'єр В. Славек подав у відставку, а 25 серпня уряд очолив сам Ю. Пілсудський. Маршал оголосив війну з сеймом, ігнорував парламентський імунітет. На засіданні уряду 29 серпня 1930 р. було прийнято «колегіальне» рішення про розпуск сейму і сенату, а наступного дня президент схвалив рішення уряду і своїм декретом призначив вибори до сейму та сенату

відповідно на 16 та 23 листопада.

Листопадові вибори 1930 р. супроводжувалися масовими арештами, брутальною пацифікацією в східногалицьких воєводствах. Вістря пілсудчиків спрямовувалося проти політичної опозиції. 1 вересня тодішній міністр внутрішніх справ Ф. Славої-Складовський подав прем'єру Ю. Пілсудському список колишніх послів, яких належало заарештувати. Маршал, ознайомившись із цим списком, власноруч відзначив осіб, котрих наказав посадити у Брестську фортецю [394, с. 190].

В ніч з 9 на 10 вересня було заарештовано й спроваджено до військової в'язниці в Бресті 18 колишніх депутатів сейму, серед них п'ять українських. Дещо пізніше державна поліція провела арешти найактивніших представників української інтелігенції та селянства. Заарештованих кинули до Брестської фортеці, яка слугувала військовою в'язницею. Там вони перебували протягом всієї виборчої кампанії, зазнаючи принижень, образ і тортур. Незабаром були заарештовані ще близько 5 тис активних діячів опозиції, в тому числі 84 депутати сейму і сенату та 130 українських діячів [418, с. 113].

Паралельно з арештами польські власті проводили каральну акцію в Галичині, згадану вжу «пацифікацію». Під час основних каральних операцій, що тривали від 20 вересня до 17 жовтня 1930 р., підрозділи польської поліції і війська входили до українських сіл, громили кооперативи, бібліотеки, громадські установи, конфісковували майно [418, с. 114].

На засіданні ЦК УНДО 30 серпня 1930 р. було вирішено брати участь у виборах до польського парламенту. В умовах загострення польсько-українських відносин провід партії приймав рішення, спрямовані на консолідацію українських національних сил та створення українського виборчого блоку. Зокрема, в комунікаті партії, направленому до УСРП та УСДП зазначалося, що створення єдиного виборчого блоку українських партій, що стоїть на національному ґрунті, є безсумнівною необхідністю з огляду на існуюче міжнародне становище українського народу [244, 1930, 3 вересня, с. 1].

Після низки усних конференцій, 18 вересня 1930 р., для доцільного

проведення виборчої кампанії, була підписана угода про створення спільного виборчого блоку між УНДО (уповноважені делегати – Д. Левицький та Л. Макарушка) та УСРП (І. Макух та М. Стахів). Вона передбачала розподіл мандатів між двома партіями за пропорційною системою, беручи до уваги кількість голосів, одержаних кожною з них в даному окрузі на виборах 1928 р. [20, арк. 12].

Дещо пізніше УНДО та УСРП спільно провели переговори з УСДП, які завершилися підписанням останньою 29 вересня 1930 р. виборчої угоди. Виборчий блок між вищеназваними політичними партіями був виключно технічним, призначеним на період виборів. Його створення не передбачало ніяких взаємних поступок ідеологічного характеру. Називаючи вибори іспитом національної та політичної зрілості українського народу, проводили трьох українських партій вважали виборчий блок запорукою успішної боротьби цілого українського народу під час виборів. Створення спільного українського виборчого блоку було політичним успіхом УНДО з огляду на конфлікти, які мали місце між названими партіями. Значення міжпартійного порозуміння виходило за межі виборчої кампанії та позитивно впливало на загальний уклад політичних відносин у західноукраїнському суспільстві [244, 1930, 2 жовтня, с. 1].

Українських землі під владою Польщі під час листопадових виборів 1930 р. було поділено на 12 виборчих округів до сейму: №47 з центром у м. Ярославі, №48 – м. Перемишлі, №49 – м. Самборі, №50 – Львів-місто, №51 – Львів-повіт, №52 з центром у м. Стрию, №53 – м. Станіславові, №54 – м. Тернополі, №55 – м. Золочеві, №56 – м. Ковелі, №57 – м. Луцьку, №58 – м. Кременці. Вибори до сенату проводилися у загальновоєводських округах [244, 1930, 2 жовтня, с. 1].

Створивши один виборчий блок, три українські політичні партії 30 вересня 1930 р. видали виборчу відозву до народу, підписану головами і головними секретарями партій: Д. Левицьким і Л. Макарушкою (УНДО), І. Макухом та М. Стахівим (УСРП), Л. Ганкевичем та І. Квасницею (УСДП). У

відозві наголошувалось на важливості майбутніх парламентських виборів, які випали на драматичний період у житті західних українців – пацифікацію та арешти, також містилися заклики до українського населення віддати свої голоси за виборчий список №11 [244, 1930, 2 жовтня, с. 1].

ЦК УНДО, наголошуючи на провідній ролі партії в українському політичному житті, запропонував, щоби координацією виборчої кампанії займався секретаріат партії у Львові. Для успішного її проведення ЦК наголосив на необхідності порозуміння виборчих комітетів УНДО з повітовими виборчими комітетами УСРП та УСДП, і з цією метою – проведення спільних нарад та вироблення плану виборчої акції. Одночасно провід УНДО видав розпорядження щодо проведення загальнонародної збірки на виборчий фонд. Додатково мали бути оподатковані члени партії. В додатку до обіжника ЦК УНДО від 17 вересня 1930 р. зазначалося, що під час передвиборчої кампанії у кожному повітовому виборчому комітеті один із його членів повинен займатися організацією виборчих фондів на території повіту. Необхідно було докласти всіх зусиль, «щоби цілий повіт, кожен член партії і свідомий громадянин склав кошти на краєвий народний виборчий фонд». На погашення витрат під час виборчої акції пропонувалось скласти одноразовий даток у розмірі від 10 до 40 злотих з громади, відповідно до кількості населення [339, с. 87].

Передвиборча кампанія УНДО осені 1930 р. не набрала таких значних розмахів, як у 1928 р. Арешти кандидатів на послів утруднили проведення передвиборчої акції, а тиск польської адміністрації та поліції на українське населення унеможливили широкомасштабну організацію віч. В такій ситуації ЦК партії основну роботу у виборчій акції поклав на повітові народні комітети.

Згідно з організаційним статутом повітові народні комітети на час виборів виконували функції повітових виборчих комітетів. План виборчої праці в повіті передбачав такі етапи: налагодження на період виборів міцного зв'язку з кожним селом через мережу виборчих комітетів (громадська партійна управа) та мужів довір'я; створення в повітовому місті постійного виборчого осередку (канцелярії Українського виборчого блоку); поділ повіту на райони (6-10 сіл) та

призначення для кожного з них «районового опікуна», який відповідатиме перед повітовим виборчим комітетом за проведення виборчої праці у призначеному районі; збір коштів на Народний виборчий фонд; проведення передвиборчих віч (за два тижні до виборів) після організації всієї технічної роботи [33, арк. 45].

Найслабшою ланкою політичної організації УНДО в краї був зв'язок повітових виборчих комітетів з краєвою народною канцелярією, яка на період передвиборчої кампанії виконувала роль краєвого політичного центру і перебирала на себе технічну підготовку виборів. Цей зв'язок був недостатній, а подекуди його взагалі не було. У багатьох повітах не проводилися збори членів ПНК, не відчитувалися на них обіжники ЦК, ПНК не відповідали на запити проводу партії, не говорячи вже про виконання на місцях його доручень. Саме тому провід УНДО вимагав від повітових організацій особливої уваги і виконання усіх доручень ЦК щодо передвиборчої акції [33, арк. 45].

У вересні 1930 р. ЦК УНДО, з метою попередження зловживань польської влади під час виборів, видав низку розпоряджень для всіх повітових народних комітетів і мужів довір'я щодо передвиборчої діяльності. У них йшлося про основні напрями роботи партії напередодні та під час виборів. Зокрема, це проведення інформаційної роботи повітовими виборчими комітетами: поширення обіжників, розпоряджень, реклаमाцій ЦК з вказівками щодо ведення передвиборчої кампанії на місцях, надання порад тощо. Необхідно було чітко простежити за тим, щоби всі «управнені» до голосування українці були внесені у виборчі списки, з'явилися на виборчих дільницях та віддали свої голоси за український виборчий блок [33, арк. 47].

На початку виборчої акції ЦК вирішив обмежитися лише довірчними інформаційними нарадами, які необхідно було провести в кожному селі, запрошуючи на них вузьке коло людей — найбільш свідомих і активних. Передвиборчі наради проводились без зайвого розголосу та реклами, оминаючи перешкоди з боку влади, щоб не наразити їх учасників на небезпеку (побиття та арешти). Важливу роль на селі під час виборів відігравала сільська інтелігенція.

Її голос завжди був авторитетним серед селянства. Тому планувалось провести наради серед інтелігенції на селі та доручити їй виконання важливих завдань щодо виборчої роботи на місцях [33, арк. 49].

Що стосується ундовських кандидатів у депутати, то вони, у свою чергу, також мали відповідні обов'язки. Кожен з них у письмовій заяві зобов'язувався у випадку обрання його послом чи сенатором «совістю і честю» у своїй політичній діяльності дотримуватися програми і тактики УНДО та депутатських обов'язків; чітко виконувати всі доручення президії УПР та проводу партії і не зловживати депутатськими повноваженнями в особистих цілях. У випадку невиконання зазначених зобов'язань, посол чи сенатор повинен був скласти депутатський мандат у місячний термін після відповідного рішення ЦК партії та парламентського клубу про усунення його від виконання депутатських обов'язків [323, с. 74].

Архівні матеріали та тогочасні українські часописи містять інформацію про масові зловживання польської влади у період виборчої кампанії та безпосередньо під час проведення виборів. Після офіційного оголошення підсумків виборів майже по всіх українських виборчих округах до голів окружних виборчих комісій та Верховного суду у Варшаві були направлені протести проти фальсифікації результатів виборів до сейму і сенату, які за обсягом займали понад 20-30 друкованих аркушів кожен. У них наводилися численні факти масових зловживань на місцях напередодні та під час проведення виборів, а також містилися вимоги анулювати їх результати, згідно ст.109 Виборчої ординації провести нові вибори або змінити результати голосування і здійснити новий поділ мандатів між окремими виборчими списками, зокрема між списками №1 і №11 [323, с. 74].

Під час проведення передвиборчої кампанії та виборів до сейму і сенату польська влада ще раз виявила свою дискримінаційну політику стосовно українського народу. Про це яскраво свідчило недотримання з боку польської адміністрації фактичних громадянських свобод, гарантованих конституцією та окремими законами, а також скасування для прихильників списку №11 права

вільного скликання передвиборчих зібрань та проведення найлегальнішої передвиборчої агітації. Як вже було сказано, це привело до того, що прихильники українського виборчого блоку за цілий період проведення передвиборчої кампанії не мали можливості скликати жодного передвиборчого віча та довірочної наради не лише у Тернопільському виборчому окрузі, а на всіх українських землях під владою Польщі [323, с. 75].

Репресії, зрозуміло, не могли не позначитися на результатах виборів. У Східній Галичині список №11 українсько-білоруського виборчого блоку на виборах до сейму 16 листопада 1930 р. отримав 30,8% голосів, на Волині 12,6%. Всього в Галичині за українські партії голосувало 41,3% виборців, на Волині – 14%. На виборах до сенату 23 листопада за українські списки у Галичині віддано 26,6% голосів виборців (з них за список №11 – 26%), на Волині – 7,1% (з них за список №11 – 6,9%). Кількість голосів, отриманих українськими списками на Холмщині, Поліссі і Підляшші, була незначною [45, арк. 2].

Список № 1 ББСУ на виборах до сейму одержав у Східній Галичині – 52,5% голосів, на Волині – 79,3%, а на виборах до сенату: у Східній Галичині – 62,4%, на Волині – 88,5%. Загалом, із 444 сеймових мандатів проурядовий список одержав 248. Порівняно з 1928 р. опозиційне українське представництво скоротилося більше ніж удвоє. Однак, враховуючи надзвичайні умови, в яких відбувалися вибори, то результат був не таким вже поганим [45, арк. 2].

У результаті виборів до сейму увійшли такі члени УНДО: Степан Баран, Степан Біляк, Дмитро Великанович, Михайло Галущинський, Володимир Загайкевич, Степан Кузик, Володимир Кохан, Дмитро Левицький, Остап Луцький, Любомир Макарушка, Євген Олесницький, Зиновій Пеленський, Мілена Рудницька, Григорій Тершаковець, Сергій Хруцький, Юра Чукур, Олекса Яворський. Вибори до сенату відбулися 23 листопада 1930 р., в результаті яких від УНДО були обрані Антін Горбачевський, Олена Кисілевська, Юліан Павликовський, зі сторони УСРП увійшов Іван Макух, а з державної «лісти» до сенату не потрапив жоден українець. «В 1930 р. вибрали його [З. Пеленського – авт.] послом до польського сейму, в якому він заступав

кооперативні і господарські справи народу», – писала «Рідна земля» [213, с. 4].

На засіданні ЦК УНДО 31 січня – 1 лютого 1931 р. провід партії у прийнятих резолюціях висловив подяку всім партійним організаціям в краї за виборчу роботу, проведену «в часи важкого національного лихоліття, яке спало на український нарід без його вини». Наголошувалось, що, незважаючи на важке становище та різноманітні виборчі труднощі, українське населення «перебуло цілу виборчу кампанію гідно й переможно», за що ЦК УНДО висловлював «найвище признання» усім українським виборцям [244, 1931, 4 лютого, с. 1].

Після закінчення виборчої кампанії розпочалося розсосередження українських політичних сил. Виборчий блок не спромігся «спрямувати змагання всіх національних партій у річище організованого співробітництва» і після виборів розпався [244, 1931, 4 серпня, с. 1]. У новообраному сеймі, замість єдиного українського представництва, обрані за списком №11 послы утворили два окремі клуби. Члени УНДО згрупувалися в Українському клубі, який назвали Українською парламентською репрезентацією (УПР), до якого увійшли 18 послів (17 депутатів від УНДО і 1 представник від білоруських партій) і три сенатори, а депутати від УСРП створили Клуб українських соціалістів-радикалів [45, арк. 10].

Щодо З. Пеленського, то він увійшов до промислово-торгової комісії (С. Кузик – голова). Ундовські парламентарії надавали великого значення можливості вільного використання парламентської трибуни у Варшаві. При цьому, завжди відверто стверджували, що це є єдине місце, з якого «умандатовані представники українського народу мають можливість виступити як оборонці його інтересів, а також вести пропаганду українського імені в світі. Їх виступи були адресовані не стільки до владних чинників, скільки до цілого українського народу та всього цивілізованого світу» [45, арк. 12].

Вже в перші дні роботи польського законодавчого органу ундовські парламентарії висунули протести проти арештів та пацифікації. 10 грудня 1930 р. УПР зробила внесення у справі ув'язнення колишніх українських послів

у військовій тюрмі в Бресті. З цього приводу велася дискусія на засіданні правничої комісії сейму в січні 1931 р. На засіданні бюджетної комісії сейму 9 січня 1931 р. посол О. Луцький гостро засудив польську поліцію і військо за участь у каральних операціях проти мирного українського населення [45, арк. 14].

10 січня 1931 р. відбулося засідання бюджетної (скарбової) комісії сейму, на якій розглядалася пропозиція уряду про необхідність внесення змін до договору щодо «сірникового монополії» зі званою світовою шведською фірмою Кройгера та отримання Польщею від тієї ж корпорації довготермінової позики у розмірі 32 мільйонів доларів [119, с. 4].

У дискусії посол Шталь (НД) і посол Заремба (ППС) «гостро критикували заключену тепер умову з фірмою Кройгера та вказували на її небезпеку для майбутности і на використання консумента». Після обідньої перерви «прийшов до голосу» посол З. Пеленський (УНДО), який відзначив: «Для українців, як певно і для цілого загалу консументів, по передня сірникова умова була кориснішою, бо ціна на сірники була дешевша, а це є найбільшим мірилом для широких зубожілих мас» [119, с. 4].

З. Пеленський висловив здивування де «референт [профільний міністр Матушевський – авт.] вичитав, що денний заробіток у цілій Польщі виходить на особу по 4-5 зол. Може десь у Польщі є такі щасливці, що мають такий заробіток. На українських селах денний заробіток виносить тепер від 50 гр. до 1-ого золотого, і то тяжко дістати працю...». Український посол з обурення зазначав що «референт, видно, не здає собі справи, яка нужда панує тепер серед селянських українських мас. Невже референтові й урядові не відоме обезцінення селянських продуктів, на які в додатку нема збуту» [119, с. 4].

«Зубожіння українського населення дійшло до того, що є цілі околиці, в яких по селах вечором не світять, бо не мають на нафту. Є й такі бідні села, де люди не мали... традиційної свічки на Св. Вечір. Свічку ділено на дві, а то й три частини...». З. Пеленський запитував у міністра – звідки походить твердження про те, що «широкі маси легко зможуть платити підвищену ціну сірників?», і

тут же гіперболічно заявляв: «Українські селяни при піднесенні ціни на сірники хіба будуть примушені вернути до давнього кресала або до ще давніших часів і будуть удержувати вічний вогонь» [119, с. 4].

Виступаючи проти нового сірникового податку, З. Пеленський констатував: «Хліборобське населення має повне право домагатися якнайповніших сум на піднесення хліборобства, на рятування його з тяжди. Українські хлібороби, що платять податки і мають платити ще й новий сірниковий податок, повинні через свої економічні організації мати спромогу з цієї нової позички користати шляхом відповідного кредиту. Одначе не можемо цього на діятися від уряду, який допускає нищення українських хліборобських організацій та хотів би, щоб український хлібороб був якнайбіднішим, а проте платив точно всі податки. Український хлібороб не в силі платити нових посередніх податків, його бюджет серед теперішніх умовш не витримає підвишки ціни сірників, тому будемо голосувати проти [проекту – авт.]» [119, с. 4].

Згідно зі звітом УПР (10 грудня 1930 – 31 січня 1931 р.) українські послы у сеймі проводили значну роботу, спрямовану на захист національно-культурних прав українців. Щодо З. Пеленського, він активно працював у «скарбовій комісії», зокрема 10 січня виступав у дискусії про «сірниковий монополь», основні тези якої повторив 16 січня під час дискусії з того ж питання [170, с. 2].

Від імені УПР, 27 листопада 1931 р. З. Пеленський виступив у сеймі з приводу перепису населення, який мав відбутися у грудні 1931 р. [173, с. 3]. Посол, за словами часопису «Діло» звернув увагу на низку проблемних питань: 1) § 21. переписної інструкції, який «згори передбачує можливість, що на територіях заселених українцями може забракнути двомовних переписних аркушів. Цей параграф розуміють місцеві чинники в цей спосіб, що староства на переписних конференціях дають хибні інформації»; 2) у деяких місцевостях «переписна влада дає інструкції переписним комісарям, що особам, які подадуть своє віросповідання як римо-католицьке, слід без дальшого запиту

вписувати рідну мову польську. Загально відомо, що є дуже поважне число громадян українців латинського обряду, яких згори позбавляють права записування за українців»; 3) у багатьох випадках «не приймають зголошення українських громадян на переписних комісарів. Відкидають зголошення і відповідно кваліфікованих українців, а приймають на їх місце молограмотних осіб польської народності. При іменуваннях переписних комісарів доходить до того, що нпр. переписними комісарами іменовано в Чорткові кільканацятлітніх хлопців з третього і четвертого року учительського семінаря» та ін. [173, с. 3].

На засіданні сейму 13 січня 1931 р. Український клуб зробив декілька внесень: у справі арештованих українських послів; у справі «пацифікації»; у справі зловживань під час виборів до сейму і сенату; у справі скасування виданих під час пацифікації розпоряджень Міністерства віросповідань і освіти про закриття українських гімназій у Рогатині, Дрогобичі і Тернополі. Вони мали бути розглянуті на найближчих засіданнях сейму [244, 1931, 17 січня, с. 1].

Внесення Українського клубу у справі пацифікації обговорювалося в сеймі 26-27 січня 1931 р. Одночасно з внесенням у сеймі, українські депутати 31 грудня 1930 р. надіслали до Генерального Секретаріату Ліги Націй в Женеві окрему скаргу, яку підписали всі українські послы і сенатори польського парламенту, яка надійшла туди на початку січня 1931 р. [244, 1931, 17 січня, с. 1].

На засіданнях сейму та сеймових комісій українські депутати піднімали питання про виборчі зловживання та фальсифікацію результатів виборів. Так, 13 січня 1931 р. Український клуб зробив у сеймі внесення у справі виборчих зловживань. У ньому зазначалось, що під час виборів до сейму та сенату у виборчих округах №№ 48-56 Львівського, Станіславського, Тернопільського та Волинського воєводств спостерігалися масові зловживання, «акти погроз і терору» стосовно українських виборців, щоби перешкодити їм голосувати за виборчий список № 11 [46, арк. 23].

У документі йшлося про заборону будь-якої агітації за український виборчий список, конфіскацію органами поліції карток для голосування, недопущення мужів довір'я до виборчих комісій, і, найголовніше – фальсифікацію фактичних результатів голосування таким чином, що у кожному виборчому окрузі по 30-40 тис. голосів, що випали на список № 11 було пораховано на користь проурядового списку. Українські послы вимагали створити надзвичайну комісію для розслідування перелічених зловживань та притягнення винних до відповідальності [46, арк. 25].

Одним із пріоритетних напрямів діяльності УПР у стінах варшавського парламенту була справа захисту українських кооперативних організацій від зловживань з боку польських адміністративних чинників. Націонал-демократи піддавали критиці репресивну політику уряду, вносили конкретні пропозиції та поправки до польських законопроектів у справах кооперації. Питання масового закриття українських кооператив на Волині піднімали ундовські парламентарії весени-взимку 1931 р. [46, арк. 28].

Так, С. Баран на засіданні сейму 2 жовтня звинуватив уряд у тому, що він затримує розвиток українських господарських організацій, закритті кооператив, називаючи їх «зборищем бандитів та складами зброї» [244, 1931, 4 жовтня, с. 1]. Хоча, за словами С. Барана, ні одна судова справа не довела, що це дісно так, проте, влада і пальцем не кивнула, щоби покращити становище українських економічних товариств. 13 жовтня під час обговорення законопроекту про введення нових податків, З. Пеленський знову підняв питання закриття молочарень і споживчих кооператив у Дубенському повіті (на Волині) [244, 1931, 4 жовтня, с. 1].

У грудні 1931 р. Український клуб подав інтерпеляцію до міністра внутрішніх справ та міністра промислу і торгівлі про незаконне закриття українських торгових і промислових кооператив у Дубенському повіті. У другому півріччі 1931 р. заходами місцевого староства було зачинено 34 підприємства. Серед них: «Визволення» у с. Рудка, «Пробудження» – у с. Підлужжя, «Добро» – у с. Мокре, «Рух» – у с. Руднів, «Згода» – у с.

Підзамче, а також «Відродження», «Селянська праця», «Рідна хата» та ін. Інтерпелянці домагалися відновлення діяльності незаконно замкнених українських кооператив, притягнення винних до відповідальності, відшкодування завданих збитків через неправомірні розпорядження дубенського старости. Українські парламентарії вимагали від влади, щоби такого роду зловживання не мали місця у майбутньому і українські кооперативи мали можливість нормально працювати на користь своїх членів [47, арк. 3].

Від часу встановлення польського панування на українських землях жоден уряд не проводив ніяких заходів, спрямованих на підтримку сільського господарства. Що стосується українського селянства, то уряди Польщі спеціально проводили екстермінаційну політику у всіх сферах його життя. Зокрема, у наданні кредиту, колонізації українських земель, підтримці діяльності сільськогосподарських товариств та організацій тощо. Саме тому одним і важливих напрямків діяльності урядових депутатів у польському парламенті була справа захисту інтересів українського селянства [47, арк. 5].

Під час обговорення бюджету міністерства рільництва (сільського господарства) 6 лютого 1931 р., окрім З. Пеленського виступив посол О. Луцький, який порушив питання надання кредиту українським селянам, які перебували у кризовому становищі і саме надання кредиту стало би одним із шляхів виходу з кризи. Посол наголосив, що така велика державна інституція, як Банк рільний, призначений для надання сільськогосподарського кредиту, зовсім не знає і не хоче знати українських селян, ані української хліборобської кооперації. Він дорікав урядові за те, що становище селянства доведене до катастрофічного і польська влада не має ані найменшого наміру йому допомогти [244, 1931, 12 лютого, с. 1].

На засіданні сенату 28 січня 1932 р. обговорювалось питання щодо внесення змін до закону від 11 серпня 1923 р. про розширення повноважень міністра земельних реформ та про організацію земельних управ та комісій. Під час дискусії над цими питаннями сенатор Ю. Павликовський наголосив, що керівництво земельними справами на українських землях, які становили понад

35% усієї території польської держави, повинен здійснювати автономний територіальний сейм. Сенатор заявив, що УПР вимагатиме, щоби земельні справи на українських територіях «були порядковані українцями, як природними дідичами землі, бодай у власній автономічній законодатній установі на тій території, яку прилучено до Польщі» і не буде підтримувати запропоновані внесення [244, 1932, 4 лютого, с. 1].

Протягом січня-березня 1932 р. у сеймі та сенаті тривали дискусії над законопроектом про нову військову колонізацію. Проти нього виступив посол О. Луцький на засіданні сейму 26 січня та рільничої комісії сейму 10 лютого. Він зазначив, що закон «Про військову колонізацію» від 17 грудня 1920 р. та розпорядження президента Польщі від 24 листопада 1930 р., надали широких прав воякам польської армії на етнографічних українських і білоруських територіях, і що весь запас землі, призначений для військових осадників, вже вичерпаний. Законом 1920 р. вже відібрано від українців 170 тис. га землі, а вояків, зареєстрованих для нового набуття землі, нараховувалось 80-90 тис. осіб. Суть нового законопроекту полягала у безкоштовному наданні під військову колонізацію лісових угідь, в обмін неродючих земель колишніх військових осадників на родючі, з компенсацією коштів на переселення. Таким чином, суть нового законопроекту полягала у подальшому безоплатному наданні земель військовим польської армії за рахунок земельних запасів, призначених на земельну реформу для малоземельного населення на етнографічних українських та білоруських територіях [244, 1932, 14 лютого, с. 1].

Проти закону про військову колонізацію українських та білоруських земель від імені українського клубу в березні 1932 р. у сенаті виступав Ю. Павликовський. Він зазначив, що українські хлібороби – відвічні автохтони своєї землі – ніколи не погодяться платити за неї, тоді коли польські жовніри отримують її безкоштовно. Проте, законопроект про військову колонізацію було прийнято, незважаючи на численні протести українських парламентаріїв. Він передбачав створення у Волинському та інших східних воєводствах

додаткового запасу земель для поселення на них близько 600 господарств військових осадників, площа яких сягала б до 45 га землі. Закон дозволяв Міністерству аграрних реформ безкоштовно наділяти землею з цього фонду тих колишніх солдатів Війська польського, яким, згідно із законом 1920 р., виділялися земельні ділянки, але вони з різних причин не отримали їх. Місцева влада одержала право міняти військовим осадникам гірші землі на кращі і виплачувати 500 злотих компенсації на переселення. Був створений спеціальний фонд для фінансування заходів з виконання нового закону, розрахованого на зміцнення «польського стану посідання» на східних землях [47, арк. 14].

На засіданні адміністраційної комісії 13 – 14 березня 1934 р. було розглянуто 4 внески УПР (внескодавців представляли послы В. Загайкевич і З. Пеленський). Останній зокрема розкритикував польські органи влади через закриття луцької «Просвіти» та у Кременці. «На жаль справа ця спала з дневного порядку наслідком того, що її не підготував референт пос. Е. Маркевич з Клубу ББ, хоч послы Пеленський і д-р Загайкевич домагались її обговорення», – писало «Діло» [201, с. 3].

На засіданні бюджетної комісії сейму 12 січня 1935 р. З. Пеленський говорив про необхідність зупинки паводків (здебільшого йшлося про Карпати), які «довели населення до нужди» та приводять до зубожіння гуцулів. «Персональна політика міністерства замітно протиукраїнська. бо майже ніякий українець не остав уже в державній службі. Українським товариствам відмовляють полекш при подорожі, а такі полекші мають інші товариства», – зауважував З. Пеленський [152, с. 1].

15 березня 1935 р. при обговоренні законопроекту про збільшення податків на спадкове майно, взяв слово З. Пеленський, який зазначав: «Здавалося, що по цьогорічній бюджетовій дискусії, в якій представники проурядової більшости, а також і урядові чинники висказувались, що вже прийшов час, коли треба заперестати накладати на населення нові податки, а головню по заяві генерального референта бюджету пос. Медзінського на пленумі

сойму, що його клуб противиться новому додаткові до ґрунтового податку, здавалось, що тим разом уряд вицофає всі свої законопроекти нових податків. Сталось цілком інакше. Новий закон передбачує затвердження дотеперішнього 10 проц. додатку від стемплевих оплат і безпосередніх податків, а також 15 проц. додатку від безпосередніх по датків разом зі спадковим і від даровизн. Цей повий закон є черговим уповноваженням міністра побирати згадані податки. Не маю заміру перед комісією представляти счасне лоложе ня взагалі, а зокрема села. Ми всі це прекрасно знаємо, що до села можна примінити лише одно слово – нужда» [174, с. 2].

Питання про введення нового податку для сільського населення у формі примусової праці обговорювалось на засіданні сейму 20 березня 1935 р. Він мав на перший погляд «невинну» назву – «свідчення в натурі на деякі публичні ціли». Суть його полягала у тому, що селяни, попри те, що сплачували всі податки, змушені були виконувати примусові роботи – «шарварки», – без будь-якої оплати. Це – меліорація, будівництво доріг, каналів, волосних та громадських будинків, шкіл, будинків для вчителів тощо. У дискусії з цього приводу знову виступав З. Пеленський [47, арк. 34].

Все ж, помітно, починаючи із весни 1935 р. українські парламентарі почали готуватися до нових виборів. Ще у лютому 1931 р. у сеймі почалось обговорення проекту нової конституції Польщі, яка би забезпечила збереження влади в руках пілсудчиків. Після тривалої роботи конституційної комісії над цим проектом, в січні 1934 р. його було винесено на обговорення в сеймі. УПР піддала критиці цей проект (він трактує польську державу, як національну, що складається з громадян виключно польської національності та не визнає існування на обширній території кількамільйонного українського народу) [47, арк. 35].

23 березня 1935 р. на засіданні сейму відбулося голосування за нову конституцію Польщі. Проти її прийняття ще раз виступила УПР. Нова конституція різко обмежила права парламенту, кількість якого скорочувалась до 208 послів і 96 сенаторів. Підвищувався віковий ценз на виборах – активне

виборче право діставали громадяни, що досягли 24 років, пасивне – громадяни, що досягли 30 років. Таким чином від участі у виборах усувалася значна частина молоді. Доповненням до конституції стали нові виборчі ординації, які мали на меті обмеження діяльності опозиційних політичних сил [47, арк. 46].

24 травня 1935 р. УПР ухвалила резолюцію, в якій зазначалося: «УПР, розглянувши проголошені досі проекти нових виборчих законів до сейму й сенату, стверджує, що ті проекти в теперішній дійсності цілковито позбавляють український нарід можливості мати своє незалежне й належите заступництво в законодатних установах держави... Тому УПР видвигне в законодатних установах домагання законного забезпечення свободної волі українського населення при виборі його парламентарних заступників і від висліду тих своїх зусиль узалежнить тактику українських виборців у майбутніх виборах до сейму й сенату» [47, арк. 49]. Націонал-демократи вирішили підтримати проект ППС, який обстоював демократичні засади виборчого права. 29 травня 1935 р. на зустрічі міністра внутрішніх справ Польщі М. Зиндрама-Косьцялковського із В. Мудрим, О. Луцьким і В. Целевичем було остаточно узгоджено умови участі українців у виборчій кампанії 1935 р. до сейму і сенату Другої Речі Посполитої [408, с. 182].

6 липня 1935 р. за участю представників 35-ти повітових комітетів, ЦК і УПР відбулося засідання Народного Комітету УНДО, на якому ухвалено постанову про участь партії у виборчій кампанії. «Бойкот виборів, – йдеться у зверненні УНДО, – це утеча з фронту політичної боротьби, це національна шкода» [244, 1935, 18 серпня, с. 1]. У підсумкових постановах наголошено, що нова виборча ординація до сейму і сенату, ухвалена парламентською більшістю без врахування поправок УПР, суттєво ускладнює, або навіть унеможлиблює вибір незалежного українського представництва. Однак, «виходячи із заложення, що український нарід мусить змагати до вибору своєї незалежної парламентарної репрезентації та рахуючись з тим, що вибори - це не тільки спроба сил, але й важна боротьба за політичні права, Народний комітет рішає в засаді взяти участь

у виборах до сойму і сенату» [215, с. 2]. Водночас Народний комітет залишив за собою право «змінити в цілості або ж частинно це засадниче рішення» [215, с. 2].

20 липня 1935 р. за участю делегатів повітових управ відбулося засідання ЦК УНДО, на якому обговорювали «найважливіші справи зв'язані із виборами до законодавчих установ» [168, с. 1]. Тоді ж розглядалося питання узгодження кандидатур із польським урядом. Із доповіддю виступив В. Целевич, який ознайомив присутніх із поточною передвиборчою кампанією партії. «Український народ у Польщі не має іншого способу свого повноправного, загальним довір'ям і ніким незаперечуваного національного представництва, як лише шляхом участі у виборах до польських законодавчих установ», — підсумував В. Целевич [168, с. 1].

12 серпня 1935 р. президія УНДО оголосила перелік кандидатів до польського сейму: В. Болюх (61 виборчий округ), В. Кузьмович (62 в. о.), С. Біляк (63 в. о.), З. Пеленський (64 в. о.), С. Баран (65 в. о.), І. Волянський (66 в. о.), І. Заваликут (67 в. о.), Д. Великанович (68 в. о.), К. Троян (69 в. о.), В. Мудрий (72 в. о.), Р. Перфецький (73 в. о.), В. Целевич (74 в. о.), С. Витвицький (75 в. о.), Г. Тершаковець (76 в. о.), В. Соловій (77 в. о.) [179, с. 2]. Президія партії закликала громадськість «солідарно ці кандидатури підтримати» [179, с. 2].

Передвиборча кампанія УНДО 1935 р. суттєво не відрізнялася від попередніх, за винятком хіба що незначного часу, який відводився на агітаційну роботу — до виборів залишалось трохи більше трьох тижнів [409, с. 460]. Основний акцент, як уже зазначалося, націонал-демократи зробили все ж таки на живий діалог з населенням регіону [209, с. 2]. З. Пеленський взяв активну участь у виборчій агітації. Так, 28 серпня 1935 р. у с. Золотники відбулося віче, на котре прибув кандидат округи З. Пеленський. «У виповненій по береги великій читальній салі відкрив «гради сідоглавий о. пралат Сендецький і в теплих та щирих словах представив вагу виборів». Кандидат З. Пеленський виголосив «довший реферат, після чого зібрані громадяни ухвалили йти доголо сування та віддати картки без яких небудь черток» [153, с. 3].

Того ж дня вечері відбулася у с. Гайворонках районна передвиборча нарада, «а котру прибуло сім дооколичних священиків та селяїни-делегати» [209, с. 2]. Нараду відкрив голова повітового народного комітету, колишній посол О. Яворський та виголосив «довший реферат про вагу і значіння виборів». Згодом «забрав голос кандидат п. З. Пеленський та представив сучасне положення українського народу» [209, с. 2]. Після змістовної дискусії вирішено у кожному селі «перевести підготовчу працю, щоби все громадянство пішло до голосування і віддало картки згідно з дорученням проводу». 29 серпня відбулася передвиборча нарада в Підгайцях за участю селян, делегатів УНДО та численного духовенства на якій З. Пеленський з'ясував сучасне положення українського народу. 30 серпня удовець взяв участь у нараді міщан Підгаєць [209, с. 2].

Безпосередньо напередодні виборів в часописі «Діло» опубліковано звернення «До українських виборців!», в якому чільні діячі партії закликали взяти участь у голосуванні і віддати свої голоси за українських і польських кандидатів [244, 1935, 4 вересня, с. 1]. «Масова участь у виборах – це справа нашої політичної сили, це вияв нашої дисциплінованості і політичної зрілості», – йшлося у зверненні Президії УНДО до українських виборців [244, 1935, 4 вересня, с. 1]. Лідери УНДО заявляли про необхідність дотримання принципу реалізму в політиці, яка «в своїх поступках мусить керуватися кожночасною твердою дійсністю, обставинами, спроможністю і вимогами національної рації» [244, 1935, 4 вересня, с. 1]. 2 жовтня 1935 р. сформована нова Українська парламентарна репрезентація. Її головою обрано посла В. Мудрого, заступниками – посла В. Целевича і сенаторів О. Луцького та Ю. Павликовського, секретарем – Д. Великановича [147, с. 2].

Відзначимо, що результати голосування у деяких округах виявилися несподіваними для УНДО. Зокрема у 63 виборчому окрузі (Бережани – Перемишляни – Зборів) і в 64 виборчому окрузі (Бучач – Терехівля – Підгайці), С. Біляк і З. Пеленський, попали не на друге, а на третє місце кандидатських лист. «Далекосяглого значення і вплину на виборчі висліди в

названих округах ця обставина не буде мати. Але засадничо в обох випадках вийшов відхил від підстав виборчого порозуміння», – писало з обуренням «Діло» [212, с. 1]. На думку журналістів подібні випадки стали можливими «з чисто льокальних причин» – замало голосів дістав З. Пеленський у Бучачі, де деякі польські члени зібрання не виявили доброї волі голосувати на компромісову листу кандидатів в умоленому порядку» [212, с. 1].

Уже 27 жовтня 1935 р. З. Пеленський у своєму виступі у сеймі торкнувся проблеми господарського становища українців у Польщі [226, с. 2]. «В українському селі загальна нужда, загальне безробіття, брак усякого допливу гроша до села, – зазначав він. – Для зрівноваження бюджету вважає п. міністер зоконечне збільшити доходовий податок. Проти цього, щоби збільшувати доходовий податок, не можна би мати застережень, тому, що доходовий податок це ніби єдино справедливий податок. Що це значить? Цим новим податком мають бути обтяжекі найширші верстви населення, котрі і так досі не мають можливости прожити. Це впаде важким тягарем на найбіднішого урядовця, на найбіднішого й хлібороба...» [226, с. 2].

«Цей податок має принести урядові 60 мільонів золотих. Дальшим податком, що має уможливити зрівноваження бюджету, є податок від усякої платні у висоті від 7-ми до 20-ти відс., що має дати урядові 160 мільонів річно. І знову цим податком будуть обтяжені широкі маси працюючих, бо річ ясна, що тих, що мають дуже високі винагороди, цей податок поважно не діткне. Здавалося би, що ми, українські послы, як представники більшости хліборобського населення, повинні би цей податок привітати, однак ми дивимось на справу тверезо а знаємо, що з тим зменшенням винагороди для широких мас по містах прийде і зменшена сила покупности, селянин не зможе збувати і так уже обезцінений продукт», – констатував З. Пеленський [226, с. 2].

29 жовтня 1935 р. З. Пеленський як речник УПР виголосив довшу промову в якій «обговорив усі болячки і потреби нашого села». Він зауважив, що УПР входить до сейму як представництво українського народу, щоби бути

тут представником його збірних змагань, його потреб і всесторонніх національних інтересів». 3. Пеленський переконав, що в законодавчому органі влади УПР «творитиме суцільну національну групу і солідарно боронитиме інтересів українського народу, боротиметься за здобуття для нього якнайширших можливостей його всестороннього розвою...» [211, с. 2].

29 січня 1936 р. «у бюджетовій дискусії, при дискусії над бюджетом міністерства торгівлі й промислу» знову виступив 3. Пеленський, який уже не вперше зробив заяву від імені УПР про важке становище українського селянства у Галичині та на Волині [192, с. 5]. Він, зокрема, констатував: «...Українці мають самостійно зорганізовану чималу власну господарку і це треба взяти під увагу. Тим часом з політичних оглядів вбивається у східних воєвідствах українську господарсько-суспільну ініціативу. Нищиться українську кооперацію на Волині і Поліссі, а до першорядних споживчих установ стосується § 14 промислового закону, який наказує переводити ревізію у підприємствах, що грозять життю сусіда. Коли торгівля і промисл мають іти на схід, то треба вможливити громадянству піднести його добробут. Українці мають доказ, що вміють господарськи організуватись без ніякої субвенції. «Маслосоюз», який має закордонний експорт, найкращим доказом на це. Якщо ті торговельні шикани є політичним протиукраїнським засобом, то слід заявити, що українці є конструктивно-творчою силою і не дадуть винародовити себе [192, с. 5].

30 січня 1936 р. «при debatі над бюджетом Міністерства Комунікації, до котрого влучено бувше міністерство публичних робіт», від імені УПР виступив 3. Пеленський для того, щоб «обговорити конечність регуляції рік у полуднево-східних воєвідствах» [120, с. 5]. Він зауважив, що «всі дотеперішні праці щодо регуляції рік ведуться головню на Вислі та її допливах. Нема й згадки про регуляцію рік у Карпатах. Відомою річю є, що щороку східно-карпатські ріки виливають і забирають дорібок та землю бідного українського хлібороба». 3. Пеленський відзначив, що «всякі інвестиції відбуваються лише на заході, що для сходу нема гроша». Таким чином, «не дивниця, що полудневі

і східні воєводства не лише не мають ніяких інвестицій, але в додатку води нищать їх маєток. Є конечною річю приступити до регуляції Білого й Чорного Черемошу, Пруту, Стрия і Дністра та збудування гірських потоків, бо кожної хвилини може прийти така повінь, як була на заході, що коштувала державі і населенню держави понад 103 міл. зол.» [120, с. 5].

1 лютого 1936 р. бюджетна комісія сейму «радила над прелімінаром бюджету «міністерства хліборобства і земельних реформ». Після виступів посла Кашінського, міністра хліборобства Понятовського, доповідь виголосив З. Пеленський, який «домагався, щоб покінчи ти вже раз з етатизмом у ділянці організації хліборобства». Він відзначав, що «рівень хліборобської культури на Воли вищий, якщо не відсунули би від праці українську кооперацію, а нерозпарцельовані терени слід від дати місцевому населенню і вкінці дати собі спокій з осадництвом. Слід теж покінчити з організацією штучно накиненими адміністраційною владою. Із З. Пеленським полемізував посол Шмочкевич (осадник з Волині), який заявив, що осадники не пустять галичан на Волинь. Зрештою, усі пропозиції українського посла були відкинені проурядовою більшістю [169, с. 5].

12 червня 1936 р. делегація УПР у складі В. Целевича, І. Волянського та С. Витвицького була прийнята міністром юстиції Польщі В. Грабовським [45, арк. 98]. Результати переговорів були обговорені на засіданні УПР 13-14 липня 1936 р. Головуючий на засіданні В. Мудрий започаткував тривалу дискусію, яка дала УПР «поважний матеріал для устійнення підсумків дотеперішньої політичної праці. Передусім стверджено, що польська політика на українських землях позбавлена всяких політичних елементів суспільності і пляновості, а нормалізаційний курс не всюди унагляднився у терені зміною на краще. В кожному воєводстві інтерпретують духа нормалізації інакше, а на терені неодиноких воєвідств надають свою питому інтерпретацію нормалізації окремі старости. Таким чином у трактуванні українського національного життя і його потреб панує в адміністрації на наших теренах повний хаос» [244, 1936, 16 липня, с. 1].

Водночас у комунікаті УПР стверджено, що: 1) політика в освітній та господарській сфері не змінилася; 2) обмежено діяльність українських культурно-освітніх і господарських установ у прикордонних повітах; 3) місцевими чинниками влади далі підтримувалось москвофільство [45, арк. 102]. «Цей фактичний стан відносин, – йдеться у документі, – рішено представити центральній владі та домогтися усунення всіх тих перешкод, які стоять на шляху до нормалізації відносин, а також домагатися прискіпшення полагоди цілої низки справ, які є необхідні для потреб національного українського життя» [45, арк. 104]. Таким чином, толерантні заяви УПР, виголошені упродовж першої половини 1936 р., поступово набували агресивного характеру [45, арк. 104].

27 листопада 1936 р. Відбулася нарада УПР за участю представників усіх сеймових груп, яка скликана відповідно до нового розпорядження, яке передбачало, що «у теперішньому соймі всі комісії вибираються лише на час одного року, чи точніше на час одної сесії». Склад усіх комісій сейм затвердив без жодних дискусій. З. Пеленський увійшов до складу бюджетної комісії (як заступник В. Целевича) [216, с. 3].

Важливо наголосити на роботі представників УПР у бюджетній комісії сейму (В. Целевич і З. Пеленський). Їх виступи з актуальних поточних питань звучали: 21. грудня – при обговоренні бюджету Президії Ради Міністрів; 21 січня 1937 р. – при обговоренні бюджету Міністерства справедливості; 13 січня – при обговоренні бюджету ті Мінства Внутрішніх Справ; 14 січня – при обговоренні бюджету Міністерства Суспільної Опіки; 15 січня – при обговоренні бюджету Міністерства Пошти і Телеграфів; 20 січня – при обговоренні бюджету емеритур і заосмотрень; 21 січня – при обговоренні бюджету Міністерства Комунікації; 22 січня – при обговоренні бюджету Міністерства Освіти; 26 січня – при обговоренні бюджету Міністерства Хліборобства; 28 січня – при обговоренні бюджету Міністерства Торговлі і Промислу; 29 січня – при обговоренні бюджету державних монополів [200, с. 4].

Новий 1937 рік розпочався для УПР традиційно із розгляду бюджету на 1937 – 1938 рр. 4 лютого 1937 р. у сеймі відбувалася нарада сільськогосподарської (рільної) комісії, яка розглядала проект міністра хліборобства і земельних реформ П. Понятовського про обмеження обороту нерухомості, отриманої від парцеляції [238, с. 1]. УПР у цій комісії представляв З. Пеленський, який запропонував відхилити законопроект. Часопис «Діло» так проковтував його політичні погляди: «Дозволимо собі пригадати коротко зміст проекту, який пос. Пеленський назвав слушно черговим експериментом міністра Понятовського, що не витримає проби життя і що його саме життя перечеркне... Основній річевій критиці піддав проект пос. Пеленський, якому кількакратно відповідав мін. Понятовський, котрий успокоював, що проект не має політичних чи національних тенденцій і обстоював стилізацію урядового проекту, до речі дуже недбалу і мало зрозумілу. Проект скритикували теж і деякі польські послы, як Трачевський зі Золочівщини, Козловський з Люблинщини і Олявінський з Полісся, останній домагався, щоби Полісся вилучити зі сфери діяльності обговорюваного закону. Одним словом, на комісії не було ніякого захоплення черговим експериментом мін. Понятовського» [238, с. 1].

Кореспонденти «Діла» зауважили, що у сеймових та сенатських дискусіях брали участь здебільшого тільки В. Целевич, З. Пеленський та В. Дицикевич. Така ситуація пояснювалася ухваленням нового сеймового регламенту, згідно якого правом участі у дискусії наділялися тільки представники комісії, якій подано законопроект [45, арк. 112].

Так, 20 грудня 1937 р. розпочались наради бюджетної комісії над бюджетом на 1938 р., який запропоновано на рівні 3 126.000 зол. У дискусії виступив З. Пеленський, який підкреслив, що «комісія не повинна займатися лише бюджетовими цифрами сойму і сенату, але повинна звернути увагу на роль сойму, що її він повинен відігравати в житті держави» [159, с. 6]. Виступаючий зазначив, що «теперішній сейм вибраний на основі нової ординації, що спиралась на новій Конституції. Проти цієї виборчої ординації

Українська Парламентарна Репрезентація мала далекосяглі застереження і вказувала, що сойм повинен спиратись на виборах переведе них на основі виборчої ординації з дійсними демократичними засадами. Теперішня ординація спирається на самоурядуванні і то в цьому напрямку, що самоурядування покликане визначувати кандидатів на послів [159, с. 6].

3. Пеленський зауважив, що «виборча ординація... і вибори не є відзеркаленням дійсних відносин, а самоурядування не є правдивим виразником волі населення. Тому і вибори до сойму не відзеркалюють дійсних відносин у державі. Ця ординація майже унеможлиблює вибір належної кількості послів т. зв. національних меншин. Тому вважаємо необхідною і дуже пильною зміну виборчої ординації на основах демократичних засад, щоб до сойму ввійшла репрезентація т. зв. меншин у кількості відповідно до їх числа в державі. Теперішній сойм у власному інтересі повинен змінити якнайшвидше виборчу ординацію, що би можна було перевести нові вибори» [159, с. 6].

3. Пеленському апелював посол Картицький, який «обороняючи теперішню виборчу ординацію заявив, що лише польський нарід є господарем в державі і він одинокий про це рішає». У відповідь «пос. Пеленський забрав вдруге голос і відповів, що посол повинен добре знати конституцію, в якій перша стаття каже, що держава є власністю всіх громадян. Отже не лише поляки є господарями, але й інші народи...» [159, с. 6].

У січні 1938 р. 3. Пеленський виголосив чергову промову у сеймі, яка присвячувалася важкому становищу українського селянства. Коли говориться про піднесення хліборобського стану у Польщі, то треба в першій мірі пам'ятати, що польська держава є державою національностей, в якій склад входять великі національності, що заселяють компактно великі полоси держави. Коли глянемо на малу Польщі, яка висить тут, перед нами, то бачимо, що східну частину Польщі замешкують компактно два народи – українці і білорусини, що у своїй переважаючій частині є хліборобами» [118, с. 1].

«Від стану добробуту хліборобів цих двох народів у дуже великій мірі

залежить і добробут цілоти держави. Лише маючи це на увазі, лише памятаючи, що не єдині поляки є в державі, можна говорити про поступ і розвиток хліборобства» [118, с. 1].

Наше село хоче мати науку в рідній мові, бо лише така наука дає висліди. А як українці творять свої власні хліборобські організації, в яких працюють агрономи й інструктори українці, то влада ці організації розв'язує, як це сталося з філією «Сільського Господаря» в Луцьку. Я думаю, що розв'язання тієї організації має не господарські мотиви, але суто політичні. Політичний підклад має і масове закривання молочарень на Волині, що є дальшим кроком у тій акції, яка мала на меті відірвати українську кооперацію на Волині від РСУК у Львові, та яка скінчилася тим, що українська кооперація на Волині майже завмерла [118, с. 1].

«Після того пос. Пеленський обговорив до кладно справу кольонізації, яка відбирає українським безземельним та малоземельним селя нам останні клапті землі та заробіток», – зазначали журналісти «Діла». На інтерпеляцію посла д-ра Барана у тій справі міністр Поньотовський відповів, що все в порядку. А тим часом не все в порядку, бо кольонізацію переродять далі, а польські суспільні організації кидають гасло «ні клаптика землі в українські руки». А тієї землі, що її ще можна розпарцелювати, на нашій землі так мало, що якби навіть усю віддати в руки польських кольоністів, стан польського посідання збільшився б не більше як на 3 відс. Правда, є розсудні поляки, які виступають проти кольонізації наших земель, як ось б. львівський воєвода Петро, але їх голос це голос у пустині [118, с. 1].

27 січня 1938 р. на бюджетній комісії сейму обговорювали бюджет міністерства торгівлі і промислу. Від імені УПР у дискусії взяв участь З. Пеленський, який розкритикував урядовий нафтовий законопроект. «Цим проектом затривожена людність, головно хлібороби, на цілому Підкарпатті, – відзначав він. – Історія видобування нафти... на Підкарпатті має сумну традицію. У перших роках, коли почали на Підкарпатті добувати ропу, селяни попали в кігті ви зискувачів. За малі суми гроша відступали спекулянтам свою

прадідну землю. Спекулянти ба гатились, селяни з жебрачим костуром ішли у світ. Часи змінились. Селянин уже розуміє вагу і значіння свого поля» [121, с. 6].

Також З. Пеленський зауважив, що «новий законопроект позбавляє хлібороба з Підкарпаття права власности, котре йому гарантує конституція. В майбутности, згідно зі законопроектом, усякий спекулянт мав би змогу вписати нафтові права в гірничому уряді на землях хлібороба без усякої відплатности. Цей спекулянт два роки міг би тим селянським майном торгувати» [121, с. 6].

Посол відзначав: «Ми не є противниками розбудови промислу. Навпаки, хочемо, щоб він розвивався, але жертвою великого міжнароднього капіталу не сміє падати хлібороб Підкарпаття. Проти цього всі хлібороби, якнайрішучіше застерігаються. Дивним дивом, цей законопроект складено виключно в порозумінні з представниками великого промислу, виключаючи представників хліборобів. Домагаємось, щоби вислухано голосу хліборобів. Не можуть повторитися часи, коли то хлібороб на власнім терені падав жертвою великого міжнароднього капіталу» [121, с. 6].

З. Пеленський водночас «представив, як уряд підтримує хліборобський промисл, особливо на Волині». Він констатував, що «влада з політичних причин розв'язує організацію хліборобів «Сільський Господар». Не з річевих господарських, але виключно з політичних мотивів унерухомлює районову молочарню в Княгининку, що за останній рік виплатила селянам 109 000 зол. Через унерухомлення тієї молочарні продовж 3-ох місяців селяни втратили щонайменше двадцятькілька тисяч золотих. В додатку опечатано молочарські машини вартости 24 000 зол., котрі ржавіють, бо не вільно їх навіть наоливити. Так то піддержується хліборобський промисл... Що сказали би на таке польські хлібороби зі заходу. Напевно ніхто не відважився би відібрати їм права на заробіток. Це можливе лише на сході, бо там живе український хлібороб. Він може недоїдати, його вільно позбавляти заробітку лише тому, що він українець, хоч би на тім тратив і експорт хліборобських продуктів держави» [121, с. 6].

Наступного дня, 28 січня, З. Пеленський виступав у бюджетній комісії

сейму під час обговорення доповіді міністра зв'язку Ульріха. Після виступу послів Кжечуновича, Закроцького, Одеського, Ясінського, Зоммерштайна, які «видвигаючи всякі недомагання за лізниці, як спізнювання поїздів, поганий розклад їзди і т. п.», виступив «з довшою промовою» З. Пеленський, який «торкнувся передовсім наболілої справи регуляції рік і гірських потоків на терені Галичини». На його переконання, «у цій справі ніхто нічого не робить, а праця в цій ділянці, як уже навіть поминути господарські корнети, дала би заняття перелюдненим та безробітним селам» [231, с. 7].

«Що торкається залізничного руху, то розклад їзди в багатьох місцях дуже негодний, на таких важних шляхах, як ось Львів – Тернопіль чи Станиславів, нема таких сполук, як тре ба, – відзначав З. Пеленський. – Польська державна залізниця не хоче взяти під увагу того, що велика частина залізничних шляхів проходить теренами, заселеними українцями, і не допускає українців до праці, зате приймають напливовий, більш зрадикалізований елемент, що нераз буває розсадником небезпечних тенденцій по селах. Українських ремісників не допускають до залізничних достав, а як кого навіть приймають, то приневолюють змінити обряд». Підводячи підсумок він констатував: «Туристика це гарна річ, але не треба робити з неї політики. У пропагандових виданнях, призначених для вжитку заграниці, поминають мовчанкою чужі національності у Польщі. Це не поважний підхід до справи» [231, с. 7].

У лютому 1938 р. З. Пеленський взяв участь у пленарному засіданні сейму в дискусії над бюджетом міністерства внутрішніх справ. У відповідь на погрози міністра щодо розправи над українцями зважаючи на їх антипольські погляди, він заважував: «Ми же переживали, пане после, погроми у Львові. Коли громили наші інституції, вибивали шиби, нищили друкарні. У той час, треба признати, польське громадянство намагалося відгородитись від цього. Не було того, що сказав би: я інспірував ті події...». Наприкінці промови «пос. Пеленський говорив про важке положення нашої людности у прикордонних полосах» [158, с. 7].

3 лютого 1938 р. на засіданні бюджетної комісії сейму обговорювався

бюджет міністерства освіти, де вкотре виступив З. Пеленський. На початку засідання «виголосив довгу промову» міністр освіти Свентославський, який «тільки дуже побіжно» торкнувся справи меншин. Доповідач відзначив, що у питаннях, які торкаються меншинної політики уряду, вже висказався президент міністрів, а він може тільки заявити, що тримається тих напрямних. Три маємося тієї засади, щоби там, де це можливе, з уваги на посвоячення мови, молодь, що виросла на одчій землі, спільно виховувалася і таким чином звикала від дитинства до відповідного відношення до всіх співгромадян, з якими повинна жити в згоді та взаємному порозумінні. Представники більшості у парламенті Польщі також розкритикували культурно-освітню діяльність УГКЦ та здійснили «великий напад» на А. Шептицького [198, с. 4].

Посол З. Пеленський, який виступав після Войцеховського, з обуренням зазначив: «Перед хвилиною був я свідком нечувано го нападу посла Войцеховського на найвищо го достойника греко-католицької Церкви, митріполита Шептицького, якого ми найбільше шануємо..» [198, с. 4]. Він зауважив, що українці «сподівалися, що може сьогодні п. міністр торкнеться у своїй промові важного питання українського шкільництва, але нічого ми про те не почули. А тим часом українське шкільництво в Польщі зліквідоване. Не вважаючи на те, що ухвалено оснувати український університет, того університету досі нема. Є розпорядок про катедру української літератури у Львові, катедра досі не обсаджена. Польська культура боїться української катедри у Львові. Суми, що їх дістають Українські наукові товариства мінімальні. Наук. Т-ву ім. Шевченка утруднюють працю. Розв'язано комітет допомоги українському студентству. Все те діється у державі, що як каже конституція є спільним добром усіх громадян» [198, с. 4].

7 лютого 1938 р. З. Пеленський вкотре торкнувся національно-культурних проблем українців. «Міністрові скарбу, – відзначав він, – повинно залежати на загальному добробуті громадян держави. Але коли мова про українських громадян, що творять велику частину людности польської держави, то не можна сказати, щоб відповідальні чинники да вали їм змогу

здобувати добробут розвиваючи своє господарство. Українську кооперацію на північно-західних землях та на Лемківщині відірвали від природного центра, Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, наслідком чого ця кооперація зовсім занепадає. Кооперативний інструктор чи ревізор, присланий з Варшави, що не знає навіть місцевої мови, не може заохотити до розбудови кооперації» [123, с. 7].

«Ми все кличемо, що даремні труди всіх тих, що хотіли би ділити український нарід, – продовжував він. – У найдавший і най глибший закутині Волині, Полісся і Холмщини ,знає український селянин, що він є членом однецілого українського народу і що його змагання і бажання спільні зі змаганнями цілого народу. Тому ми, що хочемо добробуту цілого українського народу. Підносимо голос і кажемо, що прийшов найвищий час, щоби знести недоцільний розпорядок, яким поділили українську кооперацію» [123, с. 7].

3. Пеленський зауважив, що влада чинить перешкоди у розвитку української споживчої кооперації. «Жидачівський староста, відомий зі своєї настанови до українців, дає доручення поліції, виливати доставцям молоко нібито з гігієнічних причин, а насправді тільки тому, що вони доставляють молоко не до тих молочарень, до яких староста хотів би. Державні банки не дають кредитів українським громадянам... Зі сказаного ясно, що розбудова українського господарського життя спирається на здорових підставах, що всяке спинювання його це шкода для громадян держави, а тим самим і для держави. І заявляю, що не зважаючи на цей напір на самостійне українське господарське життя, ми не перестанемо його роз будовувати і будемо все й всюди домагатися належних прав, які гарантує нам конституція і закон» [123, с. 7].

26 травня 1938 р. у Тереховлі відбулася повітова нарада УНДО за участю представників партійних осередків повіту. Нараду відкрив А. Заплітний, після чого 3. Пеленський «у довшій промові представив сучасне політичне положення нашого народу, зокрема діяльність УПР та останні ухвали Центрального Комітету УНДО». У дискусії взяли участь П. Палійчук, о. Райх, В. Апостол, В. Волинець, о. Яворський, о. Дикайло та І. Рогатинський, які

«висвітлювали різні загальнонаціональні та організаційні справи. Згодом, «на всі запити давав вияснення посол Пеленський» [141, с. 8].

Після дискусії ухвалено резолюції: «1) повітова довірочна нарада УНДО в Тереховлі висловлює свою повну солідарність із постановами ЦК УНДО з 7. травня ц. р., що їх у цілості піддержує та взиває провід партії перевести консолідацію всередині партії, як теж доложити всіх зусиль до переведення консолідації всіх українських сил. 2) зібрані громадяни тереховельського повіту закладають рішучий протест проти наміру вивласнити площу Сокола-Батька у Львові, бо це самотня площа, де українці мають змогу відбувати свої краєві народні свята та фізично виховувати свою молодь» [141, с. 8].

1 грудня 1938 р. З. Пеленський виголосив дві інтерпеляції: 1) до міністра внутрішніх справ «у справі важкого побиття української людности та знищення уладжень кооператив, читалень «Просвіти» та інших українських організацій по селах повіту Долина і в місті Долина Станиславівського воєводства, чого допустився кінний відділ КОПу під командою старшин у першій половині листопада ц. р.» 2) до міністра внутрішніх справ про те, що «1-го листопада ц. р. капраць КОПу важко побив та проколов багнетом ногу громадянина Михайла Любачевського, мешканця м. Долини, станиславівського воєводства» [229, с. 6].

25 січня 1939 р. на засіданні бюджетної комісії сейму З. Пеленський взяв участь в обговоренні комунікаційних справ. Він зауважив, що «у порівнанні зі станом доріг та залізниць на заході, на полуднево-східних землях стан комунікації не стоїть у ніякому відношенні до тих тягарів, що їх населення зносить у формі податків і шарварків». З. Пеленський вважав, що «будова доріг на сході та притягання до співпраці українського населення зв'яже тісніше те населення з державою». У відповідь міністр Ульріх зазначив: «Можу потішити посла Пеленського, який змалював недолю своїх земляків, що мовляв при залізницях, зокрема у львівській залізничній дирекції щезли вже останні його земляки, кількість службовців тієї національності на підставі стану із 1. Х. минуло го року відбігає на кілька тисяч від стану, що його змалював пос.

Пеленський» [172, с. 8].

3. Пеленський охарактеризував «відомий поганий стан битих і водяних доріг та залізничних шляхів у Польщі». Промовець звернув увагу на «шалену диспропорцію поміж сумами, що їх призначають на регуляцію рік і потоків на заході Польщі та на південно-східні воєвідства». З. Пеленський констатував: «Міністерство комунікації є найбільшим підприємцем в державі. Працює там понад 140 000 осіб. Скільки серед тих 140 тисяч є українців? Мільйони українського населення позбавлені всякого заробітку. Міністерство залізниць, яке колись давало десяткам тисяч українських громадян працю, тепер перевело найбільш послідовну чистку українського робітника. На його місце спровадили робітника зі заходу. Коли я в минулому році рівнож ту справу підносив, то п. міністр заявив, що служба на залізниці є справою «делікатною», до працівників треба мати особливе довіря. Зле, коли існує такий стан, що пан міністр є переконаний, що мільйони українського населення не можуть мати його довіря. Над тою справою варта глибше призадуматися, коли держава до мільйонів своїх громадян не має довіря» [220, с. 5].

У дискусії над бюджетом міністерства справедливості у січні 1939 р. взяв участь З. Пеленський, який заявив, що закон 1924 р., який «признає право громадянства українській мові, міністерство справедливості не пошановує». З. Пеленський відзначав, що «краще анулювати такий закон, ніж не виконувати його постанов». На запитання представника ОЗОНу: «Чи ви ставите такий внесок?», він зауважував: «Ні, я буду боронити конституції та пошанування закону». Також посол «робив заміти, що доплив українців до адвокатури замкнений та що в'язням не дозволяють писати листів українською мовою» [137, с. 7].

4 лютого 1939 р. у бюджетній комісії сейму тривали дискусії над бюджетом міністерства сільського господарства. З. Пеленський заявив, що «положення сільського населення у трьох південно-східних воєвідствах є гірше, ніж деінде, а всі зусилля у напрямі поправки є паралізовані. Виступаючий домагався «низки улешень у парцеляції та комасації, а також жадав

уможливлення розвитку українських кооператив і взагалі економічного піднесення українського населення у Східній Галичині». У відповідь, польський посол Жиборський назвав демагогією твердження посла Пеленського, що «метою осадництва є спинення комасації». Він відзначав, що «колоністи несуть зі собою культуру, а не вільно чейже за бувати, що громадянин може свobodно порушати у межах держави й купувати морги там, де хоче... З ріж них оглядів парцеляцію може вести тільки уряд. Українці ввели політику до праці всіх своїх кооперативних рільничих організацій і в цей спосіб відмежували себе китайським муром від польських рільничих організацій. Велике число польських селян працює на пів га і тому треба збільшити їм рілю до стільки моргів, скільки українці проковтнули в періоді дикої парцеляції в рр. 1924 до 1931. З тої засади випливає гасло: ні одно го гектара в українські руки, поза 10 відсотка ми, передбаченими в законі» [225, с. 6].

У травні 1939 р. З. Пеленський підготував оригінальну інтерпеляцію адресовану прем'єр-міністру Складовському, у якій запитував: «Чи п. міністр захоче поручити підлеглим йому органам влади, особливо надвірнянському староству, шанувати права української мови, забезпечені мовним законом з 31 липня 1924 р.?». У відповіді на згадану інтерпеляцію, яку високопосадовець надіслав канцелярії УПР, виокремлено причини особистого характеру, які на думку Складовського змушували українського посла підготувати інтерпеляцію, проте не надано конкретної відповіді на запитання. «В липні 1938 р. інтерпелянт Зиновій Пеленський, облаштовуючи свій побут у волосному уряді в Яремні, надвірнянського повіту, предложив мельдункові карти, виписані українською мовою. Волосний урядовець не прийняв тих карт і завізав інтерпелянта виконати їх державною мовою, а саме на основі постанов закону з 31 липня 1924», – йдеться у листі [148, с. 4].

Отже, на тлі акції пацифікації (1930 р.), масових арештів представників опозиції, зокрема й представників націонал-демократів, З. Пеленський уперше взяв участь у виборах до польського парламенту (виборчий округ № 57, м. Луцьк). З. Пеленський був обраний послом польського парламенту, увійшов до

«скарбової» комісії та отримав можливість вільного використовувати парламентську трибуну для «оборони інтересів народу», а також «пропаганди українського імені в світі».

Упродовж 1930–1935 рр. З. Пеленський підтримував внески УПР щодо ув'язнення колишніх українських послів у військовій тюрмі в Бресті, порушень під час виборчої кампанії та фальсифікації результатів виборів, проводив значну роботу, спрямовану на захист національно-культурних прав українців (вимагав скасування виданих під час пацифікації розпоряджень Міністерства віросповідань і освіти про закриття українських гімназій у Рогатині, Дрогобичі, Тернополі та ін.), протестував проти дискримінаційного щодо українців перепису населення (1931 р.), закриття українських кооперативів на Волині та військової колонізації Галичини, нової Конституції Польщі (1935 р.). На жаль, його участь в обговоренні законопроектів, щорічних бюджетів та ін., як і інших членів УПР, не приносила практичної користі, проте знайшла відображення в українській суспільно-політичній думці.

Вибори 1935 р., 1938 р. до польського парламенту відбувалися на основі нового виборчого законодавства, що змушувало УНДО (а) узгоджувати кандидатури із польською владою, (б) знизити тон критики польської влади незважаючи на протести інших українських національно-державницьких політичних партій (УСРП, Фронт Національної Єдності та ін.). З. Пеленський був делегований до 64 виборчого округу, де зумів отримати підтримку виборців, незважаючи на перепони місцевої влади. У новообраному парламенті він й надалі «обговорював усі болячки і потреби села», проблеми, пов'язані з обмеженням діяльності українських культурно-освітніх і господарських установ (кооперативів), польською колонізацією, вносив численні скарги і протести проти зловживань польської адміністрації.

РОЗДІЛ 4

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

4.1. Поширення ідеології кооперативного руху на західноукраїнських землях

Після завершення польсько-української війни З. Пеленський залишився у Львові та почав працювати на «кооперативній ниві» – організував кооперативи, почав брати активну участь у громадсько-політичному житті, став членом Головного Виділу «Просвіти», займався журналістикою. Українські часописи повідомляли, що «в липні 1919 р. разом з урядом і українською галицькою армією (УГА) З. Пеленський переходить Збруч, якийсь час проживає в Проскурові і по нашому державному розвалі в 1920 р. вертається до Львова, де стає до праці у відбудові нашого кооперативного життя на українських землях, що опинилися під Польщею» [206, с. 4].

Розбудова української кооперації у Галичині та Волині – один з провідних напрямів діяльності З. Пеленського починаючи з 1920 р. Однак тільки у 1927 р. він остаточно зосереджується на роботі в РСУК (головний редактор «Господарсько-кооперативного Часопису», референт пропаганди цього товариства) та «Сільському Господарі» [299, с. 182]. Як головний редактор «Господарсько-кооперативного часопису» він здійснив чималий внесок у поширення кооперативної ідеології на західноукраїнських землях. У його статтях, які присвячувалися стану кооперації, виокремлено не тільки її позитиви, але й, що надзвичайно важливо, зосереджено увагу на проблемних питаннях кооперативного руху, надано цінні поради щодо покращення стану кооперації в умовах владного режиму Другої Речі Посполитої. Члени кооперативів на сторінках «Господарсько-кооперативного часопису» могли знайти юридичні консультації, звітні документи загальних зборів центральних кооперативних установ, інформацію про світові тенденції кооперативного руху тощо [299, с. 183].

У 1927 р. З. Пеленський остаточно зосереджується на роботі в РСУК (головний редактор «Господарсько-кооперативного Часопису», референт пропаганди цього товариства) та «Сільському Господарі» [299, с. 182]. «...Сумно виглядає господарський стан Польщі, ще сумніше наше положення, – відзначав він. – І втім тяжким положенні є тільки одно певне, що ми здані виключно на власні сили, що лише силою волі цілого народу зможемо передержать ці часи» [132, с. 1].

На цей період припадає злет політичної кар'єри З. Пеленського. У міжвоєнний період націонал-демократи залишалися найвпливовішою легальною політичною силою в Галичині. Утворення партії (Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО)), яку очолив Д. Левицький, припало на 1925 р. Відомому на той час кооператору імпонувала ідеологія української соборності та державності, яку пропагувало УНДО. що Поряд із М. Галущинським, М. Рудницькою, І. Німчуком, Ю. Павликовським, С. Витвицьким, М. Волошином, А. Горбачевським, В. Загайкевичем, С. Бараном, він поступово став одним із лідерів цієї політичної сили [372].

Проте, на відміну він більшості провідних лідерів УНДО, З. Пеленський не взяв участі у виборчій кампанії 1928 р. до польського сейму та сенату, віддавши перевагу роботі в друкованому органі РСУК. Він відзначав: «Кооперація вже зробила для нашого села багато добра, та ще більше має зробити» [207, с. 1]. Справді, важливим чинником у розвитку кооперації Галичини стало видання кооперативної періодики. За ініціативою Ю. Павликовського було засновано «Господарсько-кооперативний часопис». Його вихід підготувала комісія при «Сільському господарі» у складі Ю. Павликовського, О. Саєвича та І. Филиповича. Перше число місячника з'явилося 1 травня 1921 р. накладом 2 тис. примірників. Першим редактором часопису призначили Ю. Павликовського. Видавцем стало товариство «Сільський господар» [298, с. 107].

У грудні 1921 р. часопис перестав виходити. 1 вересня 1922 р. «Господарсько-кооперативний часопис» відновив свою роботу як

двотижневик. У 1924 р. його наклад складав 4 тис примірників. Редагував журнал А. Гаврилко, допомагав – В. Воробець, який одночасно вів відділ сільськогосподарської кооперації. Від 15 жовтня 1926 р. головним редактором журналу став З. Пеленський [213, с. 4]. Він змінив формат часопису на газетний, збільшив обсяг, до статей на господарсько-кооперативну тематику додавав статті загальноосвітнього змісту, ілюструючи їх малюнками. Членами редакційної колегії працювали М. Корчинський, В. Левицький та Л. Лепкий, ілюстрував часопис Е. Козак. Члени кооперативів на його сторінках могли знайти різноманітні поради та інструкції, правові та фахові консультації, звіти загальних зборів центральних кооперативних установ, відомості про передовий досвід кращих кооперативів, а також статті з кооперативної теорії, історії кооперативного руху в Україні та за її межами [298, с. 110].

З. Пеленський, як головний редактор «Господарсько-кооперативного часопису» здійснив чималий внесок у поширення кооперативної ідеології на західноукраїнських землях. У його статтях, які присвячувалися стану кооперації виокремлено не тільки її позитиви, але й, що надзвичайно важливо, зосереджено увагу на проблемних моментах кооперативного руху, надано цінні поради щодо покращення стану кооперації в умовах владного режиму Другої Речі Посполитої.

Роль кооперації у соціально-економічних процесах 1920-х рр. – центральна тема статті «Зеднуймо нових членів!» [171, с. 1]. З. Пеленський, зокрема, писав: «Силі капіталу може протиставитися організований споживач, організований дрібний сільськогосподарський продуцент. Ту економічну засаду переводить в життя кооперація – порівнюючи нова течія в суспільному господарстві. Вона числиться заледве на десятки літ і на протязі того часу згуртувала в цілیم світі під своїм прапором 53 мільйони осіб. Коли прийняти що членом кооперативу є звичайно голова родини, котра складається щонайменше з трьох осіб, то видно що кооперація обслуговує під теперішню пору щонайменше 150 мільйонів членів» [171, с. 1].

3. Пеленський оптимістично відзначав, що «кооперація вказує з року на рік поступ. Споживча кооперація обіймає чимраз подальші галузі власної продукції. Сільськогосподарська кооперація є вже дуже поважним чинником на всесвітньому ринку. Світова торгівля маслом і сиром вже майже цілком зосереджений в кооперації. Розвій кооперації є тісно зв'язаний з розумінням у широких масах великої кооперативної ідеї і її остаточної цілі» [171, с. 1].

За його переконанням, «зі організованим капіталом стає до боротьби організований споживач, дрібний продуцент. З одної сторони могутньої фінансистки, з другої – об'єднані великою спільною ідеєю люди праці, що в основу кооперативної будівлі поставили свої невеликі грошові засоби, як уділи. В цей спосіб зорганізовані одиниці, що дотепер були лише предметом визиску, стають творчою одиницею, цілісністю [171, с. 1].

«Лише через організацію всіх працюючих, зможе кооперація досягнути своєї великої мети» [171, с. 1], – зазначав відомий громадсько-політичний діяч. Він писав, що «кооперативні установи безпосередньо стараються поширити велику ідею і приєднувати у свої ряди нових членів, борців. Наша відновлена повоєнна кооперація виказує поважний поступ – понад 2100 кооператив працює на нашій батьківщині для добра народу. Однак, одночасно мусимо ствердити, що загаль нашого народу ще не зрозумів як слід, що таке кооперація до чого вона має допровадити нарід. Більшість нашого населення є все ще тої думки що кращу майбутність має йому хтось принести, що буде цілком вистачаючим, коли суспільність прийме цей дарунок» [171, с. 1].

3. Пеленський не тільки теоретично розмірковував над проблемами українського кооперативного руху, але й давав практичні поради щодо зміцнення кооперації. «Подивіться як буває, – писав він. – У нашому селі, наших середніх селі, що пересічена числі 150 дворів, дуже часто кооператива має заледве 50 членів, з котрих чи не всі вповні платити так маленький уділ, що мав стати основою розвою кооперативи. Всі наші кооперативи начисляють заледве понад 200 тисяч членів. Коли приймемо, що кожна родина складається з п'яти членів, то вийде, що з нашої кооперативної організації користають лише

понад мільйон голов нашого народу. 6 мільйонів українського населення на західних землях ще не користають з кооперативи, щоб здобувати собі кращу долю» [171, с. 1].

З. Пеленський відзначав, що «певно це запримітив кожен, що справді не всі є членами кооперативу в селі, але більшість села користує з кооперативи. І власне це є неправильність нашої корпоративної будови. В нас є багато таких, що хотіли б щоб хтось другий за них ставив велику будівлю, а він лише придивлявся би що з того вийде. Поширювати ідеї в кооперації на місцях, на селах зобов'язані в першій мірі Управи, Надзірні Ради кооператив» [171, с. 1].

Відомий політик констатував, що «тепер відбувається по селах загальні збори кооператив і їх належить використати для придбання нових членів. Загальні збори повинні виказати всім «невірним томам» наглядно, які користі приносить своїм членам кооперативи кожному зокрема через призначення товарових зворотів від закупів і які має громада та цілий нарід користи через призначення частини чистого зиску на народні цілі» [171, с. 1].

На думку З. Пеленського, «Управа не повинна чекати коли будуть скликані загальні збори, але постійно скликати громадян і представляти їм, що лише при спільній праці всіх зможемо поліпшити свою долю. Управа не може минути ані одної нагоди щоб не приєднати членів, а коли треба – то йди з хати до хати і питатися чому дотепер чому не є членами кооперативу. Правда, це вимагає досить труду, однак наші села не є такі великі, щоб не можна їх поділити на райони і приділити їх поодиноким членом Управи, Надзірної Ради та другим свідомим громадянам, членом кооперативу» [171, с. 1].

Повчальний тон виступів у пресі З. Пеленського – не рідкість. У статті «Торговельна карність» [224, с. 1] він розповідав селянам та кооператорам, чому у кооперації інколи товар коштує дорожче ніж у приватних підприємців та чому цей товар все-таки необхідно купувати. «На одній з кооперативних анкет в краю розказував нам свідомий кооператор, як він був змушений піти за товаром до приватного купця, бо в Союзі того товару було хвилево не стало і показав два рахунки на той самий товар – один з нижчою ціною, а другий з

вищою. Таку спокусу дають приватні купці деяким громадянам, котрі потім кажуть що в Союзі товар дорожчий» [224, с. 1].

3. Пеленський пропонував «над цим докладно застановитися в кооперативах першого ступеня Надвірні Ради, і добре пильнувати, чи кооператива всі товари закупає і збуває там, де зобов'язана – в Союзі або в районі гуртовім складі. Коли Надвірна рада не пильнує, щоби всі товари закуповано у кооперативній гуртівні – кожному насувається питання: чи ми на це основували кооперативи, щоб zorganizувати відборця для чужих купців? За таку працю, всі чужі гуртівники-купці були б нам дуже, а дуже вдячні, бо такі кооперативи це їх найліпші відборці [224, с. 1].

Відомий політик не приховував, що «буває так, що деякі товар в Союзі є дорожчий, однак в тім случаю треба докладно дослідити, чи то виходить дійсно о той самий товар. Ми добре знаємо, що товар – товару нерівний. На око той сам, але в дійсності цілком інший. Це дуже добре знає кожен крамар. Треба також докладно перевірити, чи кооператива вже сплатила до Союзу припадаючу на неї частку уділу: до повітового Союзу – половину своїх уділів і до резервного фонду?» [224, с. 1].

3. Пеленський зауважував, що «Центросоюз повстав як завершення нашого повоєнного кооперативного відродження. Він об'єднує в собі кооперативні надбудови, повітові Союзи та кооперативи, що виконують завдання повітових чи районних гуртівень». На думку автора статті, українська кооперація – це передусім споживча і «то не в повному розмірі, бо не засматрує ще своїх членів у все, що член-споживач потребує. Вона дає переважно товари першої потреби, а дальші ділянки заспокоювання потреб члена-споживача стоять ще облогом і чекають своїх ораторів» [237, с. 1].

3. Пеленський констатував, що Центросоюз постачав союзним кооперативам майже всі товари, які «наші кооператори провадять для своїх членів» [237, с. 1]. Він писав: «Щодо членів Центросоюзу стає зрозуміло, що він об'єднує нині майже всю Східну Галичину через повітовий союз чи кооперативні гуртівні... Особливо корисною є співпраця Центросоюзу і

«Народної торгівлі». Співпраця двох центральних кооперативних установ пішла на користь «цілої нашої кооперативної організації, дала спромогу, з одної сторони, виступати на ринку закупку як дуже поважна інституція що має велике затребування товарів, а тим самим, і всі з ним зв'язані корости при їх набуванню» [237, с. 1].

3. Пеленський переконував, що споживча кооперація у своєму розвитку повинна «доходити до власної продукції» і у цій сфері можна також побачити певний поступ. Для прикладу, Центросоюз став власником фабрики мила «Мута» (60 % акцій). Завдяки Центросоюзу покращено та збільшено продукцію фабрики, а її вироби стали дійсно конкурентними. Задаючи риторичне запитання: «Чи сповнив Центросоюз вложений на нього обов'язок?», 3. Пеленський відповідав: «Цілком спокійно можемо сказати, що в тих умовах в яких проходили йому працювати, зробив все що було можливим» [237, с. 1]. Водночас, писав він, «знаємо що Центросоюз ще має перед собою велике поле до дій. Це знають прекрасно у Центросоюзі. Його дальший розвій є дійсно в руках тих, котрі його поклали до життя. Вони мусить дати йому животні соки для торговельної праці, оборотні фонди. Без цього і всі найгарніші проекти будуть нездійсненною мрією чи побажанням...» [237, с. 1].

У статті «Перед загальними зборами кооператив» [237, с. 1], 3. Пеленський представив власне бачення розвитку української кооперації. Напередодні річних загальних зборів кооператив, він розкритикував їх членів за байдужість до власної організації. На сторінках «Господарсько-кооперативного часопису 3. Пеленський писав: «Вже відбуваються по селах річні загальні збори наших кооператив. Велика кількість членів недооцінюють значення річних загальних зборів кооперативу і відноситься до них байдуже. Управа кооперативи повинна доложити старань і заохотити всіх членів щоб прийшли на збори і довідалися як розвивається їх кооператива, як господарять спільним майном. На зборах обов'язана Управа дати членом докладне з відновленням про свою працю і то не лише через відчитання цифр з балансу,

але треба вказати у своїм звітновленню, який поступ зроблено від минулого року» [237, с. 1].

3. Пеленський переконував, що потрібно «ясно представити, скільки виносили приміром торги кооперативи в минулому році і наскільки вони зросли у звітному році. Який зиск був в минулому році, який є у звітному році. По признанню товарових зворотів, належить на видному місці (найліпше на стінні в кооперативі, при вході і коло церкви) оголосити котрий член, який зворот одержав. Це буде контроля для всіх, хто дійсно є правдивим членом кооперативу і добрим громадянином, чи може лише дуже солодко на словах, а в дійсності свою кооперативу оминає. З такого оголошеного викладу, ціла громада пізнає, котрий член від часу до часу купує в кооперативі, а за рештою ходить «на боки» [237, с. 1].

Відомий громадсько-політичний діяч зауважував, що «при розподілі чистого зиску треба пам'ятати, що кооператива крім доставки і збуту товарів для своїх членів, має ще загальнонаціональні, громадянські обов'язки і по призначенню приписуваної частки зисків до запасного фонду, не забути за «Рідну школу» і наших інвалідів» [237, с. 1]. Також 3. Пеленський наголосив на ще двох важливих складових кооперативної праці у селі. По-перше, це необхідність створення при кооперативах бібліотек. «При кожній кооперативі повинна бути для членів бібліотека, в котрій були б цікаві книжки про кооперацію, сільське господарство, щоб члени з них довідалися як господарюють у себе всі народ і як вони працювали та дійшли до добробуту. Щороку треба призначити в кожній кооперативі певну суму на закупівлю книжок до оперативної бібліотеки», – констатував він [237, с. 1].

По-друге, 3. Пеленський зауважував на важливій ролі жінок у кооперативній праці. «Управа повинна заохотити жіноцтво до як найбільшої участі у зборах, щоб ті котрі проводять домашнє господарство могли дати добру пораду для дальшої праці кооперативи. Рівночасно треба запропонувати щоб вибрано до Управи і Надзірної ради жінок, щоб вони... допомагали кооперативі і таким чином стали помічними» [237, с. 1].

Резюмуючи, З. Пеленський зауважував, що «на зборах треба представити план праці кооперативи на майбутнє, застановитися, чого село в біжучому році найбільше потребує, щоб виконати спільними силами. Де нема ще молочарні – треба докладно розглянути чи є умови в селі до її відкриття, щоб з молока мали селяни користь та дохід. Оскільки кооператива немає жодної машини до спільного ужитку членів, то треба і над тим подумати. Коли є вже машина, то подумати, яка буде закуплена слідуюча машина» [237, с. 1]. «Тяжко вичислити всі справи, над якими повинні застановлюватися для майбутнього загальні збори. Одним словом загальні збори повинні бути місцем, де обговорюються і розв'язуються всі господарські питання села...», – констатував відомий політик [237, с. 1].

Із цього ж циклу стаття «На загальні збори!» [189, с. 1], однак цього разу З. Пеленський детально охарактеризував не завдання Загальних Зборів кооператив, а роль їх членів у розвитку кооперативного руху. Політик вкотре відзначав, що на загальні збори кооператив зобов'язані прийти всі члени, і повинні бути підготовленими і «знати що мають на зборах робити» [189, с. 1]. Він відзначав, що «кооперативи є спільною власністю всіх членів. Кожен член, що сплатив свій внесок, має рівне право вирішувати усі справи кооператив. Приступаючи в члени кооперативу, кожен розуміє, що робиться в тій цілі, щоб спільно з другом громадянами стреміти до поліпшення свого господарського положення. Спільного мають працювати члени-громадяни щоб їх господарське положення поправило ся, бо розуміється, що кожен з них зокрема не є в силі побороти всі сили, котрі не дають їм змоги розвиватися, побільшувати їх майно, доходити до добробуту» [189, с. 1].

«Що зобов'язаний зробити член-громадянин, приступаючи до кооперативи?» [189, с. 1], – запитував у селян З. Пеленський і сам же давав відповідь: передусім – «сплатити уділ, який має бути підставою здорового розвитку кооперативи». Однак сам оплачений уділ ще не є висаджуючим для дійсного осягнення обов'язків члена. Кооператива вимагає ще співпраці кожного члена відповідно до виду кооперативи. Споживча кооператива вимагає

щоби член побирав в ній потрібні йому товари. До кооперативи котра займається збутом сільськогосподарських продуктів, зобов'язаний член віддавати всі свої продукти. В кооперативу, котра переробляє продукти своїх членів, належить віддати їх до переробки – молоко на переробку в масло чи сир. Отже, дійсним членом кооперативу є цей хто платив уділ і сповнює все що вимагає кооператива для її розвою, а тим самим для добра членів громади» [189, с. 1].

Кооперація – важливий чинник розвитку світової економіки. Під такою назвою З. Пеленський опублікував чергову статтю у «Господарсько-кооперативному часописі» із серії, присвяченої українському кооперативному руху та його порівнянню з досягненнями світової кооперації [184, с. 9]. «На очах росте у нас кооперація. За повоєнний час можемо повеличатися поважним кооперативним доробком, – писав він. – Що друге наше село має кооперативу, є 30 повітових Союзів зв'язаних у Центросоюз... Та все-таки є між нами люди, котрі на наш кооперативний рух дивляться з певним недовір'ям і то не так зі злоби, чи чого другого, а просто тому, що не вірять, що ми назагал бідні, хотяй і найліпше були зорганізовані, не зможемо ніколи дійти до цього, щоб взяти ціле наше господарське життя в свої руки, а тим самим стати хазяїнами нашої країни» [184, с. 9].

З. Пеленський переконував, що «ці люди, що відносяться з певним недовір'ям до майбутньої нашої кооперативної праці, роблять це тому, що дуже часто не знають що ми вже осягнули без чужої помочі, а також не знають, які великі досягнення зробила кооперація в інших народів» [184, с. 9]. У цьому контексті відомий політик докладно розповідав, як розвивається кооперативний рух у країнах Європи, а також в Північній Америці. Він писав, що «найважливішу роль у світовій торгівлі хліборобськими продуктами відіграє торгівля пшениці, тому належить нам приглянутися, які досягнення зробила вже на тім полі кооперація. Росія, Україна та Румунія, що вивозили перед війною на всесвітній ринок 13 млн тонн пшениці, вивозять тепер невелику кількість» [184, с. 9].

Український кооператор відзначав, що «Канада є найповажнішим торговцем пшеницею на всесвітньому ринку. В Канаді від довгих літ старалися продуценти-хлібороби забезпечити себе перед визиском посередників-спекулянтів. Держава приходила втім напромі з поміччю, будуючи відповідні елеватори, де перераховано та чищену збіжжя» [184, с. 9]. Він наголошував, що «кооперативні союзи канадських провінцій Альберта, Манітоба, Саскачеван, де живе також много наших поселенців-фермерів, об'єднали у 1925 р. 127 тисяч фермерів. Фермери, які зобов'язалися за 5 літ до доставки всего збору пшениці до кооператив, обсіли у 1925 році 14000000 акрів землі тобто 67 процентів всієї площі, засіяної в Канаді пшеницею. У 1925 році Австралія вивезла 70 процентів своєї пшениці через кооперативні союзи. В Сполучених Штатах Америки у 1924 році 443 тисячі фермерів були об'єднані у 3124 кооперативах для збуту збіжжя (досягнули 170 мільйонів доларів оборотів)» [184, с. 9].

Відзначимо, що міжнародний кооперативний рух – одна з пріоритетних тематичних ніш З. Пеленського. Зокрема у статті «Міжнародний кооперативний конгрес» [117, с. 2] він інформував громадськість про основні напрями діяльності цього форуму. Український кооператор зазначав, що у 1895 році скликано перший кооперативний конгрес у Лондоні, на якому було реалізовано думку скликання міжнародного кооперативного Союзу, а також ухвалено резолюції в яких відзначено необхідність проведення посиленої роботи у напрямі об'єднання всіх кооперативних товариств в одній організації [117, с. 2].

Ця резолюція, за словами З. Пеленського, «оживила маса народу цілого світа духом братерства котрий їх зблизив щоб створити новий суспільний лад, який буде опиратися на справедливості загальному добрі» [117, с. 2]. Відомий громадсько-політичний діяч констатував, що із кінця XIX століття відбулося 11 міжнародних конгресів, перед Першою світовою війною останній конгрес відбувся у 1913 році, а перший повоєнний – у 1921 році у Базелі. «Наша кооперація, – писав він, – є також членом міжнародного союзу і брала вже у передвоєнних часах участь у міжнародних конгресах, а після війни була репрезентована на з'їзді Союзу інженером Юліаном Павликовским» [117, с. 2].

3. Пеленський інформував громадськість про те, що в серпні 1927 року відбудеться черговий міжнародний кооперативний конгрес у Стокгольмі. Він писав, що однією з головних проблем конгресу буде обмірковування взаємовідносин між сільськогосподарською і споживчою кооперацією. «Це важливе питання для дальшого розвитку кооперації, обнимання нею чимраз то дальших ділянок нашого господарства, було вже предметом обговорень попередніх конгресів, як рівнож міжнародної господарської конференції, яка відбулася у 1927 році в Женеві», – зазначав він [117, с. 2].

Він переконував, що «кооператори цілого світу здають собі ясно справу, що велика кооперативна ідея, її здійснення може наступити лише тоді, коли вона дійде до найглибших мас, коли вони її зрозуміють і приймуть за свою. Тому кооперація цілого світу прикладає як найбільшу увагу до поширення кооперативної свідомості серед загалу суспільності, бо добре розуміє, що лиш тоді можна думати про правильний розвій кооперації, осягнення її цілі» [117, с. 2].

Відомий політик констатував: «Щоби працю зосередити, надати їй соціальний напрям відбудеться міжнародна виставка преси і пропаганди. На цій виставці кооператори всіх країн мають переглянути як працюють другі народи над поширенням кооперативної свідомості, одні від других вчитися, що треба робити, щоб та ідея пішла якнайдалі. Рівночасно з виставкою буде відбуватися спеціальних конференція про методи кооперативної пропаганди» [117, с. 2].

Успішність розвитку кооперативного руху 3. Пеленський пов'язував із рівнем співпраці з місцевими органами влади. З цих причин важливого значення він надавав виборам до громадських ради, які мали відбутися у Східній Галичині восени 1927 р. Громадсько-політичний діяч писав: «Вже недовгий час ділить нас від хвилини, коли в Східній Галичині стануть наші громадяни до виборчих урн, щоб віддати свої голоси за членів рад громадських, котрі будуть завідувати й управляти громадами довгі літа» [124, с. 1].

3. Пеленський нагадував, що «більшістю наших східногалицьких громад управляли наказні комісари, котрі дали доказ як легко можна знищити

громадське майно. Ми всі видали власними очима страхіття такої господарки й кожний свідомий громадянин, а передусім кооператор, що розуміє вагу доброго господарювання загальним добром, громадським добром. Тому не дивно, що по наших селах, містах та містечках йдуть жваві приготування до цих таких важливих виборів» [124, с. 1].

Він пояснював селянам, що «громада – це об'єднання громадян, що живуть на певній просторі землі, котрих через це лучать спільні інтереси. Громада – це перша клітина крайової адміністрації, це підстава цілості народної господарки. Від того в чиїх руках лежить заряд громадського добра, залежить добробут і великої цілості. Кожний громадянин має безпосередню звязь з громадськими справами, він безпосередньо відчуває Управа громади у зрілих руках, чи ні... Були довгі літа, коли загал нашого громадянства не привязував великої ваги до громадських рад. Аж часи наказних комісарів навчили всіх, як важною в житті народу є добра громадська управа [124, с. 1].

3. Пеленський проводив аналогії роботи громадських рад і кооперації. «Кооперація, – писав він, – добровільне об'єднання громадян, навчила нас, яке значення має добра управа спільного добра, тому свідомі кооператори докладають всіх зусиль, щоб і управа майна цілої громади була в руках, які дають певну запоруку, що зуміють і захочуть тим спільним добром так орудувати, щоби ця господарка вийшла в користь цілої громади. Кооперація працює для піднесення добробуту своїх членів, доставляє своїм членам потрібні їм товари, організовує нашого селянина-продуцента для корисного збуту його продуктів, ширить через своїх членів-хліборобів різничу культуру, щоби в цей спосіб піднести видатність хліборобського верстату – землі» [124, с. 1]. Кооператор відзначав, що «кооперація стремить до створення власних фабрик, щоби своєму членові віддати дійсно добрий товар та працю – нашому робітникові. Дати потрібний кредит хліборобові, допомогти корисним кредитом робітникові – це завдання кредитної кооперації» [124, с. 1].

Звідси – головний висновок 3. Пеленського: «Успішність кооперативної праці залежить у великій мірі від громадської господарки». Візьмемо перший

кращий приклад – кілька наших сіл мають просторі пасовиська, толоки, в селі є кооперативна молочарня. За словами українського кооператора, громадяни могли б мати гарний дохід від молочного господарства, але, на жаль, громадська управа і не думає як зробити так, «щоб з пасовиська була користь для громади» [124, с. 1].

З. Пеленський писав: «У часи війни наші люди бували у світі і виділили власними очима як цілком інакше виглядає чеське чи німецьке село. Найпригадають, що виділи маленьке село з гарною школою, доброю дорогою, в селі – електричне освітлення, сільський шпиталь, захист для немічних старців. Подивимося на наші села, нехай би і великі, і порівняємо їх з найменшим західним селом. Кооперація вчить господарити громадським добром. Наші селяни, об'єднані після війни в кооперативні установи, росіяні по цілому краю, дали яскравий приклад того, що вміють працювати для спільного добра. Наша кооперація з дня на день стає сильнішою обіймає своєю працею нові ділянки господарського життя» [124, с. 1].

Резюмуючи, З. Пеленський констатував: «Приходить час, коли справа громад має загалом перейти в руки свідомих громадян. Ту хвилю зобов'язані свідомі громадяни-кооператори використати, щоб господарями українських громад стали добрі господарі, свідомі українці, які цілком заслуговують на довіру, що зуміють дійсно в користь загалу працювати. Тому зараз не час на всілякі партійні чи особисті спори. Це повинні пам'ятати в першій мірі наші кооператори, котрі найліпше розуміють вагу доброї господарки громадським добром» [124, с. 1].

З. Пеленський пов'язував успішний розвиток кооперації із «карністю, яку всі члени уважають» [125, с. 1]. «Без карності, – писав З. Пеленський, жодна організація не досягне своєї цілі... Отже кооператива першого ступеня мусить бути карною супроти кооперативи другого ступеня, кооператива другого ступеня – супроти третього ступеня» [125, с. 1].

Відомий громадсько-політичний діяч із сумом констатував, що «деяким кооперативним організаціям здається, що вони досягнуть найбільших успіхів,

коли підуть одинцем. Скажемо відверто, що деяким сільським кооперативам здається, що ліпше минати свою повітову централю, а деяким повітовим здається, що вони ліпше прислужаться кооперативній організації, своїм членам, коли підуть поза краєву організацію. Однак це лише їм здається, бо їх навіть деякі успіхи є лише в дійсності хвилевими успіхами, котрі на правду користі організованому споживачеві не принесуть» [125, с. 1].

3. Пеленський вкотре був змушений відзначати, що «кооперація – це демократична організація і кожний має рівний голос, має право й обов'язок звертати увагу коли є якісь недомагання, а не відразу йти на власну руку». На його думку, над питанням караності треба нам добре за становитесь, коли хочемо щоб наша організація могла зайняти таке становище яке її належить у нас під оглядом господарським і національним» [125, с. 1].

«Прикро про це писати, однак треба, – відзначав редактор «Господарсько-кооперативного часопису», – Маємо певну надію, що у наших кооператорів буде захована караність, та національна гордість, бо в противному случаю чого нам боротися проти заведення примусу ведення діловодства в польській мові, нащо організація споживачів – кооперація, коли самі кооператори її розбивають» [125, с. 1].

Для 3. Пеленського кооперація – це не тільки торгівля, а насамперед «звернення народу в його основах на шляху до дійсного визволення» [126, с. 2]. Він писав: «За нами праця та перед нами і багато-багато більше, ми це знаємо. Знаємо наші дотеперішні недомагання, похибки і це не страшить – помилок не робить лише той, що нічого не робить. Найважливішою справою є пізнати похибку, хотіти і вміти її виправити» [126, с. 2].

Український кооператор відзначав, що «не крамник – виключно торгівля наше завдання, а творення продукції власними силами, для нас, для наших потреб. Щоб перейти від споживання до продукції треба відповідну підготовчу працю. Ту першу підготовчу працю ми зробили – створили мережу кооперативних осередків для постачання предметів споживання. Маємо певний досвід і знаємо, яке є запотребування на різні товари. Приходить час подумати,

що в нас є вже достатньо сили щоби вже приступити до продукції предметів першої і загальної потреби. І на цім полі мусимо поступити з певним планом, так як ми це робили, приступаючи до організації наших кооператив, щоб ми могли досягнути певні і тривалі успіхи...» [126, с. 2].

3. Пеленський переконував, що «кооператива не може в своїй праці стояти на одному місці, вона повинна йти разом з життям і забирати в свої руки чимраз нові ділянки господарського життя села чи міста. Тому то треба на загальних зборах задуматися, що могла би у слідуючому році кооператива зробити. Треба дуже досконала застановитися щоб не взятися за таке діло, на яке кооператива поки що немає відповідних сил, матеріального уфондування чи фахових людей» [207, с. 1].

Відомий кооператор справедливо відзначав, що «на словах дуже часто справа представляється дуже легкою до здійснення, а в дійсності приносить з собою великі труднощі. Але це було б щонайменше, бо кооперація вимагає великої праці. Але бувають часто невдачі з інших причин, як правило відсутність фахового знання, котрі знеохочують членів до кооперативу. Тому кожна кооператива повинна над своїм новим кроком докладно застановитися, переглянути свої сили і доперва тоді братися до нового підприємства. Цим ми вживаємо щоб кооперативи приступали до нового діла з певною осторожністю...» [207, с. 1].

В одній із статей «Господарсько-кооперативного сасопису» 3. Пеленський торкнувся однієї з найболючіших тогочасних кооперативних проблем – торгівлі з приватними особами, які не є членами кооперативи. «Продажа товарів кооператив для нечленів є одним з важливих питань до розв'язання, – зазначав він. – Знаємо, що кооперативі під теперішню пору є майже неможливим відмовити у продажі товарів кожному, хто прийде в крамницю. Однак чи добре робить кооператива, коли продає кожному хто прийде в крамницю? Відповідь ясна: кооператива повинна продавати товар тільки своїм членам. Коли вона це робить – виконує свої завдання, бо кооператива не є нічим іншим як тільки об'єднанням членів для піднесення їх

господарського стану, котра має в майбутньому довести до нового справедливого суспільного ладу...» [127, с. 1].

«Не один кооператор каже добре, що в нашій кооперативі купують всі товари навіть нечлени, – продовжував він. – Видно, що ми маємо добрий товар, добре обслуговуємо наших покупців, бо інакше вони напевно йшли б до приватного купця і там у нього покривали своє запотребування» [127, с. 1].

З. Пеленський наголошував, що, «так скаже кооператор, котрий ще дійсно і глибоко не зрозумів кооперативної ідеї» [127, с. 1].

Він запитував: «Які користи дає нечлен кооперативі?» і зазначав: «Він купує в кооперативі дає торговельний оборот, а немає жодних прав до кооперативи. Так в дійсності виглядає ця справа лише на перший погляд. Основою, початком кооперативу є зложені членами уділи. Уділи повинні бути такого розміру щоб могли покривати закупку товарів, які потребують члени і певні резерви товарів на майбутнє. З цієї причини, що члени уложили уділи до кооперативи, її основний капітал, тому мають право користуватися з кооперативи і розпоряджатися її товарами. Нечлени не зложили до кооперативи ані одного гроша, а купують, а значить вони користуються майно, яке заклали члени і та сума грошей яка була призначена на покриття потреб членів, розділяється на всіх громадян, які купують товар у кооперативі» [127, с. 1].

Таким чином, робить висновок З. Пеленський, «суми зложених уділів не вистачає на покриття потреб усіх покупців. І який наслідок цього? Кооператива щоб заспокоїти потреби нечленів, не маючи відповідної кількості грошей, мусить товар купувати за кредит і з цієї хвилини починаються перші проблеми кооператив...» [127, с. 1].

Інша не менш важлива проблема, яку обговорював З. Пеленський з читачами на сторінках «Господарсько-кооперативного часопису» – наявність у населеному пункті двох однакових ще своїми завданнями кооператив або ж існування тільки кооперативи одного виду. З цього приводу він розмірковував: «Число кооператив постійно зростає, основуються чим раз нові кооперативи. Це дуже відрадне явище, що наше громадянство пізнало вагу і значення

кооперації і бачить в ній засіб до піднесення свого добробуту, засіб що веде до зміни теперішньої влади визиску до нового справедливого ладу» [128, с. 1].

З. Пеленський наголошував, що у цьому поході до розвитку кооперації трапляються «явища, котрі для правильного розвою кооператив не є корисними, в противному – у великій мірі шкідливі». Щодо конкретних прикладів, він зазначав: «Трапляється іменно густо-часто що в одному селі основується по два кооперативи того самого виду. Тоді треба поглянути – чи це явище є корисним, чи шкідливим для розвитку кооперації?» [128, с. 1].

Український кооператор також наводить причини заснування нової кооперативи, відзначаючи, що вони «бувають різні» [128, с. 1]. З. Пеленський пише: «Одні кажуть, що село велике, і з одного кінця в другий кінець далеко ходити до кооперативної крамниці. Другою причиною до створення нової кооперативи буває різниця у поглядах політичного характеру (партійного). А ще звичайно особисті амбіції чи незгоди та непорозуміння. Однак які би ми причини не подавали, основувати у тій самій місцевості нову кооперативу біля вже існуючої, неприпустимо, оскільки це не приводить до розвитку сили кооперації, а навпаки її ослаблює...» [128, с. 1].

Розглядаючи детально перший випадок («велике село»), З. Пеленський навів факти, які свідчать про неефективність діяльності двох кооператив. «Одна і друга кооператива перевозить осібно товар з міста до села, – констатував він. – Кожна кооператива потребує відразу стільки товару, щоб можна було одразу використати дорого оплачену підводу, та і нема відповідно грошей, щоб було за що за купити більше товару, бо уділів мало. Із цього таке виходить, що з одного села їхали до міста по товари дві підводи (дорого оплачені) і кожна привезла по дуже малій кількості товару. Хтось має покрити кошти двох підвод... Ясно що ніхто інший як члени кооперативу, бо при калькуляції товару він здорожчає. До міста не їде одна, а дві особи – і знову подвійні кошти. Це не потрібна трата часу, бо одна особа була б так само добре закупила товар для цілого села, як дві особи. Знову при розцінці товарів треба і ті кошти врахувати, а тим самим і

товар подорожчає...». Отже, резюмував З. Пеленський, «кожному ясно, що така організація кооперації в селі не виходить на користь її членів» [128, с. 1].

Не міг З. Пеленський не згадати про причини занепаду кооперативного руху, які породжені партійним протиставленням. «Про інші причини заснування другої кооперації в селі як партійне непорозуміння чи особисті незгоди важко згадувати, бо кооперація не має нічого спільного з партійними чи політичними організаціями, – писав він. – Українська кооперація працює для добра цілого українського народу. Вона об'єднує в собі всіх, хто дійсно працює для піднесення добробуту цілого нашого народу. Хто з партійних причин творить нову кооперацію, той певно не має на меті добра цілої громади, той певно не хочеш щоб спільними силами підносилися добробут села...» [128, с. 1].

На думку українського кооператора, такий вузькопартійний підхід – це «лише охота використати кооперацію для партійних чи особистих цілей. Це охота мати вплив на провадження кооперації... Хто хоче завести в кооперації партійну боротьбу, той... свідомо стремить до ослаблення сили цілого українського народу» [128, с. 1]. Він відзначав: «Хто уважно читає у нашому часописі вісті з чужої кооперації, той розуміє, що в західних країнах зменшується число кооперативів, а зростає число членів і обороти. Це означає, що західне суспільство розуміє користь з великих кооперацій і замість малих неіспроможних кооперативів, творить сильні та великі. В західних країнах в кооперації працюють всі без огляду на партійну приналежність, бо йдуть до ухилення несправедливого ладу визиску» [128, с. 1]. Висновок З. Пеленського очевидний: «Прийшла пора, щоб ми також пригадали над таким важливим питанням як творення виключно сильних, самодостатніх кооперативів. Тому потрібно об'єднувати дрібні для добра членів і правильного розвитку цілого нашого кооперативного руху!» [128, с. 1].

У статті «Будуймо доцільно» [116, с. 1] З. Пеленський розглянув також проблему будівництва кооперативних будинків у сільській місцевості. Він писав: «Зі всіх сторін краю довідуємося, що наші кооперативи масово будують доми. Це дуже вірадна справа, що наше село відчуває потребу кооперативного

дому, де відповідно була б розміщена крамниця, молочарня, магазин, сільськогосподарські машини, саля для сходин членів, викладів, вистав. Однак треба приглянутися, чи все воно є доцільним і відповідним» [116, с. 1].

По-перше, на думку З. Пеленського, до будівництва повинна приступати тільки тоді кооперативна громада, коли вона перебуває в такому фінансовому становищі, що будівництво не вплине на зменшення оборотних фондів. Він зазначав, що дуже часто буває так, що «кооператива дім будує, а сама занепадає» [116, с. 1], оскільки «нема за що купити товар». Буває й така «кооператива, котра не виплатила навіть уділу до повітового союзу» [116, с. 1].

По-друге, З. Пеленський зазначав, що він не хоче зменшити запалу кооператорів щодо будівництва власних будинків, які справді потрібні в українських селах, але хоче «застерегти над передчасним кроком» [116, с. 1], коли за рік, для прикладу, кооператив стане фінансово стабільнішим. По-третє, розмірковує політик, важливе питання на чийй землі будується кооперативний дім. З. Пеленський справедливо констатує, що «по селах більшість не задумується і тішиться, щоплоща чи то громади, чи то церкви, коли би лише вільно було будувати. Кажуть то все наше громадське. Не розглянувши справу на чийм ґрунті будують, а по вибудовуванню кооперативного дому на громадській площі, Виділ повітовий не затверджує дарування чи продажу площі кооперативі. Справа ясна вибудований кооперативою дім стає власністю громади...» [116, с. 1].

По-четверте, як справедливо зазначав редактор «Господарсько-кооперативного часопису», завелось у нас таке, що кожний вважає себе інженером архітектором який зможе зробити план дому. І знаємо знову з досвіду, що кооперативні доми, виготовлені після такого плану інженера, показуються цілком недоцільним або зараз по будуванню або в дуже коротким часі, й або замалі або не мають відповідного магазину чи чого іншого. Кооперативний дім будується на десятки літ, він коштує много грошей і праці, тому повинен мати не лише відповідне розміщення кімнат, салі, магазинів, але й мати відповідний зовнішній вигляд щоб не був подібний до корчми чи

магазину. Вже зверху повинен вказувати цей дім, що збудований спільними силами й є дійсно народним...» [116, с. 1].

З наведених вище причин, З. Пеленський пропонував спільно працювати на ґрунті «кооперативного освідмлення населення». У статті «За кооперативне освідмлення» [161, с. 1] він пропонував «поширювати кооперативну свідомість серед загалу членів, вказувати їм на постійну на користь, яку мають члени з приналежності до кооперативи через закупівлю всіх товарів в кооперативі як рівноцінно збут своїх продуктів» [161, с. 1].

Відомий політик не мав ілюзій щодо масштабів поширення українського кооперативного руху. «Можемо собі сказати відверто в очі, що дотепер ще загаль наших членів немає повного розуміння, що таке кооперація, до чого вона стремить, які шляхи провадять до великої цілі. На цім полі чекає нас ще дуже велика праця, бо лише тоді будемо могли числити на певний постійний розвиток кооперації, коли кожний член буде розуміти, чому він у своєму власному інтересі повинен належати до кооперативи, що він нікому не робить ласки, приступаючи в члени кооперативу» [161, с. 1].

З. Пеленський вважав, що українська кооперація, яка відновила свою роботу після завершення Першої світової війни, ще дуже мало працює для того, щоб піднести рівень свідомості селян. Більше того, саме в цей період, а саме у перші повоєнні роки, більшість кооперативів було засновано з ініціативи декількох національно свідомих громадсько-політичних діячів. Тільки згодом українці зрозумілим користь кооперації [161, с. 1].

«Так діялося і в других краях, – писав З. Пеленський. – Члени приєднувалися до кооперації коли виділи з неї користь. Та цього мало, на це нам чекати не можна. Нам треба виховувати широкі маси, вказувати їм нові шляхи, як дійти до гаразду та добробуту. Кооперація йде у бій з теперішнім суспільним ладом визиску – члени кооперативи це бойова армія. З досвіду знаємо, що лише та армія має шанс на перемогу, котрої кожний воїн є доперва дійсним бойовиком. Армія, члени якої йдуть у бій лише під примусом, неохоче, без власного інтересу, вибороти щось для себе, а тим самим і для цілого народу,

немає найменшої надії на перемогу. При першій невдачі всі розбігаються, кожен думає як би ухилитися від участі в бою...» [161, с. 1].

Український кооператор відзначав, що кооперації «замало давати членам лише користь зі скуповування чи зі збування товарів» [161, с. 1]. На його думку, коли кооператива «буде мати за членів лише тих, котрі йдуть до неї лише тоді, коли є миттєва користь кооператива не може надіятися на певний постійний успіх. Такі члени при найменшій невдачі кооперативи, чи коли побачить, що можна десь мати хоча і дуже маленьку хвильову користь, кинуть кооперативу, порозбігаються на всі сторони. З цих причин, кооперація цілого світу кладе велику увагу на виховання широких мас членів, на прив'язування їх до кооперативи як до своєї власної справи. Кооперації треба свідомих членів...» [161, с. 1].

Розмірковуючи над роллю сомоосвіти у поширені кооперативних ідей, З. Пеленський прийшов до висновку про неминучість зростання значення освіти у процесі розвитку кооперації. «Невже не можливо без науки, освіти, знання? Ясно, що ні», – констатував український кооператор. – Перший та найсильніший союзник кооперації – це освіта. Лише освічений загаль може бути дійсним корисним учасником великої кооперативної ідеї, що несе для неї визволення. Кооперація кладе тому таку вагу на освіту своїх членів, бо знає, що лише той є дійсним членом кооперації, що впізнав своє теперішнє положення і знає чого хоче в майбутньому» [130, с. 2].

«Наш Клич: «Кооперація і Просвіта – дві сестри», повинен знайти своє сповнення, – писав він. – Ми кооператори знаємо, що без освіти нема поступу, нема кооперації. Тому для нас освіта набуває особливої ролі і ми ужиємо всіх наших сил, щоб поширювати книжку серед найширших мас наших членів, дати їм оружжя до боротьби за краще майбутнє. Кооператори люди діла, а не слів... Крім книжок у загальній чи кооперативній бібліотеці, повинна кожна культурна людина мати і свою домашню бібліотеку, щоби з книжки можна було у кожній вільній хвилі черпати знання... Лід поламаний, інтерес до книжки зростає у широких мас. Тому до діла...» [130, с. 2].

На думку З. Пеленського, «тяжке положення нашого селянства мусить за тривожити в першу чергу... кооператорів, котрі через кооперацію взяли за піднесення господарського стану нашого народу, а в першу чергу хліборобів – цього найповажнішого стану серед нашого народу. Кооперація – це боротьба за краще майбутнє. У боротьбі програє той, хто в рішачу хвилю тратить віру у свої сили, програє хто нарікає, замість приступати до діла. Ми кооператори, бойовики за кооперативну ідею самооборони, самопомочі – рук не опустимо, не стратимо віри у власні сили і серед найтяжчих умовин підемо до дальшої праці, до приєднання нових широких мас в члени кооперації, щоб спільними силами вийти побідно з тяжкого положення» [134, с. 2]. Кооператор з оптимізмом писав: «Перед нами обов'язок – організувати якнайкорисніший збут хліборобських продуктів, показати широким масам, що спільними силами через кооперацію, а не кожний одинцем, досягнуть селяни найкорисніші умовини збуту своїх продуктів – цілорічної тяжкої праці» [134, с. 2].

Відзначимо, що навіть у 1930-х рр. З. Пеленський не покинув зв'язків з кооперативним рухом, постійно беручи участь у роботі та різноманітних заходах кооперативних товариств. Для прикладу, 31 жовтня 1929 р. інструкторсько-кооперативний відділ «Українбанку» у Луцьку організував свято ощадності, на яке запросили й З. Пеленського. Останній виступив з рефератом про ощадність. «Наскрізь популярна, ілюстрована яскравими прикладами з життя промисловости, сільського господарства й громадського життя, вільна від найменшої домішки демагогії (гріх наших місцевих промовців) промова п. Пеленського зробила сильне вражіння на слухачів, захопивши їх як формою, так і змістом», – писала місцева преса [155, с. 3].

25 червня 1933 р. у Луцьку (зала Союзу християнських робітників) відбулася кооперативно-господарська конференція. Її відкрив вступною промовою інспектор РСУК Л. Кобилянський, «витаючи представників української кооперації на Луччині, що знову зібрали ся після трилітньої перерви». Доповідь про стан кооператив на Луччині виголосив РСУК посол З. Пеленський. «У дуже приступних і яскравих словах накинув промовець шлях

праці серед селянських мас, ілюструючи свої висновки дуже влучними прикладами з життя сільських кооперативів» [154, с. 3].

У 1933 р. Міністерство скарбу провело реформу ревізійних союзів, яка полягала у створенні для окремих видів кооперативів по одному на всю державу фаховому ревізійному союзові. З огляду на таку реформу РСУК став непотрібний. «Практично цей рескрипт, – писала преса РСУК, – відбирає: 1) з-під компетенції РСУК Волинь, Полісся, Холмщину і Лемківщину; 2) РСУКові право ревізії кооператив будівельно-мешканевих та урядничих кредитових; 3) заповідає зміни в статуті РСУК» [292, с. 72].

Заходи влади викликали протести широкої громадськості. Голова Ради РСУК Ю. Павликовський, директор О. Луцький, депутат Польського сейму З. Пеленський виступили з різкою критикою законопроекту на засіданні комісії сейму і сенату, в Державній кооперативній раді. Це були «не тільки цікаві своїм діловим змістом і матеріалом свідoctва нелегких змагань за право на працю, – відзначали українські кооператори. – Коли б їх зібрати разом, то в них найшли б ми найкращі місця кооперативної ідеології взагалі, спертої на дійсних моментах життя, що її воно виправдувало» [307, с. 12].

Таким чином, зусиллями провідних діячів кооперації, польська влада не зуміла ліквідувати РСУК. Проте, згідно з розпорядженням міністра скарбу від 9 грудня 1934 р. організація була змушена обмежити діяльність тільки трьома галицькими воєводствами (Львівським, Тернопільським, Станіславівським), що охоплювали 420 кооперативів – членів РСУК. Бл. 600 кооперативів північно-західних земель та Лемківщини перейшли до польських союзів [307, с. 12].

21 квітня 1934 р. за участю 142 делегатів відбулися загальні збори філії «Сільського господаря» в Луцьку. Від імені Головної Ради «Сільського Господаря» збори привітав З. Пеленський. Після дискусії, в якій взяли участь представники низових тоаристів, кооператив, повітових установ і посол Пеленський та «яка пройшла в надзвичайно поважному й діловому тоні... збори прийняли звіти і предложен ня контрольної комісії одноголосно» [222, с. 3].

17 квітня 1936 р. З. Пеленський взяв участь у роботі загальних зборів «Сільського господаря» у Львові [165, с. 6]. Учасники заходу «з великою увагою» вислухали промову посла З. Пеленського, який «широко обговорив голод на землю нашого селянства нечувані перешкоди, які є однозначні з фактичною забороною купна землі нашим селянством і навів голос перестороги відомого польського політика і землевласника Ст. Лося у «Бурті Млодих» проти колонізаційної політики на наших землях» [165, с. 6]. Також посол вказав на «страшну нужду нашого села і на перешкоди у поширенні діяльності С. Г. у наших північно-західних землях» [165, с. 6].

З. Пеленський запропонував ухвалити три резолюції:

1. Загальні збори «Сільського господаря» стверджують, що теперішня аграрна політика держави унеможлиблює українським селянам набувати землю з парцеляції більшої власності. Заг. Збори домагаються, щоб земля з парцеляції переходила в руки автохтонного українського хлібороба.

2. Загальні збори «Сільського господаря» вимагають «призначення відповідних державних інвестиційних фондів для урухомлення робіт при дорогах, меліраціях і регуляціях рік.

3. Загальні збори «Сільського господаря» стверджують, що «заборона основувати С. Г. на Волиш і Полісі здержує розвиток українського села» [165, с. 6].

Додамо, що промову посла З. Пеленського присутні зустріли бурхливими оплесками [165, с. 6].

Того ж року, для зміцнення українського кооперативного руху провід української кооперації, зокрема З. Пеленський поряд з Ю. Павликовським виступив одним із ініціаторів заснування Товариства українських кооператорів. Організація повинна була б:

- проводити наукові дослідження в галузі народного господарства;
- організовувати збори своїх членів та запрошених фахівців для обговорення теоретичних і практичних питань розвитку економіки та кооперації;

- заслуховувати доповіді на соціально-економічну і кооперативну тематику;

- поширювати серед населення економічні знання; пропагувати кооперативні ідеї в загальній і спеціальній пресі та в інших виданнях х3076 сю 14ї.

Ще 6 травня 1933 р. у приміщенні РСУК відбулися підготовчі збори майбутнього товариства, які скликала дирекція РСУК. Збори відкрив голова товариства Ю. Павликовський, який охарактеризував стан кооперативної думки на західноукраїнських землях, зауважив, що жодна спроба створити товариство кооператорів не мала «тривких позитивних наслідків», оскільки у 1913 р. існувало товариство «Єдність», головою якого був о. Й. Чаковський; після Першої світової війни були добрі наміри створити «Кооперативну громаду», а згодом «Економічну раду», статут якої влада не затвердила. Водночас «Бюро Волинської кооперації» що також вважалося товариством українських кооператорів, також проіснувало недовго [307, с. 14].

Керівник правничого віділу РСУК М. Корчинський ознайомив присутніх із проектом Статуту товариства, який окрім голови Ради РСУК Ю. Павликовського, підписали директор РСУК О. Луцький, директор Центрального кооперативного банку у Львові К. Левицький, заступник директора «Народної Торгівлі» М. Лазорко, директор Торговельної школи Д. Коренець, директори Центросоюзу Ю. Шепарович та І. Мартюк, редактор «Кооперативної республіки» К. Коберський та ін. [307, с. 14].

В обговоренні проекту також взяли участь З. Пеленський, Є. Храпливий, О. Луцький, Ю. Павликовський, І. Филипович, А. Жук, А. Березовський та ін.). Відповідно до статуту: 1. Товариство поширювало свою діяльність на всю територію держави; 2. Осідком Товариства було місто Львів. 3. Метою діяльності Товариства була пропаганда кооперативної ідеї та наукових знань про кооперацію. 4. Члени Товариства мали вивчати теоретичні та практичні проблеми розвитку кооперації, для чого «використовують кооперативну пресу, науково-популярну літературу, проводять науково-

практичні конференції, організовують бібліотеки, читальні зали тощо» [304, с. 54].

Зважаючи на перепони влади, установчі збори Товариства були проведені тільки 13 червня 1936 р. Згодом засновники скерували Львівському воєводському управлінню офіційне повідомлення, в якому зазначалося, що головою організації обрано Ю. Павликовського (проживає на вулиці Потоцького, 28), а членами ради – О. Луцького (вул. Богуславського, 14), С. Кузика (вул. Костюшка, 5), К. Коберського (вул. Генінга, 26/1), П. Миговича (вул. Малаховського, 2), І. Витановича (вул. Малаховського, 2), А. Жука (вул. Моравська, 24) [304, с. 57].

Основне завдання Товариства полягало у налагодженні роботи кооперативних видавництв, в організації ефективного кооперативного шкільництва, у підвищенні фахового рівня молодих кооператорів, у належному зберіганні кооперативних пам'яток та у «збереженні доброї пам'яті про тих кооператорів, які відійшли в інший світ». Товариство мало об'єднати всіх ідейних прихильників кооперативного будівництва без огляду на те чи вони «активні», чи тільки «цивільні» кооператори, без огляду також на своє становище в кооперативній ієрархії, виключно як кооперативні громадяни» [307, с. 14].

21 квітня 1937 р. у «Народному Домі» відбулися загальні збори товариства «Сільський господар». «Промовці порушували головні болячки нашого села і вказували на перешкоди адміністраційної влади і самоуправних установ (повітових виділів) у праці кружків «С. Г.», що виявлялась головно з їх боку окресленням підмог для кружків «С. Г.», – писало «Діло». Журналіст відзначав, що «майже всі промовці навязували до заяви представника Союзу Хліборобських Палат про вагу співпраці хліборобів у Польщі, стверджуючи, що на низах такої співпраці не видно. Ба, що більше! Стрічається самі перешкоди. Найбільшою перешкодою у наладнанні такої співпраці є нова хвиля колонізації зайшлим елементом тоді, як українські селяни буквально дусяться на своїх нивках. Присутні нагороджували усіх промовців, що порушували цю

найболючішу справу нашого села, зокрема промовців селян і послів: З. Пеленського та Г. Тершаківця, голосними оплесками» [165, с. 6].

19 грудня 1938 р. З. Пеленський взяв участь у святкуванні ювілею свого батька о. Андрія Пеленського у Лисятичах, який надавав значну підтримку місцевому українському кооперативному товариству [221, с. 4]. «На це свято приїхали відпоручики Стрийщини і масово явилися селяни з Лисятич та околиці. Торжественну Службу Божу відправив сам Ювілят при сослуженні Отців: Охримовича, Гірняка і Чубатого. На ювілейній академії в читальні «Просвіти» в Лисятичах привітальну промову-біографію виголосив вїйт Данилишин, після чого йшли привіти і хоральні виступи місцевого читальняного хору. Від президії УНДО й УПР привітав Ювілята посол Стрийської Округи д-р Павло Лисяк. Потім ішли привіти п. Василя Курилишина, Катерини Юник, Андрія Ковальського, Івана Гнатова, Н. Мурина, Феля Стецури, а від стрийських установ пп. дир. Олекси Лиса від Маслосоюзу, Івана Кузіва від Надвірної Ради та Управи Союзу Кооператив, делегатка Української Захоронки зі Львова п. М. Ганущакова привітала Ювілята від тієї установи і зокрема від п. Ракової», – повідомляло «Діло» [221, с. 4].

Журналісти відзначали, що «о. Андрій Пеленський є одним із тих українських греко-католических духовників старшої генерації, які саме як світські священники, як громадянські діячі, як люди, що не вміли розділювати справ Церкви й рідної нації та які гармонійно об'єднували обов'язки душпастиря з обов'язками громадянина-патріота, підвищили в нас рідну повагу Церкви й наблизили наші до Церкви, а Церкву і її слуг зробили цінністю народу» [221, с. 4].

Таким чином, наприкінці 1920-х рр. З. Пеленський став одним із ідеологів українського кооперативного руху завдяки роботі у «Господарсько-кооперативному часописі». У цей період на сторінках видання побачили світ десятки його статей, які присвячувалися проблемі кооперативного руху на західноукраїнських землях, політиці польської влади щодо українського селянства, світовим кооперативним тенденціям.

Для З. Пеленського кооперація – це не тільки торгівля, а насамперед «звернення народу в його основах на шляху до дійсного визволення». Успішність розвитку кооперативного руху З. Пеленський пов'язував із трьома чинниками: (а) рівнем співпраці кооперативів з місцевими органами влади (через що важливого значення надавав виборам до громадських рад, які у 1920-х – 1930-х рр. відбувалися у Східній Галичині), (б) зростанням освідченості українського населення (пропагував клич: «Кооперація і Просвіта – дві сестри»), (в) залученням якомога більшої кількості населення до кооперативного руху (критикував членів кооперативів за байдужість до власної організації), (г) перебранням досвіду європейських кооператорів та впровадженні новітніх на той час технологій (на сторінках «Громадсько-кооперативного часопису знайомив читачів із Міжнародними кооперативними конгресами»). У 1930-х рр. участь З. Пеленського у поширенні ідеології українського кооперативного руху полягала, здебільшого, у захисті кооперації на парламентському терені та участі у з'їздах центральних кооперативних установ, урочистих заходах кооперативних товариств, насамперед на Волині.

4.2. Діяльність в Громадському комітеті рятунку України

З. Пеленський проявив себе не тільки на партійно-парламентському терені як один із найвизначніших захисників національно-культурних та соціально-економічних інтересів українців, але й у громадському житті Галичини й Волині. Особливий напрям його праці – розбудова організаційних структур ГКРУ – організації, яка опікувалася селянством Наддніпрянщини у період голодомору. Саме завдяки діяльності Комітету про голод у Радянській Україні дізналися у Другій Речі Посполитій та міжнародній арені.

Ще у 1932 р. З. Пеленський був одним з ініціаторів ухвалення резолюції УНДО на IV народному з'їзді партії [244, 1932, 29 березня, с. 2]. У ній йшлося

про те, що в УСРР здійснювалася ліквідація всіляких національних творчих сил і систематичне обмеження усіх прав республіки на користь московського червоного централізму. Наголошувалося, що комуністична диктатура довела своїми «експериментами упромисловлювання СРСР і соціального перебудовування суспільності» все українське населення до повної господарської руїни, зокрема, знищила українські села – природну основу української нації. Народний з'їзд та вся західноукраїнська громадськість, йшлося у документі, глибоко занепокоєні таким становищем своїх братів над Дніпром та «перейняті журбою» за майбутню долю всебічного розвитку українського населення в СРСР, тому відкрито засуджували всі засоби комуністичної диктатури, які були спрямовані проти природного розвитку української нації та її національно-державницьких змагань [244, 1932, 29 березня, с. 2].

Наприкінці літа 1932 р. у Радянській Україні в результаті насильної колективізації та розкуркулювання розпочався голод, який досягнув апогею до весни та завершився на початку літа 1933 р. Саме за цей менш ніж календарний рік в Україні загинули мільйони людей. Трагедія Наддніпрянщини болем відгукнулася у серцях мільйонів єдинокровних братів за Збручем. Досить помітною була реакція на неї західноукраїнських політичних партій, і, зокрема, УНДО [360, с. 200].

Голодомор 1932–1933 рр. – одна з найбільших трагедій світу у ХХ ст., найстрахотливіший злочин більшовицької влади проти українського народу. Коли від голоду вимирали цілі українські села, – комуністична пропаганда безсоромно твердила, що в Україні, як і в цілому Радянському Союзі, ніякого голоду нема, а колгоспники і робітники «чудово» живуть. Але, попри зусилля пропаганди, вістки про трагедію українського народу проникали через завісу мовчання до цивілізованого світу, в т. ч. і до Польщі, де проживала найчисельніша, після УСРР, українська громада [360, с. 201].

Відомості про голод у Наддніпрянщині надходили до Західної України вже упродовж 1932 р. На початку 1933 р. в західноукраїнській пресі все більше

з'являлося повідомлень про масовий мор людей в УСРР. Газети друкували листи наддніпрянців до родичів за Збручем, а також свідчення очевидців Голодомору – іноземних журналістів, дипломатів, втікачів, яким вдалося перейти кордон. Найбільше інформації про голод в УСРР містилося на сторінках двох впливових західноукраїнських часописів – «Діло» – неофіційний орган УНДО і «Новий час» – орган радикальної фракції УНДО, очолюваної Д. Паліївим, а також у газетах «Нова зоря», «Мета» та інші. Зокрема, в газеті «Діло» в одному з листів йшлося: «Дорогі сестро і браття, не забувайте за мене,... порятуйте мене якнайскоріше, пришліть мені що-небудь. Не хочу від вас нічого такого дорогого, але насущіть житніх або ячмінних сухарів хліба і пришліть мені пакунок, а може, як маєте..., риж, то вкиньте в пакунок який фунт дитині на кашу. Шкода мені її, що воно бідне голодує» [244, 1933, 27 лютого, с. 3].

Ще в одному з листів робітник з Донбасу писав, що вулиці міст «забиті нашим трудовим братом, який гине з голоду» і називав більшовицьку політику ярмом для всіх трудящих – робітників і селян [244, 1933, 27 лютого, с. 5]. У статті про подорож чеського мандрівника, поміщеній у газеті «Діло» йшлося, що в радянській Україні «трапляються цілі села, де вже нема мешканців, вимерли або порозлазилися. Людоїдство – не новина» [244, 1933, 26 липня, с. 5]. Кількість жахливих відомостей про трагедію за Збручем зростала з кожным днем.

На засіданні ЦК УНДО за участю З. Пеленського 24 червня 1933 р. розглядаючи ситуацію в Радянській Україні, гостро критиковано центральний уряд у Москві за політику фізичного і морального винищення українського народу. Зокрема наголошено, що у культурній сфері влада «затирає штучно національний характер українського письменства і науки»; у суспільно-політичному житті «московські комуністи щораз завзятіше гноблять український нарід», а саме ув'язнюють, засилають на примусові роботи і винищують фізично свідомих та ідейних під національним оглядом селян, робітників та інтелігенцію; у господарській сфері «ведуть на Україні політику

повного визиску». У сільськогосподарській ділянці «повели грабункову політику, яка спричинює в тій найбагатшій і найплодовитішій країні Східної Європи постійний голод і невидану у світі нужду в українському селі. Така політика комуністів довела до того, що маси українського населення вимирають з голоду». У відозві увага зосереджувалась на політичному спрямуванні політики Голодомору в УСРР, розв'язаної більшовицькою владою з метою зламати опір українського народу, його прагнення до волі. Саме тому ЦК УНДО різко засуджував «цю грабіжницьку, обраховану на фізичне й моральне винищення українського народу політику комуністів на Україні» [244, 1933, 1 липня, с. 1].

Щоби зорганізувати всенародну протестаційну акцію, президія УНДО звернулася до Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) та Української соціал-демократичної партії (УСДП) створити спільний комітет. Але соціалісти відкинули цю пропозицію, вирішивши разом з іншими соціалістичними партіями створити власний комітет і висловити протест проти Голодомору [218, с. 1].

Зрештою, з ініціативи українських послів до польського сейму 16 липня 1933 р. відбулася нарада представників наукових, культурних, професійних та економічних крайових установ, на якій створено Громадський Комітет, що мав своїм завданням розробити детальний план по дальшій роботі [218, с. 1].

На 25 липня 1933 р. Президія Української Парламентської Репрезентації скликала у Львові з'їзд представників 48 громадських організацій Західної України. Редактор газети «Діло» В. Мудрий ознайомив учасників з'їзду з планом дій «допомогової акції для помираючих наддніпрянських братів». Присутні одностайно вирішили:

«1) Почати негайно працю в обороні загроженого існування широких мас українського населення на Великій Україні;

2) Уконституюватись у Громадський Комітет Рятунку України! (ГКРУ);

3) Обрати Діловий Комітет для негайного започаткування праці» [218, с. 1].

Головою Громадського Комітету було обрано лідера партії УНДО, керівника УПР Д. Левицького. Безпосереднє керівництво ГКРУ здійснював Діловий Комітет (ДК) в складі В. Мудрого (голова), З. Пеленського (секретар), М. Рудницької (заст. голови), В. Кузьмовича, о. М. Блозовського та В. Целевича (члени ДК) [218, с. 1].

На цьому ж з'їзді було прийнято відозву «Український народ!» [227, с. 1]. «Де б ти не жив поза межами Великої України, – проголошувалось в ній, – ти не можеш спокійно приглядатися на горе та муки твоїх невольних і голодних братів. Ти мусиш сказати своє тверде слово гнобителям, світові цілому про їхню долю. Бо ж комуністичні московські диктатори завзялися вже на саме життя українського народу. На його землі запанувало наслідком комуністичної господарки людоїдство. Це ж найстрашніше явище під сонцем. Щоби в хліборобській країні брат поїдав з голоду брата – цього світ не чував і земля наша досі не знала. Треба поставити на ноги весь світ, щоби він звернув увагу на твоє положення й прийшов з допомогою. Допмагай своїм братам на Великій Україні, чим можеш і як можеш. Громадський Комітет поведе масову рятункову акцію в краю та за кордоном». Представники львівського ГКРУ – М. Рудницька і З. Пеленський у 1933 році брали участь у всіх заходах на підтримку голодуючих. Впродовж року вони кілька разів відвідали Швейцарію, Австрію, Німеччину, Чехословаччину й постійно закликали допомогти постраждалим співвітчизникам [411].

Завдяки діяльності ГКРУ інформація про голодомор у Радянській Україні стала відома широкому загалу [176, с. 5]. «Діло», зокрема, так описувало суспільно-політичні процеси того часу: «Жахливі вісті приходять з Великої України. Ними переповнена своя і чужа преса. А листи – і читати годі. Найздоровіші нерви не видержують. На Україні панує жах. Попадаються цілі села, де вже нема мешканців. Вимерли або порозлазилися. Такі опорожнені райони влада приготує для колонізації їх чужинцями. Людоїдство також не новина. На цьому тлі повстають часті судові процеси. Недавно повернувся з України чужинець – чех. Він був на одному з них. Збожеволілий від голоду син

з'їв трупи мами і сестри. Американські, англійські, чеські і ін. часописи принесли вістку від своїх кореспондентів, що на Україні від голоду та хворіб, зв'язаних з ним, померло біля 10 мільйонів душ, тобто стільки, скільки усього українців у Галичині, Буковині, Волині, Бесарабії, Закарпатті і на еміграції з Америкою і Канадою включно» [176, с. 5].

Акції протесту охопили Львівське, Тернопільське, Станиславівське і Волинське воєводства. Українські політичні угруповання – УНДО, УСРП і група Паліїва, незважаючи на брак міжпартійного порозуміння, розпочали проводити спільну вічеву акцію [382, с. 105]. Упродовж 1 серпня – 20 жовтня 1933 року віча та збори антирадянського і антикомуністичного змісту пройшли в 68 населених пунктах (Львівське воєводство – 31, Станиславівське – 24, Тернопільське – 8, Волинське – 5). Комітети порятунку України утворились також в регіонах [47, арк. 5].

Зокрема, безпосередньо за підтримки З. Пеленського були створені повітові рятункові комітети на допомогу голодуючим (по 7-9 чоловік) у багатьох місцевостях Львівського, Волинського, Станіславського та Тернопільського воєводств, а саме: у Бучачі, Збаражі, Бережанах, Жовкві, Рівному, Добромилі, Перемишлі, Луцьку, Бібрці, Володимирі-Волинському, Болехові, Підгайцях, Снятині, Стрию, Тернополі, Городенці, Самборі, Сокалі, Раві-Руській, Кутах, Коломиї, Косові, Станіславоці, Дрогобичі, Яворові, Рогатині, Турці, Золочеві, Городку [376]. З ГКРУ були пов'язані і деякі закордонні рятункові комітети, зокрема у Празі, Брюсселі, в Берліні, Лондоні, Женеві, а також в Чернівцях і Бухаресті. Ці комітети розгорнули активну роботу в масах щодо збору коштів, продуктів, організації протестаційних віч і демонстрацій, направлення відповідних телеграм до радянського посольства. Водночас Комітети поширювали інформацію про голодомор [47, арк. 5].

Так, журналісти з жахом писали: «Починаються жнива.... Увесь урожай має бути вивезений за межі України. Тому то повстало свідоме нищення хліба ще на полі або відмова від збирання врожаю. Хліб уродив, а збирати нема кому. Пробують більшовицькі агенти вербувати робітників з прикордонних районів

Польщі. Машинами більшовицька влада також не годна дати собі ради з урожаєм, бо, як усе в більшовиків у таких випадках буває, машини у більшості не зремонтвані. При таких умовах хоч би й який урожай від голоду України не врятує. Населення і далі буде винищуватися голодом. Треба якоїсь акції, і то акції в загальному розмірі. Народові на Україні замкнені уста. Тоді ми мусимо бодай кричати» [176, с. 5].

30 серпня 1933 р. ГКРУ звернувся з Відозвою («гарячим зазивом»), яку підписали З. Пеленський та М. Рудницька до українців у цілому світі, щоб вони стали до «спільної з нами протестаційної і допомогової акції з приводу червоного терору, і голоду на Україні» [382, с. 109]. З. Пеленський зауважував, що «скрізь, де живе український нарід, чи на рідній землі, чи на чужині, треба вести планову і одноцільну працю, бо лише тоді буде можна числити на успіх, коли буде йти скоординованим шляхом в краю і цілому світі. У тих краях і більших українських осередках, в яких досі нема ще Комітетів Рятунку України, закликаємо такі загально-громадські комітети негайно оснувати» [244, 1933, 1 вересня, с. 1].

Інший важливий напрям громадської праці З. Пеленського – робота з розвінчання міфів радянської пропаганди та західних дипломатичних кіл, які намагалися переконати світову громадськість у відсутності голоду в Радянській Україні [376]. Для прикладу, після ознайомлення з роботою дипломатичної місії Е. Еррію, якого «у Києві вітали більш урочисто, ніж будь-якого з представників міжнародного комуністичного руху», З. Пеленський розкрив ставлення різних дипломатів до заяв про відсутність голоду. Спочатку він вказав на тенденційність допущену французьким політиком, який через політичну доцільність, так як її розумів Е. Еррію, проігнорував дані про трагедію. З. Пеленський такій позиції протиставив справді принципову діяльність Й. Мовінкеля у справі порятунку постраждалих. Характеризуючи оцінку французької преси тверджень Е. Еррію, західноукраїнський діяч зазначив: спершу газети цієї країни некритично сприйняли ці відомості, однак із часом збільшилася кількість спростувань. Зокрема, З. Пеленський виокремив

часопис із мільйонним тиражем «Матен», який розповсюджував правдиву інформацію [244, 1933, 12 жовтня, с. 2].

Найбільшим успіхом у донесенні правди про Голодомор можна вважати розгляд у вересні 1933 року цього питання на засіданні Ліги Націй у Женеві. Українські часописи зауважували, що зусиллям делегатів Українського громадського комітету рятунку України у Львові (М. Рудницької і З. Пеленський) «треба завдячити, що справа голодової катастрофи на Радянській Україні попала на форум Союзу Народів» [382, с. 67]. Зокрема, 24 вересня 1933 р. українські послы передали президентові Союзу Народів від імені Комітету Рятунку України короткий меморіал та «велику теку матеріалів про голод на Україні, а саме вирізки з чужинних газет, бюлетені, летючки, відозви і т. ін.» [47, арк. 8]. До акції делегатів Комітету у Львові приєдналися представники еміграційних кіл та рятункових комітетів, а також представники буковинського Комітету Рятунку України. Із Галичини до президента Мовінкеля окремі телеграми «в справі голоду на Україні» з проханням взяти справу на розгляд Ради такі установи, як УПР, Громадський Комітет для рятунку України, УНДО, Союз Українок і Католицький Союз [244, 1933, 2 жовтня, с. 4].

У меморіалі ГКРУ до Президента Ліги Націй Л. Мовінкеля від 25 вересня 1933 р., який підписали М. Рудницька і З. Пеленський, висловлено прохання «внести справу голодової катастрофи, що лютує на Радянській Україні, перед форум Союзу Народів та спонукати Союз Народів зорганізувати міжнародну допомогову акцію в користь вигибаючого від голоду українського населення» [244, 1933, 3 жовтня, с. 2]. З. Пеленський і М. Рудницька переконували, що «факт голоду, не зважаючи на всі намагання більшовицького уряду закрити перед світом правду, та не зважаючи на його заперечення голодової катастрофи, не підлягає ніяким сумнівам. Цей факт стверджений тисячами листів, які одержуємо від наших братів з того боку совітського кордону, та протокольними зізнаннями сотень утікачів-українців, яким вдалося покинути совітську територію, він підтверджений також свідченнями безсторонніх

людей, передовсім чужих журналістів, яким, не зважаючи на заборону більшовицького уряду, вдалось добратись на навіщену голодовсю катастрофою українську територію» [244, 1933, 3 жовтня, с. 2].

Представники ГКРУ відзначали: «Віriamo, що Союз Народів, який вже в минулих роках займався аналогічними допомоговими гуманітарними акціями та який в першій мірі покликаний зорганізувати поміч у користь безборонного нещасного населення України, усуне усі труднощі і вплине на уряд Совітського Союзу, щоби він не відмовився допустити міжнародну допомогу. Українці західних земель, що живуть поза межами Совітської Республіки, а також канадійці і американці українського походження готові поділитися з загибаючими від голоду братами своїми скромними запасами збіжжя і іншими засобами поживи, якщо Союз Народів уможливить нам перетранспортувати їх на Радянську Україну та роздачу тих засобів під міжнародним контролем» [244, 1933, 3 жовтня, с. 2].

З. Пеленський, у цей період повідомляв громадськість Галичини про здобутки ГКРУ та настрої світових лідерів: «Загально є таке вражіння, що всі вже знають про голод на Україні, однак треба ще буде багато ужити заходів, щоби публична опінія змусила офіціальні чинники до рятівної акції. Наш виступ в Берні зробив добре вражіння – подала його преса цілого світу» [376].

Більше того З. Пеленський та ГКРУ в комунікаті від 12 жовтня оголосили 29 жовтня 1933 р. Днем національної жалоби і протесту з приводу голоду в радянській Україні і підкреслив, що протест має бути всенаціональним [244, 1933, 5 жовтня, с. 2]. З цією метою ЦК УНДО в середині жовтня 1933 р. розіслав по всіх повітових народних комітетах брошури за редакцією В. Мудрого під назвою «Лихоліття України» для ознайомлення з політичним і господарським життям українців за Збручем, а також обіжники щодо відзначення дня жалоби. У цей день по всіх церквах передбачалось проведення урочистих богослужінь, а громадськими організаціями – зборів, засідань, віч та демонстрацій на знак жалоби і протесту. З. Пеленський взяв участь у десятках народних віч, на яких збиралися кошти для допомоги голодуючим, приймалися

резолуції протесту [47, арк. 14].

В одному з обіжників президії УНДО від 18 жовтня 1933 р. містилися вказівки щодо відзначення Дня жалоби [382, с. 110]. Пропонувалось організувати сходи громадян для ознайомлення їх з політичним та господарським становищем в радянській Україні. Для цього мав бути підготовлений референт з відповідною промовою, основу якої пропонувалось взяти з брошури В. Мудрого. Громадським установам – читальням «Просвіти», гурткам «Рідної школи» – пропонувалось у цей день облаштувати свої будинки жалобними хоругвами. Для реалізації поставлених завдань необхідні були кошти, тому місто Львів повинно було скласти на ці потреби 10 тис. зл., оскільки, воно «мусіло стати зразком жертвенності громадянства і висловом їх активного співчуття, зв'язку і обв'язку допомоги братам з-за Дніпра». Крім того, необхідно було провести агітацію серед членів НО з метою їх обов'язкової присутності на вічі 29 жовтня 1933 р. Для організації та проведення Дня національної жалоби і протесту вимагалось докласти всіх зусиль і старань, «щоби не тільки українське громадянство винесло почуття належно сповненого обов'язку, але щоб і чужинці визнали нашу організованість, пильність, розуміння справи і жертвенність для наших найбільш поневолених братів» [382, с. 90]. У зв'язку з підписанням радянсько-польського договору про неагресію 25 липня 1932 р., польська влада всіляко обмежувала відзначення Дня національної жалоби [382, с. 92].

Так, 24 жовтня 1933 р. Львівський воєводський відділ безпеки повідомив ГКРУ, що польська влада не дає дозволу на проведення масових заходів 29 жовтня [382, с. 112]. У зв'язку з цим 26 жовтня в «Ділі» з'явився комунікат ГКРУ про заборону багатолюдних зборів та віч [244, 1933, 26 жовтня, с. 1]. Українцям Польщі так і не вдалося зорганізувати прилюдних сходів і маніфестацій. Величезна робота легальних партій, в тому числі і УНДО, щодо відзначення дня жалоби і протесту виявилася значною мірою даремною, і вони змушені були відмовитися від широкомасштабних демонстрацій на підтримку голодуючих. Тому замість прилюдних віч 29 жовтня в багатьох місцевостях

Львівського, Тернопільського, Станіславського й Волинського воєводств були проведені довірочні наради і сходи в українських організаціях, але винятково для членів цих організацій. ГКРУ наголосив, що збори повинні займатися лише ситуацією Наддніпрянської України, а також закликав всіх українців до масової участі в урочистих богослужіннях і до загального посту в День національної жалоби і протесту [244, 1933, 26 жовтня, с. 1].

Трагічну ситуацію в Радянській Україні З. Пеленський неодноразово обговорював на засіданнях польського парламенту. Водночас 3 листопада 1933 року під час дискусії над бюджетом лідер УНДО і УПР Д. Левицький розкритикував польську владу за гальмування протестних акцій. Він спростував твердження польської преси та низки політиків про інспірації Берліну при організаціях жалобних заходів у краї. Голова УНДО розкритикував політику Польщі, спрямовану на покращення взаємин із СРСР, зокрема за підписання договору про ненапад 1932 року [244, 1933, 7 листопада, с. 2].

Емоційні виступи і солідарність з українцями Наддніпрянщини викликали критичні виступи на адресу польської влади за підтримку східного сусіда. Д. Левицький запевнив, що й надалі українські діячі в Польщі будуть організовувати український народ на боротьбу з більшовизмом. У цей період навіть помірковані українські політики не хотіли погодитись з фактом, що польська держава мала охороняти представників радянської влади, а польські національні інтереси вимагали дружніх взаємин із СРСР. Керований ундовцями Комітет рятунку України закликав Захід допомогти українському населенню Наддніпрянщини [47, арк. 15].

17 грудня 1933 р. у Відні Комітет допомоги голодуючим у СРСР під проводом кардинала Інніцера запланував провести конференцію представників усіх комітетів допомоги голодуючим у СРСР для узгодження та «усуцільнення» рятункової акції (у конференції брали участь представники українських, російських, німецьких і єврейських комітетів) [382, с. 114]. На конференцію вислали своїх представників львів'яни – митрополит А. Шептицький (Н. Будка) і ГКРУ (З. Пеленський, М. Рудницька, І. Мартюк, Р.

Мармаш, А. Вітошинський). Чернівецький Комітет, а також комітети Рятунку України у Празі та Брюселі дали повноваження львівським делегатам «заступати їх на віденській конференції». «Діло» повідомляло, що «конференція ця може мати дуже далекосяжне значення в дальшому розвитку допомогової акції голодуючим на Україні та в справі її організації на ширші міжнародні розміри» [244, 1933, 17 грудня, с. 1].

Обговорення проблеми голоду в УРСР продовжувалося на партійному рівні. На засіданні Народного комітету УНДО за участю З. Пеленського 1 січня 1934 р. були прийняті резолюції, в яких наголошувалось, що більшовицька диктатура в Радянському Союзі, переживаючи великі господарські та політичні труднощі, намагалася рятувати себе централізацією всіх проявів політичного та господарського життя всередині своєї імперії. У документах зазначалось, що винуватців всіх своїх труднощів та невдач радянська влада шукала та відкрила в українському народі, який «надалі не хоче двигати на своїй шії московського червоного ярма» [244, 1934, 13 січня, с. 1]. Внаслідок цього українство в Радянському Союзі опинилося поза законом. Окрім нищення розстрілами, засланнями та тюрмами українського активу, московські більшовики повели проти українського народу політику масового виголоджування, щоби таким способом знищити небезпеку в українському народі. Страх перед втратою України спонукав московських червоних диктаторів до бажання фізично знищити український народ, його культуру та господарство [244, 1934, 13 січня, с. 1].

У резолюціях провід УНДО від імені всього українського народу висловив відкритий протест проти більшовицької політики в Україні: «Народний комітет протестує перед цілим культурним світом проти такої невиданої в історії людства політики насильства й нищення живого народу та закликає весь український загаль по той бік ризької лінії та за океаном до боротьби з більшовицьким жорстоким режимом винищування українського народу». Народний комітет висловив довір'я проведові партії за його ініціативу у справі організації допомоги населенню радянської України та подяку Греко-

католицькому єпископату, очоленому з митрополитом А. Шептицьким, за рятункову акцію на користь голодуючих за Збручем, а також ГКРУ у Львові та всім аналогічним українським громадським комітетам у Європі та за океаном за організацію допомоги «голодуючим братам на Великій Україні», і закликав підтримати морально і матеріально цю акцію [244, 1934, 13 січня, с. 1].

Як результат, З. Пеленський продовжував організовувати масові віча, збори, демонстрації протесту проти більшовицької політики в Україні по всій Західній Україні до кінця 1934 р. Так, для прикладу, 3 березня 1934 р. Повітовий народний з'їзд УНДО в Радехові ухвалив резолюції, які засуджували «московських більшовиків» за те, що, обманувши селян і робітників Великої України під гаслами землі і волі, окупували українські землі і перетворили їх в московську колонію, а також за те, що голодом винищують українське населення. Представники народного з'їзду висловлювали протест перед цілим світом проти «драконських большевицьких засобів боротьби з нашими братами і сестрами Наддніпрянщини, на Соловецьких островах і льохах ГПУ та закликали витримати в тяжкій боротьбі» [244, 1934, 8 березня, с. 1].

Таким чином, у першій половині 1930-х рр. важливим напрямом громадської праці для З. Пеленського стала робота в ГКРУ. Організовані ним масові віча, збори мали вагомий вплив на розвінчання міфів ралянської пропаганди про відсутність голоду на Наддніпрянщині. На жаль протести УНДО та інших українських політичних партій та організацій Польщі пройшли майже непоміченими для неукраїнців. Допомогова акція українців Польщі не знайшла розуміння в польському суспільстві. Польща та інші європейські країни й США намагалися мати з СРСР якнайкращі економічні і політичні стосунки. Це й було головною причиною того, що жоден уряд не спромігся бодай на критику сталінської політики в Україні. [382, с. 114]

4.3. Захист українських інтересів на Конгресах національних меншин

Важливий напрям громадсько-політичної праці З. Пеленського у 1930-х рр. – робота на конгресах національних меншин, де політик виступав від не тільки імені УНДО, але й представляв інтереси українців Галичини та Волині, які після 1923 р. зазнавали утисків та дискримінації від польської адміністрації. Його домагання територіальної автономії, виступи із соборницькими гаслами мали великий вплив на справу розв’язання українського питання у міжвоєнний період ХХ ст. Часопис «Холмська земля» справедливо відзначав, що «Пеленський був діячем широкої міри, а терен його діяльносте сягав не раз далеко поза границі наших земель» [206, с. 4].

Справді журналісти «Діла» писали, що З. Пеленський «був не раз делегатом на міжнародні кооперативні конгреси меншин та представником у справах українського населення перед Союзом Народів» [213, с. 2]. Відзначимо, що 14 жовтня 1925 р. словенці, які проживали в Італії, німці в Латвії та угорці в Чехословаччині скликали у Женеві міжнародну нараду, основне завдання якої – підготувати Конгрес поневолених народів. Женевські наради європейських національних меншин обмежилися питаннями культурної автономії та вільного господарського розвитку. Щодо українців, УНДО представляв М. Черкавський, який висловив здивування фактом відсутності будь-яких згадок про самовизначення народів [183, с. 3].

Українці та білоруси оприлюднили заяву, в якій відзначалося: «Ми представники українського і білоруського населення, прилученого до Польщі проти його волі, стверджуємо, що наші оба народи, що знаходяться на власній національній території, одній третині всієї польської держави, творять переважаючі національні більшості, для яких ми домагались повного здійснення прав самоозначення, забезпеченого їх міжнародними законами» [183, с. 3]. Оскільки Конгрес був неохочим поширювати предмет нарад до меж національного самовизначення, націонал-демократи заявили, що візьмуть участь у його роботі тільки тоді, коли міжнародна організація буде готова

розглянути «положення поодиноких національних груп». До реалізації цих вимог, українці і білоруси брали участь у роботі конгресу у статусі спостерігачів [183, с. 3].

Все ж, на II Конгрес національних меншин виїхала українська делегація у складі голови УНДО Д. Левицького, його заступника М. Черкавського та О. Марітчака. Українська делегація, за повідомленням «Діла», знову ж таки заздалегідь заявила, що не буде брати активної участі у роботі конгресу із принципових причин, а обмежиться виголошенням заяви, намагатиметься налагодити контакти із представниками інших поневолених народів і національних меншин. Водночас українська делегація пропонувала поставити на порядок денний справу зміни кордонів держав і справу самостійності поневолених народів [390, с. 88].

III Конгрес національних меншин (1927 р.), IV (1928 р.), V (1929 р.) VI (1930 р.) також не принесли вагомих здобутків у вирішення українського питання [394, с. 212]. Під час міжнародних форумів активно обговорювалося питання: загрози порушення європейського миру; міждержавної співпраці національних меншин; державної суверенності і прав меншин та ін. «Завдання нашого представництва, – писав часопис «Діло», – знайти формулу, яка, з одного боку, уможливила б активну діяльність на міжнародній арені, а з іншого – не ослабила б принципів українців» [164, с. 2]. З цих міркувань, представники УНДО не поділяли думки більшості представників національних меншин, які висловлювали свою лояльність щодо держав, у яких вони проживають, та висували максимальну вимогу – культурну автономію в межах існуючих держав і кордонів [164, с. 2].

У 1931 р. З. Пеленський, будучи уже послом УНР, вперше взяв участь у роботі VII Конгресу національних меншин в Женеві [180, с. 2]. Відзначимо, що напередодні початку роботи Конгресу, 5 серпня 1931 р. до Львова прибув колишній міністр закордонних справ Великобританії Р. Дейвіс та голови Лейбористської партії Дж. Барр [157, с. 1]. Уже «перед 10-ою годиною рано явився у посла Дейвіса посол З. Пеленський в товаристві магістра прав Романа

Олесницького, де привитав гостя іменем Української Парляментарної Репрезентації». Наступного дня «виїхав пос. Дейвіс... в товаристві пос. З. Пеленського, днр, М. Кисілевського та мгр. Олесницького через Перемишляни до Рогатина. Вже в дорозі бачив вузькі загопи землі наших селян та інформувався про аграрну справу в нашій країні, мав нагоду бачити осади кольоністів, які прийшли з заходу до нашого краю» [157, с. 1]. Згодом делегація поїхала до села Загір'я Рогатинського повіту, де відвідали господарства українських селян. «Був [Р. Дейвіс – авт.] і в хаті найбіднішого халупника, був і в кількаморгового господаря, де докладно інформувався про спосіб життя селян, про їх зарібки, про ціни на збіжжа, худобу і т. д. Був у кооперативі, в гарній читальняній салі, в якій бачив ще рештки пацифікації. З Загіря через Кнігиничі виїхав в село Васючин. В домі місце вого пароха о. Сайкевича оглянув рештки меблів, що остали після пацифікації», – йдеться у повідомленні «Діла» [157, с. 1].

Відповідно після того, як захворів Я. Олесницький і після важкої хвороби «не почувався в силах вибиратися на таку далеку дорогу» [157, с. 1], УНДО вирішило відправити на Конгрес З. Пеленського, який справив хороше враження на іноземну делегацію. Порядок денний передбачав розгляд п'яти питань: 1) становище європейських національностей; 2) наслідки ухвалення закону про культурну автономію національних меншин в Естонії; 3) питання роззброєння; 4) організація національних спільнот (досвід, основні засади); 5) організаційні питання. Часопис «Діло» проаналізувавши проблемні питання констатував, що від початку роботи Конгресів національних меншин українська справа «стояла кісткою в горлі деяким панам, і вони роками цілими видумували різні штучки, щоб організацію цю саботувати і ззовні, і з середини» [157, с. 1].

Відкрив Конгрес Й. Вільфан промовою, в якій проаналізував тогочасну ситуацію у світі. Голова Конгресу надіслав привітання відсутнім членам президії, зокрема Д. Левицькому. Після промов чеського угорця й естонського німця в обговоренні становища національних меншин взяли участь М. Рудницька та З. Пеленський. Перша, характеризуючи систему державного

управління на українських землях Польщі, вказала на факт невиконання Польщею прийнятого міжнародного зобов'язання щодо надання автономії Східній Галичині, проаналізувала справу «пацифікації» 1930 року, та закликала Лігу Націй захистити національні меншини [139, с. 3]. Водночас З. Пеленський наголосив, що тогочасна Європа не вирішить питання роззброєння аж доти, доки не вирішить проблеми національних меншин. Його позиція зрештою була розкритикована головою Конгресу Й. Вільфаном [190, с. 2].

Другий день роботи Конгресу присвячено розгляду питань національних меншин. Зокрема Е. Амменде у своєму виступі поділився з учасниками Конгресу досвідом запровадження в Естонії культурної автономії для меншин за 6-ти річний період дії відповідного закону. Навівши відгуки визначних представників естонської більшості та меншин, промовець ствердив позитивні наслідки естонського закону. Цю позицію підтвердив і представник німецької меншини в Естонії. Представник російської меншини О. Курчинський зазначив, що чисельно найбільша російська меншина не використовує в повній мірі закону про культурну автономію, але першопричиною цього він вважав фінансову слабкість російського населення [390, с. 90].

В останній день роботи Конгресу (31 серпня) на порядку денному нарад було декілька важливих питань, з-поміж яких – «роззброєння, безпечність і нерозв'язаність національного домагання» [182, с. 2]. З цього приводу «Діло» писало: «Перший промовляє німецький посол з Варшави п. Шіман (німець), далі говорили Беседняк (колишній словінський посол в італійському парламенті), катальонець (посол до мадридського парламенту), маляр (з Югославії)... Всі вони абсолютно те саме повторюють відомі аргументи проти війни і за роззброєнням. Живіший тон у трохи академічну дебету вносить український промовець, посол Пеленський. Вже сама обставина, що бесідник не читає, а говорить з пам'яті симпатично настроює слухачів» [182, с. 2].

Журналісти «Діла», зокрема, зазначали: «Теперішня Європа, каже бесідник [З. Пеленський – авт.], заповнена спорохнявілими будівлями державними і трохи не всі існуючі держави важко нездужають наслідком

нерозв'язання національних питань. Се одне з питань цих найважливіших українське». З. Пеленський констатував, що «український нарід, якому відмовлено права на самоозначення, з права цього не зрікся. Всякі говорення про роззброєння так довго звішаться безнадійними, поки національні справи не будуть справедливо й остаточно полагоджені» [182, с. 2].

«Діло» писало, що «ледви п. Пеленський серед рясних оплесків зійшов з трибуни, коли туди вскочив варшавський «русский» Пімонов (російське видання Певного) і зворушеним голосом відчитав заяву свого обурення з приводу смерте пол. Голувка. приписуючи вбивство «українським терористам». Звідки він це знав святі знають. Це безосновність твердження...» [182, с. 2]. Згодом М. Рудницька запропонувала Резолюцію, в якій відзначено: «Семий конгрес констатує: як раніше, так і далі, держави звязані договорами про охорону меншостей, виявляють недостачу розуміння питання національностей. Права, забезпечені договорами і Союзом Народів далі нехтуються». Однак, вона була відкинута та не взята до уваги [182, с. 2].

Додамо, що для вирішення українського питання на Конгресі була скликана спеціальна нарада (Вільфан – словенець з Італії, Шліман – німець з Латвії, Курчинський (росіянин), З. Пеленський). «Діло» інформувало галичан про підсумки наради: «Розмова тревала годину. п. Вільфан звернув голові Союзу Народів увагу на важке положення національних меншин і на небезпеку неполагодження національних питань для мира Європи, тай пригадав голові, що багато важних меншинних жалоб до Союзу Народів досі жде полагоди на дармо. Так нпр. вже швидко буде рік цілий від українських жалоб у справі подій з осені м. р. у Східній Галичині, а про ефективну полагоду їх Союзом Народів досі не чувати... Присутній на розмові посол Пеленський подав голові кілька подробиць до тієї історії тай заповів доставити йому ще декілька нових. У ході розмови п. Леру виявив і розуміння меншинних питань, і доволі добру поінформованість і цікавість далі цим питанням присвячувати пильну увагу. Застерігся при цьому, що говорив це тільки воім іменем, а не як часовий президент Союзу Народів» [187, с. 1].

28 червня – 1 липня 1932 р. у Відні відбувся VIII Конгрес національних меншин [136, с. 2]. У перший день його роботи виступив представник українців З. Пеленський, який охарактеризував становище українців як територіальної національної більшості в Західній Україні та ставлення розв'язання українського питання [136, с. 2]. Закликаючи національні меншини в Європі до солідарності, представник УНДО наголосив: «Нашим найпалкішим бажанням є, щоби наші здобули собі своєю достойною працею пошану і моральний авторитет у цілм світі. Повага нашої організації хай витисне свою печать на обличчі політичного світу і хай послужить на користь поступу та здійснення справедливого співжиття народів і держав». М. Рудницька підтримала висновки і пропозиції генерального секретаря конгресу Е. Амменде про активізацію діяльності Ліги Націй щодо розгляду скарг національних меншин. Ілюструючи факти розгляду українських петицій в Лізі Націй, вона заакцентувала на значенні представника національної меншини в цій міжнародній організації [136, с. 2].

Другим питанням, яке розглядали на Конгресі, стало «Признання національних прав у діяльності церкви». Референтами цього питання виступили представники різних конфесій: о. Дрекелер (Римо-католицька Церква); Келер (євангеліська церква); Куртаков (Православна Церква); о. Горникевич (греко-католицька церква). Проаналізувавши атмосферу, що панувала на VIII Конгресі, «Діло» наголосило, що всі промови були пронизані теплим ідеалізмом і непохитною вірою в «правильність» провідних ідей конгресу і в їх остаточну перемогу. Цей ідеалізм набирив особливого значення, коли промовляли представники національних меншин, які були позбавлені будь-якої політико-правової участі в суспільно-політичному житті своїх країн [390, с. 93].

Окрему увагу варто зосередити на постаті З. Пеленського. На Конгресі він виголосив Заяву, яка викликала чимало дискусій на міжнародному форумі [230, с. 4]. «Пане президенте і Високий Конгресе!, – почав З. Пеленський. – Навязуючи до наших попередніх заяв, коли ми, українці, беремо від літ активну участь в європейських конгресах національностей і разом з численними іншими

заступленими тут народами, солідарно домагаємося дотримання та розбудови охорони національних меншин, то проте ні на один момент не забуваємо, що вимоги і права нашого народу далеко переступають рямці меншинної охорони, бо: 1) в більшості українських країв, що прилучені до чужонаціональних держав, ми не є меншістю, лише творимо безоглядну більшість місцевого населення, а саме у Сх. Галичині, на Волині і Поліссі в Польщі, а далі в українській частині Буковини та Бесарабії в Румунії і на українській території в Чехословаччині у т. зв. Закарпатті; 2) значні українські землі як напр. Галичина і Закарпаття крім загальних постанов про охорону меншин мають ще у міжнародному праві загарантовані цілком окремі права, затверджені міжнародними договорами. Це торкається права Сх. Галичини і Закарпаття до автономного устрою і це право підписали великі держави разом з державами заінтересованими» [230, с. 4].

3. Пеленський зауважував, що «всупереч цьому зобов'язанню дотичні держави цього нашого права не здійснили. То му підносимо тут також як на інших місцях як найрішучіше наш голос не тільки за найповнішим здійсненням меншиневих законів супроти нас, але також за виконанням загарантованих у міжпародніх договорах права наших країв на автономію в дотичних державах» [230, с. 4].

Представник української делегації констатував: «Якщо згадуємо сьогодні з вдячністю виявлене нам моральне співчуття і підтримку в зв'язку з відомими полями з осені 1930 р. (т. зв. пацифікація), то одночасно звертаємося до Вас з проханням підтримати нас солідарно також у наших змаганнях добути згадані вище загарантовані нам міжнар. умовами права, так як це ми готові зі щирої душі підтримати змагання інших на родів. Усе, що ми бачимо нині тут у Відні, як також у Женеві, Льозанні та інших місцях, вказує нам, що грядуть нові часи, овіяні новим духом а саме: духом солідарности, який починає охоплювати краї та народи. Вкінці та остаточно мусить затріюмфувати право перед «силою» [230, с. 4].

Завершуючи свою доповідь 3. Пеленський зауважив: «При розбудові

цього нового духа теперішнього часу наші конгреси національностей співпрацюють з особливою енергією. З задоволенням та оправданою гордістю можемо вже нині ствердити, що наша праця як вказує на це поважна дебата в англ. палаті лордів неостає без наслідків. Одначе ми підемо у своїх бажаннях ще далі. Цим нашим найпалкішим бажанням є, щоби наші конгреси здобули собі своєю достойною працею пошану і моральний авторитет у цілому світі. Повага нашої організації хай ви тисне свою печать на обличчі політичного світу і хай послужить на користь поступу та здійснення справедливого співжиття народів і держав» [230, с. 4].

Українська делегація у складі З. Пеленського, М. Рудницької (Польща), В. Залозенського, Ю. Сербенюка (Румунія) на IX Конгресі (1933 р.), внесла до розгляду питання про голод в УСРР, що стало одним із першочергових питань порядку денного [135, с. 3]. Відзначимо, що напередодні початку роботи Конгресу генеральний секретар Конгресу Е. Амменде підготував для газети «Діло» статтю, яка присвячувалась голодомору. «Це не простий випадок, що я як генеральний секретар Європейського Конгресу Національностей, який об'єднує кругло 40 мільйонів європейців, підіймаюсь отсього труду, щоби світові з'ясувати нечувані страхіття голодової катастрофи в Радянськiм Союзi, – відзначав він. – Адже на його пограниччі мешкають численні народи, обняті Конгресом: українці, білоруси, литовці й інші. Вони, очевидно, мають докладні дані про положення їх братів по тій стороні кордону, як і взагалі про все те, що діється на широких хліборобських землях Союзу. Мало того, що границя щільно замкнена і сильно бережена густо розставленими російськими військовими частинами, все-таки передістаються сюди голодом гнані людські жертви. Головно вздовж водних границь Дністра і Збруча стали ті втечі трохи не щоденним явищем» [244, 1933, 28 липня, с. 2].

Е. Амменде відзначав, що «їх оповідання про голодові страхіття підтверджують наочні свідки з-за кордону, яким вдалося об'їхати й оглянути північний Кавказ, Кубань, Надволжанську Німецьку Республіку, а особливо Україну. Їх описи і свідоцтва понад всякий сумнів достовірні. На їх думку,

число померлих з голоду доходить вже з ньому півроці до мільйонів. Один з них обчислює, що в однім північнім Кавказі, який йому особисто добре знаний, померло більше як два мільйони людей і думає, що число жертв тої катастрофи в цілім Союзі в багато разів більше» [244, 1933, 28 липня, с. 2].

Високопосадовець зауважував: «Кожний день приносить сотні листів з України, з Кубані, з-над Волги, в яких всюди одна і та сама мова, просьба про поміч, про рятунок перед голодовою смертю. Крім українців, вимирають німці, білоруси, фінни, естонці, жида, росіяни — коротко, члени всіх національних груп, які замешкують Радянський Союз. На останнім зібранні виділу Конгресу Національностей вирішили представники поодиноких національних груп, зокрема ті, які мають земляків у Радянськім Союзі, по змозі підтримати запомогову акцію і зі своєї сторони зібрати всякі матеріали і дані про голодову катастрофу» [244, 1933, 28 липня, с. 2].

Під час роботи Конгресу, його Голова Й. Вільфан у присутності представника Ліги Націй А. Мотті також солідаризувався з позицією української делегації у справі голоду на Радянській Україні. Намагання президента Й. Вільфана надати обговоренню цього питання суто гуманітарний характер у відповідності зі Статутом Конгресу не досягли своєї мети. Представник росіян в Естонії О. Курчинський вбачав причину голоду в політиці більшовицького уряду СРСР щодо селянства [244, 1933, 28 липня, с. 2].

Резонансними стали виступи З. Пеленського та М. Рудницької, яка подякувала президії Конгресу за розуміння та підтримку українців. Вона однією з перших на міжнародній арені заявила про національно-політичний характер голодової катастрофи. Виступаючи розкритикувала позицію офіційних керманічів світових держав за нейтральне ставлення до голоду та терору в УСРР. У підсумку IX Конгрес ухвалив резолюцію «Про голодову катастрофу в СРСР», закликавши світову громадськість підтримати допомогову акцію населення УСРР та підтримав пропозиції генерального секретаря Конгресу [244, 1933, 28 липня, с. 2].

23 вересня делегація Конгресу національних меншин на чолі з Й. Вільфаном зустрілася з головою Ради Ліги Націй Л. Мовінклем, якому вручено резолюції останнього Конгресу [394, с. 216]. Учасник делегації З. Пеленський подякував від імені українців представникам Норвегії за їхнє прихильне ставлення до справ, які були на порядку дня Ліги Націй. Делегація звернула увагу на процедуру розгляду петицій меншин у Лізі Націй, на потребу її змінити та необхідність створення окремої комісії для вирішення справ національних меншин [394, с. 218]. Того ж дня, З. Пеленський оптимістично писав В. Мудрому із Женеви: «Загалом є таке враження, що всі вже знають про голод на Україні, однак треба ще буде багато ужити заходів, щоби публічна опінія змусила офіційальні чинники до рятувкової акції» [313].

Додамо, що на Конгресі в Берні обговорювалася проблема територіальної автономії. У дискусії виступив В. Залозецький, який зачитав відповідну декларацію від імені українців Польщі та Румунії: «Територіальна автономія – це політична вимога, яка має за мету забезпечити існування народу під національним, соціальним і культурним оглядом. Остаточна і вдовольняюча розв'язка проблеми меншостей є тільки тоді можлива, коли національні меншости будуть визнані об'єктами права» [150, с. 3].

Перед виїздом до Берну на X Конгрес національних меншин (1934 р.) в інтерв'ю М. Рудницька зауважила, що Конгрес матиме надзвичайно важливе значення, оскільки дозволить українським представникам опротестувати рішення про прийом СРСР до Ліги Націй. Вона заявила, що порушення цього питання дозволить повернутися до теми голодомору 1932 – 1933 рр. «Ціле українське громадянство на захід від Збруча займає негативне становище супроти справи вступу Совітів до Ліги», – повідомила вона польським кореспондентам. Через перепони польської влади, З. Пеленський у роботі Конгресу не взяв [235, с. 3].

На Конгресі Голова Й. Вільфан і генеральний секретар Е. Амменде підсумували десятирічну діяльність цієї міжнародної інституції. Після дискусії ухвалено резолюції, у яких зазначено, що передумова досягнення миру в Європі

– реалізація засади самовизначення народів. Висловлено подяку міжнародним організаціям і Міжпарляментарній Унії за підтримку національних меншин, а також висловлено надію, що прийняття СРСР до Ліги Націй «уможливить zorganizувати допомогу голодуючим народам» [244, 1934, 7 вересня, с. 3].

Наступний XI Конгрес відбувся 2-4 вересня 1935 р. в Женеві. Передбачалось розглянути на ньому такі питання: «1) національна проблема і сучасне положення; 2) національності в тоталітарних державах; 3) межі понаддержавної організації національної спільноти; 4) підготовчі заходи для аналізу договору про охорону прав національних меншин в європейських державах; 5) значення постійного міжнародного судового трибуналу» [244, 1935, 1 вересня, с. 2]. Українців Польщі представляв генеральний секретар ЦК УНДО Л. Макарушка. Він тричі виступив на конгресі, заявивши, що українці Польщі і надалі будуть брати участь у роботі цього міжнародного форуму, оскільки напружені політичні відносини в світі вимагають постійної оборони інтересів європейських національних меншин [244, 1934, 10 вересня, с. 2].

16-17 вересня 1936 р. у Женеві відбувся XII Конгрес національних меншин, участь у роботі якого взяв З. Пеленський. Особливого значення йому надавала воєнна небезпека, яка йшла зі сходу, події в Іспанії, напружена політична ситуація в Європі та криза Ліги Націй. Свою роботу Конгрес розпочав вшануванням пам'яті покійного генерального секретаря Е. Амменде. Серед учасників форуму були представники німців, українців, угорців, болгарів, хорватів, словенців, чехів і словаків з Австрії, росіян та шведів з Естонії та Румунії [236, с. 1].

Напередодні скликання редактор «Журналь де Женев» Е. Бріке у статті, присвяченій роботі Конгресу, звернув увагу на позицію українців, зауваживши, що «їх занепокоєння дуже велике – світ лишається байдужим на тяжку долю 35 мільйонів їх братів у Східній Україні, загрожених московською екстермінаційною політикою» [236, с. 1]. Окрім цього, автор статті вказав актуальність національного питання, адже 1914 року саме це стало однією із причин початку Першої світової війни.

Двома основними питаннями Конгресу були: 1) право на існування національних груп у державах Європи; 2) реформа Ліги Націй і національні меншини. Основою для дискусії над першим питанням була промова представника німців Данії – Ш. Зодера, який обґрунтував права національних меншин. У дискусії виступив З. Пеленський, зауваживши: «На превеликий жаль доводиться мені промовляти на XII з черги нашій Конгресі про право на життя національних груп у державах Європи, а не про поширення та поглиблення цих прав» [236, с. 1]. Він розкритикував примітку на запрошенні на Конгрес, де йшлося про відсутність питання становища окремих національних меншин в державах у порядку денному. Не міг оминати представник УНДО й УПР становища українців в СРСР: «Московський уряд не лише сповнює засобами національно-політичного терору розвиток української нації..., але й фізично винищує цілі частини української нації, якої засимілювати не має надії», – відзначав З. Пеленський [236, с. 1]. Політик запропонував Конгресу виступити посередником між національними меншинами та державними представниками та узгоджувати відносини між обома сторонами.

Телеграфічні повідомлення німецького прес-бюро та швейцарської телеграфічної агенції цитували уривок промови З. Пеленського про становище українців в СРСР [236, с. 1]. Діло з цього приводу писало: «Його промова, нагороджена рясними оплесками, викликала велике зацікавлення Конгресу, а зокрема заступленої на ній преси. У телеграфічних звітках Німецького Пресового Бюро та Швейцарсько Телеграфічної Агенції особливо підкреслено те, що український Делегат говорив про страшну ситуацію української нації під пануванням Москви та про отруйні велиши московського уряду і Комінтерну на відносини між урядами та національними меншинами у різних державах Європи, зокрема у Польщі. Такий підхід актуальний остільки, що руїнницька акція на терені міжнаціональних відносин у різних державах Європи це справді одна з найповажніших перешкод на шляху миру...» [236, с. 1].

У підсумкових резолюціях Конгресу закликало держави і народи Європи

усвідомити небезпеку нехтування правами національних меншин. Із засад, на яких Конгрес намагався обґрунтувати право націй, варто виділити наступні пункти: «Кожне право урегулювання проблеми національностей мусить виходити з засновку, що національні меншини органічно зв'язані з їх батьківською землею і мають таке саме невідлучне право на свою батьківщину та змогу жити й розвиватись у ній, як і нарід, що кермує державою... Неможливе ніяке справжнє право національностей, яке б не признавало право національних меншин як колективної одиниці та суб'єкт права... Нове устійнення права національностей повинно числитися з досвідом, що його добуто на цім терені впродовж останнього десятиліття» [236, с. 1]. У другій резолюції про реформу Ліги Націй Конгрес ствердив погіршення правової системи охорони національних меншин, а також вимагав, опрацьовуючи реформу Ліги Націй у галузі охорони національних меншин [326, с. 1].

13–16 липня 1937 р. в Лондоні розпочав роботу XIII Конгрес національних меншин. Головною темою дискусій лондонських засідань стала реформа Ліги Націй. Окрім цього, йшлося про пошанування прав національних меншин як про основу співжиття європейських народів, окреслено вплив самоврядування на культурне і господарське життя національних меншин [244, 1937, 21 липня, с. 2].

На конгресі з доповіддю виступив З. Пеленський. «Діло» так передало основні тези його виступу: «Провідною думкою реферату пос. З. Пеленського була самоуправа. Пос. Пеленський виказував на основі історії Англії, як дуже придається самоуправа, щоб на ній сперти керму і у праву складних державних справ. Зокрема самоуправа надається до пристосування до національних меншин. Вони ще більше вимагають такої самоуправи, бо змагають до її найвищої форми, до власної держави. Опісля промовець спинився над поодинокими ділянками громад ського культурного і господарського життя, що їх нарід може досягнути найкраще при допомозі самоуправи. Це торкається не лише територіальних меншин, які мають сякий-такий доступ до самоуправи, але також до персональних меншин поєднаних у професійних, ремісничих,

культур них і т. п. організаціях. Вкінці неостаннє місце займає теж Церква, що відіграє велику історичну роль не лише в релігійному, але також і національному житті українського народу» [122, с. 3].

Українська делегація (З. Пеленський, В. Залозенський, В. Мудрий) підтримали дві ухвали. Перша («Реформа Ліги націй і прав національних меншин») констатувала, що «приняті Лігою Націй гарантії у справі здійснення міжнародної охорони національних меншин залишились майже не виконні і минулого року» [122, с. 3]. Конгрес звернувся до Ліги Націй, зокрема до Великобританії, із закликом «занятися тим, щоби здійснено права національних меншин і щоби при нагоді реформи Ліги Націй подбати про дійсне наладнання і пристосування міжнародних прав та міжнародної охорони національних меншин» [122, с. 3]. Друга резолюція Конгресу була звернена до всіх європейських національних меншин із побажанням «не знеохочуватися культурною і господарською долею, що настала наслідком жалюгідних метод боротьби проти їх природних і легальних домагань зберегти свою національність» [122, с. 3].

Про результати роботи XIII Конгресу громадськість було повідомлювано через пресу, зокрема «Діло» наголошувало: «Рішення керманців Конгресу зорганізованих національних меншин відбуту його цього річ (13-ту) сесію в Лондоні було, безумовно, слухне і дало добрі висліди. Світова опінія і преса звернули на нього більше уваги, ніж звичайно» [122, с. 3]. Автор статті звернув увагу також на нові тенденції у діяльності національних меншин: «Коли розвиток політичних відносин у Європі витворив міцний зв'язок між головними національними меншинами, то з другого боку щораз сильнішим стає ідеологічний зв'язок між тими недержавними націями та державами, що станули рішуче і без застережень на ґрунт національної ідеї, не маючи в своїх межах майже ніяких чужонаціональних домішок. А ставлячи меншиневу справу на інтернаціональний ґрунт, національні меншини скріпляють і поширюють таким чином базу співробітництва між великими державами Європи» [122, с. 3].

Останній XIV Конгрес національних меншин (25–26 серпня 1938 р.) пройшов у Стокгольмі, вирішував наступні питання: 1) національна політика у повоєнний період; 2) загроза миру «з причини пошанування прав національностей; 3) домагання національностей зі становища етики та їхнє значіння для розвитку європейського права». Українська делегація (З. Пеленський, В. Залозецький, О. Марітчак, В. Мудрий) брала активну участь розгляді задекларованих питань. У резолюціях Конгресу стверджено, що «загальне положення національностей в Європі погіршується далі у застрашневий спосіб. Майже всім національностям загрожує потрійна небезпека: остаточна затрата політичного значіння, господарське зuboжіння та зменшення числа населення через асиміляцію, вимушене переселення та перепони при витворенні національно свідомих клас» [244, 1938, 6 вересня, с. 3]. Конгрес звернувся до урядів європейських держав із закликом провести зміни в напрямі реалізації політичної та культурної рівноправності всіх національностей. Учасники Конгресу зверталися також у своїх резолюціях до великодержав, які відігравали провідну роль у Лізі Націй: «Конгрес стверджує, що великодержави, творячи в рр. 1919–1920 у Лізі Націй контрольний орган для справ національних меншин, вийняли себе з-під цієї контролю, через це створили засаду нерівності між державами і довели до краху, наглядним доказом якого було у 1934 р. виповідження Польщею її зобов'язань дотично національних меншин» [244, 1938, 6 вересня, с. 3].

Таким чином, важливий напрям громадської праці З. Пеленського у 1930-х рр. – робота на Конгресах національних меншин, де політик виступав від не тільки імені УНДО, але й представляв інтереси українців Галичини та Волині, які після 1923 р. зазнавали утисків та дискримінації польської влади. На Конгресах активно обговорювалося питання загрози порушення європейського миру, міждержавної співпраці національних меншин, державної суверенності і прав меншин та ін. У 1931 р. З. Пеленський, будучи уже послом УНР, вперше взяв участь у роботі VII Конгресу національних меншин в Женеві та, для вирішення «українського питання», домігся скликання спеціальної наради, яка

зрештою не увінчалася успіхом для українців. Під час роботи VIII Конгресу національних меншин у 1938 р. (Відень), представник українців (З. Пеленський) охарактеризував становище українців як територіальної національної більшості в Західній Україні та виклав висловив бачення щодо розв'язання «українського питання».

Українська делегація у складі З. Пеленського, М. Рудницької (Польща), В. Залозенського, Ю. Сербенюка (Румунія) на IX Конгресі (1933 р., Берн), внесла до розгляду питання про голод в УСРР, що стало одним із першочергових питань порядку денного. Після невеликої перерви, у 1936 р. З. Пеленський взяв участь у роботі XII Конгресу національних меншин у Женеві. Особливого значення йому надавала воєнна небезпека, події в Іспанії, напружена політична ситуація в Європі та криза Ліги Націй. Проте, у підсумкових резолюціях конгресу тільки «закликано держави і народи Європи» усвідомити небезпеку нехтування правами національних меншин. У Лондоні (XIII Конгрес національних меншин, 1937 р.) З. Пеленський виступив із доповіддю про роль самоуправи у житті національних меншин та разом із делегацією підтримав резолюцію Конгресу, які стосувалися реформи Ліги націй і прав національних меншин, а також декларативну резолюцію, яка закликала європейські національні меншини «не знеохочуватися культурною і господарською долею». Останній XIV Конгрес національних меншин (25–26 серпня 1938 р., Стокгольм) також не приніс очікуваних результатів для української делегації (З. Пеленський, В. Залозецький, О. Марітчак, В. Мудрий).

* * * * *

Після початку Другої світової війни З. Пеленський «перенісся» до Люблина, де став комісаром Аграрного Банку [213, с. 4]. «Як колись дім його батька о. Андрія Пеленського в... Лисатичах був пристановищем різних наших діячів з Наддніпрянщини,... теж і дім дир. Зиновія Пеленського і його дружили Софії з Ластовецьких, в Люблині став осередком українського товариського життя не тільки для Люблінна, але й для цілої Холмщини та Підляшшя», – відзначали його товариші [206, с. 4].

С. Гелей відзначав, що через дві години після від'їзду на його квартиру нагрянули агенти з місцевих комуністів щоб розправитися з ним або ж затримати і передати в руки НКВД [299, с. 194]. Перебуваючи в Любліні з Зеленським працював комісаром банку займався громадською діяльністю на Холмщині та Підляшші. У цей період він цікавився «дуже живо організацією нашого національного і церковного життя на Холмщині... і у цій ділянці має він визнані заслуги. Він, зокрема, допоміг «при організації Православної Церкви і при відборі холопського Собору та й не менше і при організації нашого кооперативного життя та при улаштуванні наших купців-приватників. А було це в часах, коли Укр. Центральний Комітет не перевів ще вповні розбудови своєї організації й тому, допомога... дир. Пеленського була тоді не оцінена і незаступна» [206, с. 4].

У липні 1941 року З. Пеленський повернувся до Львова організував аграрний банк і став його директором. Сім'я Пеленських жила у великій квартирі на третьому поверсі на вул. Соломії Крушельницької, 3. У 1943 році пеленський переїхали на вулицю Бадені, 12 (нині вулиця Рилєєва). Восени 1943 року вище командування мадярської армії підрозділи якої разом із німецькими військами окупували Галичину шукала способів порозумітися з проводом УПА з метою уникнення військових сутичок між УПА та мадярами та про можливі поставки зброї для УПА. Посередником у переговорах виступав Зеновій Пеленський на квартирі якого 28 жовтня 1943 року мала відбутися таємна зустріч провідників УПА з мадярами [299, с. 194].

Цього дня З. Пеленський зателефонував додому, попередив дружину про гостей і попросив приготувати тістечка для кави. Після цього на квартиру Пеленських несподівано прибула їхня далека родичка яка цього тижня приїхала з малолітньою донькою з Берліна і попросилася на нічліг. Раніше вона ніколи в Пеленських не зупинялася. Дружина Зиновія Софія попередила чоловіка по телефону про новоприбулих гостей. Ця звістка надзвичайно збентежила Зиновія і він наказав дружині негайно позбутися небажаної гості, однак виконати цей наказ було неможливо [299, с. 194].

Більше того, родичка Пеленських прибула до офісу Зиновія, де як згодом розповідали працівники, між ними відбулося «голосна сварка», після якої відомий український громадсько-політичний діяч помер [299, с. 194]. С. Гелей стверджує, що сьогодні є дві версії стосовно причин смерті Зиновія. Перша – його шантажували вимагаючи грошей і він дійсно помер від серцевого нападу. За іншою версією, він міг бути вбитий газовим пістолетом за наказом гестапо або більшовицьких спецслужб. На користь другої версії та обставина, що лікарі так і не повідомили його дружині причини смерті чоловіка, а мадярський генерал, який мав зустрітися із ним, також загинув за загадкових обставин [299, с. 194].

Сучасники писали, що «підчас праці на тому пості, заскочила його ненадійна смерть» [213, с. 4]. Він помер... «у силі віку і в розгарі своєї громадянської праці, оставляючи по собі щирий жаль у всіх, що його звали і з ним стрічалися» [206, с. 4].

Часописи повідомляли: «Величавий похорон бл. п. директора Зиновія Пеленського відбувся в неділю, 31-го жовтня ц. р., з церкви св. Петра й Павла на Личаківський цвинтар. У ньому взяло участь духовенство під проводом Високопреосвященного Кир Йосипа Сліпого та численне громадянство. Над могилою промовляли: о. пралат Куницький, д-р Гайнріх, Президент Державного Аграрного Банку і ред. Василь Мудрий» [213, с. 4].

ВИСНОВКИ

Громадсько-політична діяльність Зиновія Пеленського – одна з малодосліджених тематичних ніш сучасної української історіографії. Всебічне дослідження окресленої теми неможливе без використання широкого кола джерельних матеріалів, передусім таких як архівні документи, опубліковані джерела, спогади тогочасних українських та польських громадсько-політичних діячів, матеріали періодичних видань, публіцистичні праці одного з лідерів УНДО. Їх поєднання формує цілісну картину біографії досліджуваної постаті. Оскільки єдиного фонду, присвяченого Зиновію Пеленському в архівосховищах України немає, матеріали, присвячені одному із лідерів націонал-демократів, розпорошені у низці місцевих архівів. Основу джерельної бази дослідження, передусім, складають архівні документи Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Державного архіву Львівської області. Значна їх кількість уперше вводиться до наукового обігу, що посилює актуальність досліджуваної теми.

Розбудовуючи українські кооперативні товариства (Ревізійний союз українських кооперативів, «Народна Торгівля», Товариство українських кооператорів та ін.), беручи участь у політичних процесах першої третини ХХ ст., співпрацюючи з галицькими культурно-освітніми товариствами – «Просвітою», «Рідною школою», З. Пеленський став одним із лідерів національно-державницьких сил Західної України, видатним творцем, теоретиком і пропагандистом української кооперативної системи, проявив себе талановитим публіцистом, залишив у спадок десятки газетних і журнальних публікацій. Однак, різнобічна діяльність Зиновія Пеленського як знаного громадсько-політичного діяча, ще належно не оцінена сучасними істориками, вимагає повного відкриття його доробку для широкого загалу.

Важливі зрізи його біографії здебільшого розкриваються у публікаціях історико-біографічного, джерелознавчого та іншого тематичного спрямування. Дослідження часто неадекватно відображають суспільні реалії та події, учасником яких був один із лідерів націонал-демократів, нав'язують суб'єктивні погляди й

оцінки. Зберігаються диспропорції у висвітленні окремих проблем: якщо партійна діяльність, парламентська праця Зиновія Пеленського у 1930-х рр., навіть попри однобічний виклад подій, все ж висвітлена в окремих публікаціях, то початки його діяльність на Конгресах національних меншин, робота в кооперативних товариствах, інших громадсько-політичних організаціях на сьогодні практично не досліджені як українськими так і польськими науковцями.

Архітектоніка світогляду Зиновія Пеленського має чимало особливостей, зумовлених як специфікою суспільно-політичної ситуації у краї, так і його особистими якостями та рисами характеру. На формування світогляду Зиновія Пеленського вплинула низка факторів, серед яких базовими стали: родинне оточення; навчання в україномовній сільській школі та гімназії; активна участь у студентському русі; знайомство із низкою національно-свідомих українських громадсько-політичних діячів та ін. На рівні мікроісторії, біографія Зиновія Пеленського юнацьких років показує багато цікавих деталей, що передають характер українсько-польського протистояння в Галичині, суперечливість національно-культурної політики Австро-Угорської імперії, масштаби терору російської окупаційної влади у роки Першої світової війни тощо. З іншого боку, підґрунтя виразної національно-патріотичної свідомості Зиновія Пеленського заклали просвітні та наукові установи Галичини, які вели активну усвідомлюючу роботу серед українського населення регіону. Власне завдяки їм Зиновій Пеленський став одним із лідерів студентського товариства «Січ», взяв участь в польсько-українській війні у лавах Української Галицької Армії, вступив до УНДО.

Зиновій Пеленський тричі обирався послом польського парламенту (1930 – 1935 рр., 1935 – 1938 рр., 1938 – 1939 рр.). У діяльності відомого українського політика на парламентському терені чітко виділяються два відмінні періоди: 1) 1930 – 1935 рр.; 2) 1935 – 1939 рр. Упродовж першого – один із лідерів партії, заступник голови УПР (1930 – 1935 рр., 1935 – 1939 рр.), дотримуючись програмних орієнтирів УНДО, критикував національно-культурну та соціально-економічну політику Другої Речі Посполитої, зокрема підготував проекти законів про амністію політичних в'язнів, проект зміни регламенту сейму зважаючи на вживання у вищому

законодавчому органі країни української мови, численні внески спрямовані на захист українського шкільництва. Другий період парламентської праці Зиновія Пеленського пройшов під знаком нормалізації польсько-українських відносин, що закономірно пригасило критичний тон виступів українського парламентарія. Ініційована керівництвом УНДО нова політична тактика загалом не розв'язала польсько-українських протиріч, а привела до розколу українського політичного табору та загострення міжпартійної боротьби.

Переконавшись у неефективності нормалізації, наприкінці 1938 – початку 1939 рр. Зиновій Пеленський як інші українські парламентарії, які входили до складу Української парламентської репрезентації, відійшов від задекларованої співпраці із польським урядом. Однак, незважаючи на політичну кун'юктуру та тактичну лінію партії, його діяльність у вищому законодавчому органі країни незмінно спрямовувалася на захист соціально-економічних та національно-культурних потреб українського народу. Промови Зиновія Пеленського відзначалися виваженістю, фаховим підходом до оцінки проблеми, що в поєднанні з ораторськими здібностями доповідача викликали захоплення сучасників, жваво обговорювалися на сторінках української та польської преси.

У міжвоєнний період ХХ ст. Зиновій Пеленський активно долучився до відбудови економічного життя на західноукраїнських землях, зокрема на відтинку організації та розбудови української кооперації. Від 1927 р. він перейшов до праці в Ревізійному Союзі Українських Кооператив як головний редактор «Господарсько-кооперативного Часопису» та референт пропаганди. Під його пропагандистсько-ідеологічним впливом розвивалися усі типи української кооперації: 1) «Центробанк» як централь кредитної кооперації; 2) «Центросоюз» як осередок споживчої та виробничої кооперації і 3) «Маслосоюз» як надбудова молочарської кооперації. Фахова освіта, праця над собою дозволили йому сформулювати ідеологічні принципи кооперативного руху, що, зокрема, відображено у його науково-публіцистичних працях.

Зиновій Пеленський у середині 1920-х рр. виступив одним із активних прихильників об'єднання національно-демократичних сил краю та увійшов до

керівних органів новоутвореної провідної української партії Західної України – УНДО. Згуртувавши національно-демократичні сили краю навколо ідеї «боротьби за найвище право нації», націонал-демократи опинилися в центрі українського політичного життя Другої Речі Посполитої. Зиновій Пеленський у 1928 р. увійшов до Центрального комітету партії, проте віддав перевагу роботі у Ревізійному союзі українських кооператив над партійною працею. Тільки після обрання його послом сейму Другої Речі Посполитої у 1930 р. домінантним для нього стала робота над розбудовою цієї політичної сили. Основним його завданням стали організаційні справи, зокрема відбудова повітових організацій, відновлення діяльності осередків партії у селах та партійного руху загалом. На численних вічах, зборах, один із лідерів партії розтлумачував основну політичну лінію партії – здобуття самостійної, соборної Української держави, закликав членів партії до інтенсивної праці, організації повітових з'їздів і виборів партійного керівництва на місцях. Окремий напрям його діяльності – участь у роботі Конгресів національних меншин, де Зиновій Пеленський пропагував ідею соборності українських земель та відстоював концепцію права нації на самовизначення.

Зиновій Пеленський проявив себе не тільки на партійно-політичній ниві Західної України, але й став відомий тогочасному широкому загалу завдяки своїй редакторсько-публіцистичній праці у «Господарсько-кооперативному часописі» та «Ділі». Більшість його праць присвячувалися розв'язанню злободенних проблем українців, серед яких першочерговими залишалися питання розвитку кооперативного руху, поширенню самоосвіти, боротьба з колонізацією, осадництвом, пошук оптимальних форм співпраці із польською владою на регіональному та державному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Центральний державний архів громадських об'єднань України

1. **Ф. 6. Центральний комітет Комуністичної партії Західної України. 1917–1936 рр.**

Оп. 1.

Спр. 249. Постанови секретаріату ЦК КПЗУ, доповідні записки про стан і роботу кооперативних організацій в Західній Україні, лютий 1926 р. – 8 травня 1933 р., 244 арк.

2. Спр. 638. Стаття про земельні відносини і сільське господарство Західної України, 1931 р., 100 арк.

Оп. 2.

3. Спр. 144. Доповідні записки в Політбюро ЦК КПЗУ, статті, відомості про стан кооперації в Західній Україні, 1930 р., 42 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

4. **Ф. 205. Прокуратура апеляційного суду, м. Львів. 1919–1939.**

Оп. 1.

Спр. 490. Оперативні донесення про політичне становище Львівського воєводського управління 1938 р., 93 арк.

5. Спр. 827. Списки депутатів і сенаторів польського сейму, 1919–1931 рр., 122 арк.

6. **Ф. 302. Крайове господарське товариство «Сільський господар», м. Львів. 1899–1944 рр.**

Оп. 1.

Спр. 91. Матеріали проектування заходів по здійсненню відбудови знищеного війною сільського господарства в Галичині (довіді, статистичні зведення, листування та ін.), 1917–1920 рр., 76 арк.

7. Спр. 428. Листування з центральними господарськими установами з питань організаційного характеру, б. д., 29 арк.
8. **Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів. 1925–1939.**
Оп. 1.
Спр. 8. Обіжники, 1931 – 1932, 5 арк.
9. Спр. 11. Обіжники, 1933 – 1934, 13 арк.
10. Спр. 14. Обіжники, 1935 – 1939, 28 арк.
11. Спр. 29. Проект програми та резолюції народного з'їзду, 1926 р., 37 арк.
12. Спр. 41. Резолюція Народного комітету УНДО про політичне становище в світі за 1934 р., 3 арк.
13. Спр. 173. Протоколи засідань керівного складу, 1930–1934 рр., 5 арк.
14. Спр. 177. Звіт про діяльність за 1933–1936 рр., 24 арк.
15. Спр. 521. Інформація про розгляд у сеймі законопроекту про самоврядування, 1933 р., 4 арк.
16. Спр. 553. Інтерпеляції, скарги, донесення та інші документи про пацифікацію і обмеження в правах українське населення, 1926–1937 рр., 73 арк.
17. **Ф. 392. Українська парламентська репрезентація в польському сеймі і сенаті, м. Варшава. 1903–1938 рр.**
Оп. 1.
Спр. 42. Інтерпеляції послів до голови Ради міністрів в Польщі, до Міністерства віросповідання і освіти та Міністерства внутрішніх справ про становище Автокефальної православної церкви і духовенства на території Люблінського воєводства, зміну обрядів, збурення церкви та інше, 1924–1938 рр., 176 арк.

18. Колекція мікрофільмів № 9 із документів Архіву Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, що зберігаються в Національній бібліотеці у Варшаві.

- м/ф 70045. УНДО. Крайові з'їзди: списки рефератів, порядок нарад, звіти, склад керівництва, запрошення, обіжники ЦК, членські мандати, протоколи засідань (1926–1935).
19. м/ф 70046. УНДО. Народний комітет: членство, протоколи засідань, запрошення, кореспонденція (1926–1935).
20. м/ф 70047. УНДО. Центральний комітет: порядок засідань, проекти резолюцій, протоколи, тексти ухвал, пресові повідомлення, кореспонденція (1926–1936).
21. м/ф 70111. УНДО. Президія і виконавчий комітет (екзекутива): порядок денний, проекти резолюцій, списки присутніх, ухвали, протоколи засідань, пресові комунікати (1928–1938).
22. м/ф 70112. УНДО. Секретар Президії. Нотатки з засідань Президії УНДО, Української Парламентарної Репрезентації (1936–1938).
23. м/ф 70113. УНДО. Секретар Президії. Партійний суд: склад суду, протоколи засідань (1932–1933).
24. м/ф 70114. УНДО. Наради і конференції, збори й зустрічі керівництва. Запрошення, списки присутніх, нотатки з засідань, кореспонденція (1928–1938).
25. м/ф 70152. УНДО. Вибори до Сейму і Сенату (1930).
26. м/ф 70153. УНДО. Вічева акція в обороні землі як об'єкту праці і національного майна українців. Вічевий рух у справах поточної української політики й УНДО. Вирізки з української преси (1925–1926).
27. м/ф 70154. УНДО. Матеріали про діяльність Українського Народного Союзу (1927).

- 28.м/ф 70155. УНДО. Порозуміння про виборчий блок з УСРП (1930).
- 29.м/ф 70156. УНДО. Контакти з Дільницевою Народною Організацією (ДНО) і Народною організацією українців (НОУ) м. Львова. Організація структури ДНО, плани праці (1932–1934).
- 30.м/ф 71754. УНДО. Справи виборів органів самоврядування, шкільні, мовні, майнові справи. Діяльність повітових народних комітетів у судових і політичних повітах (1925–1928).
- 31.м/ф 71755. УНДО. Справи виборів органів самоврядування, шкільні, мовні, майнові справи. Діяльність повітових народних комітетів у судових і політичних повітах (1925–1928).
- 32.м/ф 71756. УНДО. Львів і Львівське воєводство. Виборча і загальнополітична діяльність повітових Народних Комітетів УНДО у виборчих округах 46, 49, 51. Кореспонденція, рапорти, звіти, підсумки голосування (1927–1936).
- 33.м/ф 71930. УНДО. Матеріали діяльності. Секретаріат (1928–1936).
- 34.м/ф 75612. УНДО. Народний з'їзд 19–20 XI 1926 р. і його резолюції.
- 35.м/ф 75613. УНДО. Народний з'їзд. Проекти програми і резолюцій, списки делегатів, прийняті тексти програми і резолюції з'їзду. Статут, листування (1928).
- 36.м/ф 75614. УНДО. IV Народний з'їзд. Підготовка до з'їзду, списки делегатів, реферати, стенограми засідань, прийняті резолюції з'їзду, списки окремих керівних органів УНДО (1932).
- 37.м/ф 75615. УНДО. Народний комітет: склад комітету, хід засідань, прийняті резолюції, ухвали. Списки членів Президії та Екзекутиви. Листування, числа “Діла”, нотатки стенограм засідань (1925–1935).
- 38.м/ф 75616. УНДО. Президія, Екзекутива і ЦК УНДО. Запрошення на засідання, порядок денний засідань, проекти резолюцій і протоколи

- засідань, прийняті ухвали. Листування, нотатки, обіжники (1930–1936).
- 39.м/ф 75617. УНДО. Склад ЦК УНДО, порядок денний засідань, протоколи засідань, прийняті ухвали. Кореспонденція, списки членів, протоколи, тексти ухвал, переліки (1926–1927).
- 40.м/ф 75618. УНДО. Конференції, надзвичайні наради і збори керівних органів УНДО. Запрошення, учасники, порядок засідань. Листування, списки і переліки (1929–1934).
- 41.м/ф 75619. УНДО. Головний секретаріат. Засідання, діяльність, обслуговування керівних органів УНДО. Листування, звіти, запрошення, списки членів керівних органів УНДО (1927–1934).
- 42.м/ф 75620. УНДО. VII. 1. Контакти з інституціями, організаціями й українським населенням. Листування з послами (1926–1934).
- 43.м/ф 95079 ч. I. УНДО (1923–1938). к 1–369; УНДО (1925–1935). к 370–584.
- 44.м/ф 95077. УНДО. Співпраця УНДО з культурно-освітніми й кооперативними організаціями, церквою (1929–1937).
- 45.м/ф 85561. Українська Парламентарна Репрезентація (УПР). Нормативні документи. Резолюції, комунікати, меморіали. Засідання, пленуми, конференції. Документи з діяльності Сейму (1925–1938).
- 46.м/ф 85812. УПР. Інтерпеляції послів до Сейму (1928–1930).
- 47.м/ф 85813. УПР. Інтерпеляції послів до Сейму (1931–1935).
- 48.м/ф 86475 (ч. 1–3). УПР. Посольський клуб. Матеріали для УПР. Архів УПР (1930-і рр.).
- 49.м/ф 86476 (ч. 1–3). УПР. Посольські справи. Вибори (1930-і рр.).
- 50.м/ф 86633 .УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1920–1928).

- 51.м/ф 86634. УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1929–1930).
- 52.м/ф 86700. УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1931–1939).
- 53.м/ф 86701. УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1934–1936).
- 54.м/ф 86702. УПР. Протести українського населення проти законопроекту про колонізацію та осадництво з жовтня 1925 р. (1925–1926).
- 55.м/ф 87248 (ч. 1–3). УПР. Протести українського населення проти законопроекту про зміну територіального самоуправління, військову колонізацію, державні і приватні школи (лютий–березень 1932).
- 56.м/ф 94446. УНДО. Керівні органи (1928 – 1936).
- 57.м/ф 94447. УНДО. Екзекутива. Обіжники.
- 58.м/ф 94448. УНДО. Повітові народні з'їзди. Повітові виборчі комітети.
- 59.м/ф 95003 УНДО. Народна канцелярія. Інформаційний відділ.
- 60.м/ф 95012. УНДО. Вибори до сейму і сенату. 1930, 1935.
- 61.м/ф 95075. УНДО. Співпраця УНДО з іншими організаціями.
- 62.м/ф 95078. УНДО. Співпраця УНДО з культурно-освітніми й кооперативними організаціями (1929–1937).

Державний архів Івано-Франківської області

63.Ф. 2. Станиславское воеводское управление, г. Станислав. 1921–1939.

Оп. 1.

Спр. 294. Докладные записки поветовых староств о ходе митингов, собраний, проведенных отдельными партиями, профсоюзами и депутатами сейма и сената в поветах воеводства, 258 арк.

- 64.Спр. 317. Переписка с поветовыми старостами о деятельности украинских буржуазно-националистических партий и организаций «украинское националистическое объединение (УНДО) и других на территории поветов Станиславского воеводства (март 1923 – январь 1927 года), 267 арк.
- 65.Спр. 358. Сведения поветовых старост о деятельности Украинской народно-демократической организации (УНДО) в Станиславском воеводстве, 332 арк.
- 66.Спр. 477. Краткая характеристика политических партий, действовавших на территории Станиславского воеводства, 5 арк.
- 67.Спр. 488. Месячные отчеты поветовых старост о деятельности политических партий, о забастовочном движении на территории Станиславского воеводства за май 1927 года, 174 арк.
- 68.Спр. 954. Месячные отчеты поветовых старост о политической обстановке в поветах Станиславского воеводства за февраль 1933 года, 282 арк.
- 69.Спр. 1494. Информация Львовского воеводского управления о состоявшемся собраниях и конференциях Центрального Комитета Украинской буржуазной партии (УНДО), 1937, 22 арк.
- 70.Спр. 1562. Информация Львовского воеводского управления о состоявшемся съезде Украинской националистической партии УНДО во Львове, 1938, 27 арк.

Державний архів Львівської області

71.Ф.1. Львовское воеводское управление. 1921–1939.

Оп. 51.

Спр. 408. Отчёт о IV Конгрессе национальных меньшинств в Женеве, 1928, 14 арк.

- 72.Спр. 420. Декларация украинской делегации на конгрессе национальных меньшинств в Женеве и др. (6.2.1928 – октябрь 1928 года), 10 арк.
- 73.Спр. 445. Дело о деятельности партии УНДО. Т.1, 1928 – 1931, 129 арк.
- 74.Спр. 700. Отчёт Министерства внутренних дел о жизни национальных меньшинств, населяющих Польшу, 35 арк.
- 75.Спр. 737. Сообщение Министерства внутренних дел о состоявшихся украинско-белорусско-литовской конференции и др. (26.03.1929 – 18.12.1929), 4 арк.
- 76.Спр. 891. Отчёты о политическом положении на территории воеводства, 1932, 101 арк.
- 77.Спр. 299. Донесения полицейских учреждений о деятельности УНДО (1928 – 1938), 14 арк.
- 78.Спр. 352. Отчет Министерства внутренних дел о жизни национальных меньшинств, населяющих Польшу, 39 арк.
- 79.Спр. 904. Донесение поветовых старост об общественно-политическом положении в поветах, 1939, 30 арк.

Опубліковані документи

- 80.Західно-українська кооперація в 1926 році. Огляд, статистика і звідомлення з діяльності РСУК. Львів: Накладом РСУК у Львові, 1928. 74 с.
- 81.Західно-українська кооперація в 1927 році. Звідомлення РСУК – загальний огляд і статистика союзних кооперативів. Львів: Накладом РСУК у Львові, 1929. 136 с.

82. Західно-Українська Народна Республіка. 1918 – 1923. Документи і матеріали. Т. 3. Кн. 2: Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне відродження. Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2005. 412 с.
83. Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооператив за час від 1 липня 1928 р. до 30 червня 1929 р. Львів, 1929. 10 с.
84. Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооператив за час від 1 липня 1933 р. до 31 грудня 1935 р. Львів, 1936. 37 с.
85. Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооператив за час від 1 січня до 31 грудня 1936 р. Львів, 1937. 37 с.
86. Звідомлення з діяльності РСУК за час від 1.7.1929 р. по 30.6.1930 р. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1931. 17 травня. С. 20–24.
87. III Народний з'їзд Українського національно-демократичного об'єднання в днях 24 і 25 грудня 1928 року. Львів, 1929. 128 с.
88. 33-й: Голод. Народна книга-меморіал. К., 1991. 856 с.
89. IV з'їзд УНДО. Львів, 1932. 28 с.
90. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. Ust. RP.). 1922. № 66. Poz. 590, 591, 592 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.lego.pl/prawo/dziennik-ustaw-1922/66/>
91. Dz. Ust. RP. 1922. №81. Poz. 723 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.lego.pl/prawo/dziennik-ustaw-1922/81/>
92. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. Lwow, Warszawa, 1927. 160 s.
93. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 r. Warszawa, 1935. 182 s.

94. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – Sesja nadzwyczajna. 1 posiedzenia w dniach 4 i 5 października 1935 r. Ł. 1–30;
95. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 4 posiedzenia w dniach 5 i 6 grudnia 1935 r. Ł. 1–146;
96. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 10 posiedzenia w dniach 17 lutego 1936 r. Ł. 1–114;
97. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 30 posiedzenia w dniach 2 grudnia 1936 r. Ł. 1–127;
98. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 37 posiedzenia w dniach 11 lutego 1937 r. Ł. 1–84;
99. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 46 posiedzenia w dniach 24 lutego 1937 r. Ł. 1–131;
100. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 60 posiedzenia w dniach 1 i 2 grudnia 1937 r. Ł. 1–161;
101. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 75 posiedzenia w dniach 23 lutego 1938 r. Ł. 1–99;
102. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja V / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 3 posiedzenia w dniach 3 grudnia 1938 r. Ł. 1–109.

Збірники документів

103. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939. Збірник документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1979. 559 с.
104. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Керівник колективу упор. Р.Я. Пиріг. Київ: Політвидав України, 1990. 605 с.

105. Дмитро Паліїв: життя і діяльність (1896 – 1944). Збірник паць і матеріалів. Львів, 2007. 820 с.
106. З історії революційного руху у Львові 1917–1939. Документи і матеріали. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. 195 с.
107. За волю народу. Документи і матеріали. Львів, 1964. 278 с.
108. Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи / [упоряд.: Мирослава Дядюк; відп. ред. Мирослава Богачевська-Хомяк. Львів: «МІСІОНЕР», 1998. 844 с.: іл.
109. На вічну ганьбу Польщі – твердині варварства в Європі. Третє незмінене видання. Серія. Документи і матеріали. Ч.2. Нью-Йорк: Говерля, 1978. 150 с.
110. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. 1921–1928 рр. Документи і матеріали. Львів: Каменярь, 1964. 380 с.
111. Політична ситуація на Західній Україні та завдання КПЗУ. – Львів: Каменярь, 1990. 37 с.
112. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. II. Львів: Сучасність, 1983. 426 с.
113. Чорна тінь голодомору 1932–1933 років над Тернопіллям: Книга пам'яті / [вступ.ст.; упоряд.: Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович, Р.М. Матейко]. Тернопіль: Джура, 2003. 292 с.

Мемуари

114. Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1976. 724 с.
115. Макух І. На народній службі. Детройт, 1972. 512 с.

Статті, публічні виступи Зиновія Пеленського

116. Пеленський З. Будуймо доцільно. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1928. 24 жовтня. С. 1.
117. Пеленський З. Міжнародний кооперативний конгрес. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. С. 2.
118. Український селянин живе без права на землю. без права на власну організацію, без спромоги заробітку. З промови посла Зиновія Пеленського. *Діло*. 1938. 23 січня. С. 11.
119. На парламентарній арені. Сірниковий монополь і Загранична – позичка новий тягар на консумента. З промови посла З. Пеленського у скарбовій комісії сойму з дня 10. січня 1931 р. *Діло*. 1931. 14 січня. С. 4.
120. Зміст промови пос. З. Пеленського, виголошеної дня 30 січня 1936 р. на бюджетовій комісії при бюджеті Міністерства Комунікації. *Діло*. 1936. 2 лютого. С. 5.
121. Українського хлібороба позбавляють заробітку... Промова пос. Пеленського. *Діло*. 1938. 30 січня. С. 6.
122. Етичні підстави національних рухів та самоуправа, як форма вияву. Зміст реферату українського посла Зеновія Пеленського та білорусина о. А. Станкевіча на конгресі меншин у Лондоні. *Діло*. 1937. 21 липня. С. 3.
123. Промова пос. З. Пеленського на бюджетовій комісії при дебаті над бюджетом міністерства скарбу. *Діло*. 1938. 9 лютого. С. 7.
124. Пеленський З. Громадські вибори. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. 1 червня. С. 1.

- 125.Пеленський З. Правдиве і прикре. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. 23 листопада. С. 1.
- 126.Пеленський З. На новий рік праці. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1928. 4 січня. С. 2.
- 127.Пеленський З. Торговля з нечленами. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1928. 30 травня. С. 1.
- 128.Пеленський З. В селі одна кооператива одного виду. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1928. 11 липня. С. 1, 2.
- 129.Пеленський З. Будуймо доцільно. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1928. 24 жовтня. С. 1.
- 130.Пеленський З. Місяць книжки. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. 5 жовтня. С. 2.
- 131.Пеленський З. Місяць книжки. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1928. 10 жовтня. С. 1.
- 132.Пеленський З. За економічне визволення. *Діло*. 1926. 1 квітня. С. 1.
- 133.Пеленський З. Закордонний політичний огляд. *Діло*. 1929. 1 січня. С. 1.
- 134.Пеленський З. Жнива. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1929. 4 серпня. С. 2.

Статті в періодичній пресі

- 135.IX Конгрес національностей. *Діло*. 1933. 20 вересня. С. 3.
- 136.VIII Конгрес національностей. *Діло*. 1932. 9 липня. С. 2.
- 137.Бюджетова комісія сойму. *Діло*. 1939. 27 січня. С. 7.
- 138.Виборча ординація до сейму під обрадами сенату. *Свобода*. 1935. 14 липня. С. 1.

139. Виступ Мілени Рудницької на Конгресі національних меншин. *Діло*. 1931. 3 вересня. С. 3.
140. Виступ польського міністра проти УНДО. *Свобода*. 1935. 24 лютого. С. 1.
141. Відгук краю на деклярацію УНДО. *Діло*. 1938. 8 червня. С. 8.
142. Віденські Українці про нашу теперішню політику. *Діло*. 1917. 10 червня. С. 1.
143. Віче в Золотому Потоці. *Діло*. 1936. 25 листопада. С. 5.
144. Віче під голим небом у Бучачі. *Діло*. 1936. 25 листопада. С. 5.
145. Віче у Львові. *Діло*. 1925. 2 вересня.
146. Власними силами. *Господарсько-кооперативний часопис*. Львів, 1932. 26 червня. С. 3–4
147. Голова У.П.Р. про актуальні політичні проблеми. *Діло*. 1936. 4 січня. С. 2.
148. Дві інтерпретації одного закону. *Діло*. 1939. 12 травня. С. 4.
149. Дводневне засідання ЦК УНДО. Велика політична дискусія. *Діло*. 1931. 29 грудня.
150. Деклярація українців Польщі і Румунії. *Діло*. 1933. 24 вересня. С. 3.
151. Домагання Української Парламентської Репрезентації. *Свобода*. 1935. 2 червня. С. 1.
152. 3 бюджетової комісії сойму. Промова посла Пеленського. *Діло*. 1935. 15 січня. С. 1.
153. 3 виборчого руху. *Діло*. 1935. 2 вересня. С. 3.
154. 3 Волині. *Діло*. 1933. 8 липня. С. 3.
155. 3 життя Волині. *Діло*. 1929. 14 листопада. С. 3.
156. 3 життя наших економічних установ. *Діло*. 1934. 7 січня. С. 3.

- 157.3 побуту англійських послів у Львові. *Діло*. 1931. 12 серпня. С. 1.
- 158.3 промов українських послів у соймі. *Діло*. 1938. 19 лютого. С. 7.
- 159.3а зміною виборчої ординації. *Діло*. 1937. 22 грудня. С. 6.
- 160.3а кооперативне освідомлення. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1928. 1 серпня. С. 1.
- 161.3а кооперативне освідомлення. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1928. 1 серпня. С. 1.
- 162.3а рідну землю. *Діло*. 1925. 24 жовтня. С. 3.
- 163.3абута могила. *Наше слово*. 2012. 19 лютого. С. 1.
- 164.3авдання нашого представництва. *Діло*. 1929. 15 серпня. С. 2.
- 165.3агальні збори «Сільського Господаря». *Діло*. 1936. 18 вітня. С. 6.
- 166.3асідання Головного Комітету Організації Кооператив у Луцьку. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1928. 13 червня. С. 3.
- 167.3асідання Української Парламентарної Репрезентації: президія. *Діло*. 1938. 5 квітня. С. 2.
- 168.3асідання Центрального комітету УНДО. *Діло*. 1935. 22 липня. С. 1.
- 169.3бірне зусилля цілої суспільности може врятувати хліборобство. *Діло*. 1936. 4 лютого. С. 5.
- 170.3віт з діяльности Українського Клубу. *Діло*. 1931. 4 лютого. С. 2.
- 171.3еднуймо нових членів! *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. 23 лютого С. 1.
- 172.3і сойму. *Діло*. 1939. 26 січня. С. 8.
- 173.3нтервенція. *Діло*. 1931. 29 листопада. С. 3ю
- 174.3итиця нових податків зростає даліше. *Діло*. 1935. 17 березня. С. 2.
- 175.3олективізації та її наслідки. *Діло*. 1930. 9 серпня. С. 1.

176. Коли цілий світ мовчить, ми мусимо кричати. *Діло*. 1933. 26 липня. С. 5.
177. Комунікат Громадського Комітету Рятунку України у Львові. *Свобода*. 1933. 29 жовтня. С. 1.
178. Комунікат Президії УНДО. *Діло*. 1937. 28 листопада. С. 1.
179. Комунікат. *Діло*. 1935. 13 серпня. С. 2.
180. Конгрес національних меншин. 1931. *Діло*. 1931. 5 вересня. С. 2.
181. Конгрес національних меншин. *Громадський голос*. 1937. 14 серпня. С. 1.
182. Конгрес національних меншин. *Діло*. 1931. 28 серпня. С. 2.
183. Конгрес поневолених народів. *Діло*. 1925. 11 жовтня. С. 3.
184. Кооперація, важний чинник всесвітньої господарки. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. 26 квітня. С. 9.
185. Левицький Д. Майбутня Українська Парляментарна Реперезентація. *Діло*. 1935. 27 квітня. С. 1.
186. Ліга Націй і українці. Лист голови УПР посла д-ра Дм. Левицького до ген. Секретаря Ліги Націй. *Діло*. 1930. 28 серпня. С. 1.
187. Мобілізація і маневри. (Від нашого кореспондента.). *Діло*. 1931. 9 вересня. С. 1.
188. Мудрий В. Становище України в СРСР. Три етапи державності Рад. України. *Діло*. 1926. 7 січня. С. 5.
189. На загальні збори! *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. 16 лютого. С. 1.
190. На Конгресі Національних меншин. *Діло*. 1931. 9 вересня. С. 2.
191. На організаційному фронті. *Діло*. 1930. 25 квітня. С. 3.
192. На парляментарній арені. *Діло*. 1936. 31 січня. С. 5.

- 193.Нарада Центрального Комітету Українського Національно-демократичного Об'єднання. *Діло*. 1934. 31 січня. С. 1.
- 194.Народний з'їзд у Львові. *Діло*. 1932. 29 березня. С. 1.
- 195.Народний з'їзд у Львові. *Діло*. 1932. 29 березня. С. 2.
- 196.Наша справа. Розмова з нашою посолкою Міленою Рудницькою. *Свобода*. 1931. 28 червня. С. 2.
- 197.Не дійшло до порозуміння. *Діло*. 1938. 4 січня. С. 1.
- 198.Нечуваний виступ постерункового. *Діло*. 1936. 28 липня. С. 4.
- 199.Нечуваний напад посла Войцеховського на митр. Шептицького. *Діло*. 1938. 5 лютого. С. 8.
- 200.Організаційна праця УНДО. *Діло*. 1937. 7 лютого. С. 4.
- 201.Останні дні сойму. *Діло*. 1934. 19 березня. С. 3.
- 202.Павликовський Ю. Аграрна справа на західноукраїнських землях / Ю. Павликовський. *Ілюстрований господарський календар «Сільський господар» за звичайний рік 1930*. 1929. С. 35–44.
- 203.Павликовський Ю. В обороні рідної землі. Львів, 1925. 42 с.
- 204.Павликовський Ю. Галичина після війни 1914 – 1920. *Кооперативна Республіка*. 1928. Ч.1. С. 167–170.
- 205.Павликовський Ю. Народ і кооперація. *Кооперативна республіка*. 1928. Ч.1. С. 286–288.
- 206.Памяті З. Пеленського. *Холмська земля*. 1944. 30 січня. С. 4.
- 207.Перед загальними зборами кооператив. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. 9 лютого. С. 1.
- 208.Перед народнім з'їздом. *Новий Час*. 1937. 24 грудня. С. 1.
- 209.Передвиборча нарада. *Діло*. 1935. 16 серпня. С. 2.
- 210.Після з'їздів. Народній з'їзд УНДО. *Новий Час*. 1932. 30 березня. С.

1.

211. Після надачі повновастей. *Діло*. 1935. 31 жовтня. С. 2.
212. По передвиборчих окружних зборах. *Діло*. 1935. 16 серпня. С. 1.
213. Помер Зиновій Пеленський. *Рідна земля*. 1943. 7 листопада. С. 4.
214. Постанови Народного Комітету УНДО. *Свобода*. 1935. 10 березня. С. 2.
215. Постанови Народного комітету УНДО. *Діло*. 1935. 9 липня. С. 2.
216. Представники УПР. у соймових комісіях. *Діло*. 1936. 6 грудня. С. 3.
217. Про міжнародню пропаганду. Розмова з посолкою М. Рудницькою. *Свобода*. 1931. 2 серпня. С. 2.
218. Протестуємо проти московського насильства на Великій Україні. *Громадський голос*. 1933. 23 вересня. С. 1.
219. Районове віче в Монастириськах. *Діло*. 1936. 25 листопада С. 5.
220. Ревіндикація душ і комунікація. *Діло*. 1939. 27 січня. С. 5.
221. Рідкий ювілей. *Діло*. 1938. 30 грудня. С. 4.
222. Сільський Господар на Волині. *Діло*. 1934. 3 травня. С. 3.
223. Тепершня тактика УНДО. *Свобода*. 1935. 17 жовтня. С. 1.
224. Торговельна карність. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. 30 березня. С. 1.
225. У справі положення сільського населення у Східній Галичині. *Діло*. 1939. 7 лютого. С. 6.
226. Український голос у справі повновастей. *Діло*. 1935. 29 жовтня. С. 2.
227. Український Громадський Комітет Допомоги Страждальній Україні. *Діло*. 1933. 28 липня. С. 1.
228. Український Львів в обороні рідної землі. *Діло*. 1936. 17 жовтня. С. 4.
229. Українські інтерпеляції. *Діло*. 1938. 4 грудня. С. 6.

230. Українці на VIII. Конгресі Національностей. *Діло*. 1932. 9 липня. С. 4.
231. Українцям не дають праці при залізниці. *Діло*. 1938. 27 січня. С. 7.
232. УНДО й українське громадянство. *Діло*. 1928. 12 лютого. С. 1.
233. УНДО про відносини на Волині. Резолюції ЦК УНДО в справі північно-західних земель. *Діло*. 1932. 26 травня. С. 1.
234. УНДП в боротьбі з «утраквізацією». *Діло*. 1925. 26 вересня.
235. X Конгрес національностей. *Діло*. 1934. 15 вересня. С. 3.
236. XII Конгрес національностей у Женеві. *Діло*. 1936. 26 вересня. С. 1.
237. Центросоюз. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1927. 3 лютого. С. 1.
238. Черговий експеримент П. Понятовського. *Діло*. 1937. 6 лютого. С. 1.
239. Ювілей сенатора д-ра Антона Горбачеського. *Діло*. 1936. 2 липня. С. 3.
240. Ювілейні Збори Товариства Опіки над Українськими Емігрантами. *Діло*. 1935. 4 травня. С. 5.

Періодичні видання

241. Вперед. Львів. 1928–1935.
242. Господарсько-кооперативний часопис. Львів, 1925–1939.
243. Громадський голос. Львів. 1923–1935.
244. Діло. Львів. 1923–1935.
245. Кооперативна Республіка. Львів. 1930–1939.
246. Новий час. Львів. 1923–1935.
247. Свобода. Львів. 1922–1935.

Монографії, наукові статті

248. Brzoza Cz. Ukraińcy w izbach ustawodawczych Drugiej Rzeczypospolitej. *Ukraińskie tradycje parlamentarne. XIX–XX wiek*. Kraków, 2006. S.185–208.
249. Grajżul T. Poselstwo i konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie w latach 1921–1937. *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XX v*. Olsztyn-Charków, 2010. S. 213–225.
250. Kruszyński M. Z działalności konsulatu polskiego w Charkowie do początku lat 30 XX wieku. *Stosunki polsko-ukraińskie. Historia i pamięć*. Toruń, 2008. S. 218–250.
251. Mędrzecki W. Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. Kraków, 2000. S. 11–20.
252. Mędrzecki W. Liczebność i rozmieszczenie grup narodowościowych w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle wyników spisu powszechnego (1931 r.). *Dzieje Najnowsze*. 1983. № 1–2. S. 12–45.
253. Mędrzecki W. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 1996. T. 3. S. 220–234.
254. Mędrzecki W. Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1988. 202 s.
255. Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939). Warszawa, 2007. 325 s.
256. Tomczyk R. Ukraińska Partia Radykalna w II Rzeczypospolitej. 1918–1926. Szczecin, 2007. 284 s.

257. Tomczyk R. Ukraińskie Narodowo-Demokratyczne Zjednoczenie (UNDO) wobec Ukrainy Radzieckiej w latach 1925–1939: Zarys problemu. *Zuстріч – kwartalnik ukraiński*. Warszawa, 1990. Rok 1. № 1. S. 98–108.
258. Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne (UNDO) a wybory parlamentarne w 1928 r. *Biuletyn Poradniowo-Wschodniego Instytutu Naukowego (Badania ukraïnoznavcze)*. Przemyśl, 1997. № 3. S. 92–101.
259. Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe. Lublin, 1992. 265 s.
260. Zaporowski Z. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w II Rzeczypospolitej. *Krakowskie Zeszyty Ukraïnoznavcze*. 1992–1993. T. I–II. S. 153–165.
261. Zaporowski Z. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna Wołyń 1931–1939. *Res Histórica*. Lublin, 1998. Z. 4. S. 79–97.
262. Zaporowski Z. Wołyńskie Zjednoczenie Ukraińskie. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. 162 s.
263. Ададуров В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 р. *Україна в минулому*. Київ; Львів, 1995. Вип. 7. С. 17–22.
264. Андрій Пеленський. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:707454>
265. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України. *Часопис І*. 2003. Ч. 28. С. 76.

266. Бородаєвський С. Історія кооперації. Прага: Укр. громад. вид. фонд, 1925. 446 с.
267. Борщак І. Антанта проти України. *Календар-Альманах Червоної Калини на 1939 р.* Львів, 1938. С. 114–116.
268. Бурковська І. Зовнішньополітичні орієнтири УНДО (1925–1935). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірн. наук. праць.* Львів, 2000. Вип. 3. С. 140–145.
269. Бурковська І. Проблема польсько-українського політичного компромісу в діяльності УНДО (1925–1935). *Розбудова держави.* 1997. № 1. С. 26–32.
270. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменярь, 2006. 335 с.
271. Васюта І. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939). *Укр. іст. журн.* 2001. № 6. С. 35–64.
272. Васюта І. Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки по анексії Східної Галичини. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 1999. Вип. 34. С. 341–354.
273. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1971. 222 с.
274. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939). Львів: Вища школа, 1978. 191 с.
275. Вегеш М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). Київ; Ужгород, 1998. 257 с.
276. Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР / В. Великочий. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 278 с.

- 277.Великочій В. Українська історіографія про партійно-політичну систему Галичини воєнно-революційної доби: загальна характеристика. *Галичина*. 2011. № 12. С. 91–94.
- 278.Виздрик В. Аграрна політика Польщі на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк: Вид. ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. – № 10 (235). – С. 19–24.
- 279.Виздрик В. Аграрне питання в програмних документах і діяльності УНДО. *Вісник НУ «Львівська політехніка» «Держава та армія»*. Львів: Вид. НУ «Львівська політехніка», 2014. № 784. С. 168–175.
- 280.Виздрик В. Галицьке село: соціально-економічне життя та суспільно-політичні процеси (1919-1939). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 394 с. + іл.
- 281.Виздрик В. Діяльність українських політичних партій у відновленні сільськогосподарської кооперації в 20-30-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць РДГУ*. Рівне: РДГУ, 2013. Вип. 24. С. 46–51.
- 282.Виздрик В. Польська аграрна реформа та її реалізація у 20-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях. *Вісник НУ «Львівська політехніка» «Держава та армія»*. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2013. № 752. С.150–156.
- 283.Виздрик В. Польське аграрне осадництво на західноукраїнських землях у 20-х рр. ХХ ст. *Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровськ: Вид. «Грані», 2013. № 6 (98). С. 4–8.

284. Виздрик В. Українське питання у діяльності польських селянських партій в першій половині 20-х рр. XX ст. на Західній Україні. *Вісник НУ «Львівська політехніка» «Держава та армія»*. Львів: Вид. НУ «Львівська політехніка», 2012. № 724. С. 185–190.
285. Виздрик В. Український селянський рух міжвоєнного періоду в Другій Речі Посполитій. *Науково-популярний журнал Воєнна історія*. К., 2014. № 1–2 (73–74). С. 62–68.
286. Височанський П. Коротка історія кооперативного руху на Україні / П. Височанський. Харків : Червоний шлях, 1925. 52 с.
287. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк: Т-во укр. кооперації, 1964. 624 с. ; ілюстр.
288. Вівчаренко О. Західно-Українська Народна Республіка. Коломия, 1993. 113 с.
289. Відновити пам'ять про отця Андрія Пеленського. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nasze-slowo.pl/vidnoviti-pamyat-pro-ottsya-andriya-pele/>
290. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці. *Укр. істор. журн.* К., 2003. № 2 (437). С. 39–55.
291. Військове будівництво в Україні у XX столітті: Історичний нарис, події, портрети / [гол. ред. кол. О. Кузьмук]. Київ, 2001. 613 с.
292. Вісин В. Нормативно-правова база розвитку кооперативного руху у Волинському воєводстві у період між Першою і Другою світовими війнами. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 8. С. 70–79.

293. Воляннюк М. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1960. 229 с.
294. Гаврилів І. Українсько-польське протистояння у міжвоєнний період: форми і методи боротьби західноукраїнських політичних сил за відновлення державності України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. Вип. 17. С. 151–165.
295. Галичина. Військова історія у 1914 – 1921 роках / Упорядник Ф.І. Стеблій, Б.З. Якимович. Львів, 2005. 416 с.
296. Галушко Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1918–1928 рр. Львів: Видавництво Львівського університету, 1965. 265 с.
297. Гелей С. Діяльність Крайового кредитного союзу в першій половині ХХ ст. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти*. Львів, Вид-во Льв. Комерц. Академії, 2001. Т. 2. С. 96–103.
298. Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність. Львів: Вид-во ЛКА, 2010. С. 107–110.
299. Гелей Т., Гелей С. Зиновій Пеленський. Українські кооператори. Історичні нариси. У 3-х кн. / За ред. С. Гелея. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. Кн. 3. С. 182.
300. Гелей С. Консервативно-політологічна концепція державотворення. Василь Кучабський. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 160 с.

- 301.Гелей С. «Народна Торгівля» – перше споживче товариство в Галичині. *Споживча кооперація України: історичні та соціально-економічні аспекти: зб. наук. праць*. К., 1996. С. 44–54.
- 302.Гелей С. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині. *Споживча кооперація України. Історичні та соціально-економічні аспекти: зб. наук. ст.* К.: «Вісті», 1996. С. 93–94.
- 303.Гелей С. Просвіта і кооперативний рух у Галичині. *Споживча кооперація. Історичні та соціологічно-економічні аспекти: зб. наук. ст.* К.: Ред. газ. «Вісті...», 1996. С. 101–105.
- 304.Гелей С., Бабенко С. Українська кооперативна ідея в загальноєвропейському контексті. Київ, 2003. 160 с.
- 305.Герасименко М.П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.). К.: Держполітвидав УРСР, 1960. 224 с.
- 306.Голуб Г. Кооперативний рух в Західній Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.04; КДУ ім. Т. Г. Шевченка. К., 1994. 20 с.
- 307.Гончаренко Д. Громадсько-політична діяльність Юліана Павликовського: дис... на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2015. 207 с.
- 308.Гордієнко В. Українська Галицька Армія. Львів, 1991. 112 с.
- 309.Грабовий Я. Історія української кооперації. Прага : [б. в.], 1924. 74 с.
- 310.Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

311. Гунчак Т. Україна : перша половина XX століття : нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. 288 с.
312. Демчишак Р. Трансформація політичного ладу II Речі Посполитої (1935 р.) та її вплив на характер українсько-польських відносин. *Наукові праці національного університету «Львівська Політехніка. Серія «Політологія»*. Львів, 2012. Вип. 170. С. 29–32.
313. Дерев'яний І. Голодомор та Європа: уроки демократії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://incognita.day.kyiv.ua/golodomor-ta-uevropra-uroki-demokratiyi.html>
314. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918. Львів, 1936. 375 с.
315. Євген Коновалець та його доба. Філадельфія, 1974. 618 с.
316. Жук А. Українська кооперація в Польщі. Львів: Накл. автора, 1934. 39 с.
317. Зайцев О. “Орієнтація на Схід” в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-ті рр.). *Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX століття / Міжнародна асоціація українців*. Відп. ред.: С. Кульчицький, В. Даниленко. Одеса – Київ – Львів, 1999. – С. 9–12.
318. Зайцев О. Вибори 1922 року у Західній Україні. *Україна модерна*. Львів: Львівський державний університет імені Івана Франка, Інститут історичних досліджень, 1997–1998. Ч. 2–3. С. 194–205.
319. Зайцев О. До питання про «саботажну акцію УВО» 1930 р. *Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали*

- міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 21–22 листопада 1996 р. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 224–227.*
320. Зайцев О. Екзильний уряд ЗУНР і українські політичні організації Галичини (1919–1923). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6 С. 188–194.
321. Зайцев О. Парламентська діяльність політичних партій на Західній Україні 1922 – 1939 рр.: автореферат дис... кандид. іст. наук: 07.00.02. АН України: Інститут українознавства ім. Крип'якевича. – Львів, 1994. 20 с.
322. Зайцев О. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1996. Вип. 2. С. 172–186.
323. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939). *Укр. іст. журн.* 1993. № 1. С. 72–84.
324. Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925). *Україна модерна*. Київ, 2002. Ч. 7. –С. 69–90.
325. Зайцев О. Український націоналізм і фашизм (1920–30-ті рр.). *Українські варіанти*. 1998. № 1. С. 102–109.
326. Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Історія. Івано-Франківськ, 2001. 628 с.
327. Зашкільняк Л. Україна-Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17. С. 13–18.
328. Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України. Львів: Університетвидав, 1968. 197 с.

329. Івасюк І. Кредитна кооперація на Україні. *Праці Українського наукового інституту. Серія економічна*. Варшава, 1933. Т. XI. Кн. 3. 120 с.
330. Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Київ, 1992. 347 с.
331. Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. 113 с.
332. Калакура Я. Українська історіографія в структурі історичної науки. *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2000. Вип. 10. Част. 2. С. 402–415.
333. Калакура Я. Українські історики на шляху до соборності національної історіографії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2001. Вип. 54. С. 10–14.
334. Калиняк Л. УНДО і ОУН у контексті «політики нормалізації» (1935–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16. С. 421–429.
335. Карпенко О. Листопадова 1918 року національно-демократична революція на західноукраїнських землях. *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 18–21.
336. Качараба С. Василь Мудрий – громадський діяч, політик, публіцист. Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2009. 240 с.
337. Кедрин І. У межах зацікавлення. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Б. в., 1986. 523 с.

338. Коваль В. Соціально-економічна природа сільськогосподарської кооперації. Прага, 1927. 46 с.
339. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.
340. Комарницький Я. Політична діяльність Василя Мудрого (1935 – 1939). *Проблеми гуманітарних наук: Науковий збірник ДДПУ ім. І. Франка. Серія «Історія»*. Дрогобич, 2010. Вип. 26. С. 112–115.
341. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ століття. К.: АН УРСР, 1960. 371 с.
342. Кондратюк В. ЗУНР: становлення і захист. Львів, 1998. 94 с.
343. Кондратюк В. Українська революція: здобутки і втрати в державницьких змаганнях 1917 – 1920 рр. Київ, 1998. 278 с.
344. Кондратюк К. Західноукраїнський консерватизм у міжвоєнний період. *Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921–1939): Матеріали міжнародної наукової конференції, Дрогобич 8-9 жовтня 2004 р.* Дрогобич: Коло, 2005. – С. 52–62.
345. Кондратюк К. Західноукраїнські землі міжвоєнного періоду у висвітленні сучасних вітчизняних істориків. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16: С. 386–398.
346. Кравчук М. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914 – 1993 рр. Івано-Франківськ, 1997. 292 с.
347. Крамар Ю. Участь українських політичних партій у парламентських виборах 1930 року на Волині. *Науковий вісник Волинського*

- державного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2007. С. 198–203.*
348. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. Львів, 2000. 416 с.
 349. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблеми взаємовідносин. Київ: Вид-во УАДУ, 1998. 304 с.
 350. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919. Львів, 1933. 179 с.
 351. Кубійович В. Українці в Генеральній губернії 1939 – 1941 рр. Історія Українського Центрального комітету. Чикаго: вид. Микола Денисюк, 1975. 664 с.
 352. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 204 с.
 353. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918 – 1939). Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. Т. 1. 536 с.
 354. Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918 – 1939). Київ – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2004. Т. 2. 704 с.
 355. Кульчицький С. Лінія Керзона в історичній долі українського народу. *Наука і суспільство*. 1991. № 11. С. 6–13.
 356. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ, 1999. [Україна крізь віки]. Т. 11. 336 с.
 357. Кухар Р. Віденська «Січ». Київ, 1994. 98 с.
 358. Кучерепа М. Національна політика Польщі щодо українців напередодні Другої світової війни. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2001. № 11. С. 27–34.

359. Кушнеж Р. Участь української громадськості Польщі в допомогових та протестаційних акціях проти голодомору в Україні. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 131–141.
360. Кушнеж Р. Львівська українська преса про голодомор в УРСР. *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 199–209.
361. Лаба В. Історія села Лисятичі від найдавніших часів до 1939 року. Львів, 2009. 312 с.
362. Левицький Д. Важкий білянс кількох місяців... Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р. Львів: Діло, 1934. 30 с.
363. Лисяк П. V з'їзд УНДО і наша тактика. Львів, 1939. 22 с.
364. Литвин М. У кільці фронтів українсько-польської війни 1918–1919 рр. *Львів: Історичні нариси*. Львів, 1996. С. 357–384.
365. Лось С. За конструктивну політику на Червоній Русі. Львів, 1933. 84 с.
366. Лось С. Міжнародне становище Польщі та галицькі українці. Львів, 1932. 72 с.
367. Макарчук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року. 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнар. наук. конфер. (Львів, 23–24 вересня 1999 р.). Львів, 2001. С. 6–20.
368. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях. Львов, 1983. 255 с.
369. Маланчук В. Історія однієї зради. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1958. – 70 с.

- 370.Маланчук В. Торжество ленінської національної політики. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1963. 695 с.
- 371.Марущенко О. Висвітлення діяльності УВО-ОУН (1920 – 1941 рр.) в українській зарубіжній та радянській історіографіях: порівняльний аналіз. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2009. № 15–16. С. 572–579.
- 372.Мельник І. Галицькі партії в минулому [Електронний ресурс]. Режим доступу:
- 373.Млиновецький Р. Нариси в історії українських визвольних змагань. 1917 – 1919. Торонто, 1970. Т. 1. 568 с.
- 374.Мудрий В. За нормалізацію польсько-українських відносин: промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6. грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р. Львів: Накл. Видавн. Спілки “Діло”, 1936. 16 с.
- 375.Муц О. Радянофільська періодика Західної України міжвоєнного періоду і тенденції висвітлення культурно-освітнього розвитку. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2006. № 19. С. 204–207.
- 376.На Заході свідомо не помічали українського Голодомору... [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://wz.lviv.ua/far-and-near/187748-na-zakhodi-svidomo-ne-pomichaly-ukrainskoho-holodomoru>
- 377.Олійник П. Листопадовий зрив. Повстання Української Держави на західних землях в листопаді 1918. Прага, 1941. 24 с.

378. Островський В. Кооперація на північно-західних землях (Волинь, Полісся й Холмщина). *Ювілейний альманах Центросоюзу в 30-ліття*. Львів, 1931. С. 104–115.
379. Павленко Ю. Українська державність у 1917 – 1919 рр. Київ, 1995. 262 с.
380. Панчук М. «Білі плями» героїчного літопису. З історії КПЗУ. К., 1989. 93 с.
381. Паньківський К. У 15-ліття Української Нац. Ради. *Листи до приятелів* / [ред. Микола Шлемкевич]. Нью-Йорк: “Ключі”, 1963. Рік XI. Ч. 125–126. Кн. 7–8. С. 44–46.
382. Папуга Я. Західна Україна і голодомор 1932 – 1933 рр. Львів: Астролябія, 2008. 275 с.
383. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбургській Галичині: освідчена верства й емансипація нації. Львів, 2014. 308 с.
384. Плисюк В. Кооперативний рух в Галичині: історія розвитку. *Проблеми кооперації в сільському господарстві : тези Міжнар. конф. 22–24 трав. 1995 р.* Львів, 1995. 231 с.
385. Пуйда Р. Парламентська діяльність Українського національно-демократичного об’єднання (1935 – 1939): автореферат дис... кандидат. іст. наук: 07.00.01. НАН України: Інститут українознавства ім. Крип’якевича Львів, 2012. 20 с.
386. Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація. *Галичина*. 1999. № 3. С. 4–23.

- 387.Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ, 1997. Вип. 32. С. 119–130.
- 388.Расевич В. Засади політичної незалежності України в програмі УНДП. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. Вип. 7. С. 229–242.
- 389.Реєнт О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади. *Регіональна історія України*. 2007. Вип.1. С. 91–106.
- 390.Ротбарт М. Евальд Амменде и организация европейских конгрессов национальных меньшинств. *Германия и Прибалтика*. Рига, 1978. Вип. 5. С.88–96.
- 391.Рубльов О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ, 1999. 320 с.
- 392.Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ. Львів: Каменяр, 1989. 93 с.
- 393.Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ, 1997. 411 с.
- 394.Соляр І. Зовнішні орієнтації партій національно-державницького табору у Західній Україні (1923 – 1939). Львів, 2011. 376 с.
- 395.Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923 – 1928). Львів, 2010. 160 с.
- 396.Соляр І. Організаційні засади та програмні орієнтири Народної організації українців м. Львова (1920–1930-ті рр.). *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2009. № 3-4. С. 263–269.

397. Соляр І. Перемиський повітовий комітет УНДО. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків: збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, Перемишль, 11–13 квітня 2002*. Перемишль–Львів, 2003. С. 124–132.
398. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). Львів. 1995. 70 с.
399. Соляр І. Українське питання на європейських конгресах національних меншин (1925–1938). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк: Волинський державний університет імені Лесі Українки, 2008. Вип. 15. С. 97–102.
400. Соляр І. УНДО і Польща в 1928-1930 рр.: пошук шляхів порозуміння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 2008. Вип. 17. С. 177–185.
401. Субтельний О. Україна. Історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчук ; вст. ст. С. В. Кульчицький. К.: Либідь, 1991. 512 с. : іл.
402. Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918 – 1923): історія держави і права. Львів, 2004. 414 с.
403. Українська проблема». Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Г. Хомишин. Б.м., 1932. – 184 с.
404. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1934. 170 с.

405. Федик І. Проблема "угодовства" у стосунках ОУН та УНДО на рубежі 20–30-х рр. ХХ ст. *Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал*. 2008. № 1. С. 36–38.
406. Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. Львів, 1998. 80 с.
407. Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921 – 1939). Львів–Дрогобич, 2010. 456 с.
408. Хруслов Б. Політика УНДО напередодні Другої світової війни (1938–1939 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 1999. № 3. С. 181–188.
409. Хруслов Б. Українське національно-демократичне об'єднання: політика нормалізації польсько-українських стосунків (1935–1937 рр.). *Наукові записки ХХХV: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. К., 1999. Вип. спец. С. 158–168.
410. Цибко О. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939 рр.). Львів: Університетвидав, 1963. 137 с.
411. Чому Захід не виступив на захист українців, знаючи про голод 33-го? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/chomu-zakhid-ne-vistupiv-na-zakhist-ukrayintsiv-znaiuchi-pro-golod-33-go/>
412. Шанковський Л. Піхота Української Галицької Армії. *Українська Галицька Армія*. Вінніпег, 1958. Т. 1. С. 145–175.
413. Шаповал Ю. «Діло» (1880 – 1939) – Перша українська щоденна газета. Рівне, 2007. 345 с.

414. Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність. Львів, 1993. 52 с.
415. Швагуляк М. Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Міжвідомчий збірник наукових праць*. Київ, 1992. Вип. 1. С. 143–172.
416. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодні Другої світової війни (3 історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки). *Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. ССХХVIII. Праці Історично-філософської секції*. – Львів, 1994. – С.207–248.
417. Швагуляк М. Польсько-українська конфронтація на зламі 20–30-х років ХХ ст.: проблеми історіографії. *Проблеми слов'янознавства. Міжвідомчий науковий збірник*. Львів, 1996. Вип. 48. С. 53–62.
418. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Том ССХХII. Праці історико-філософської секції*. Львів, 1991. С.111–145.
419. Швидак О. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України (1918–1939 рр.). К.: Наукова думка, 1972. 227 с.
420. Як повстало і розвивалося УНДО. З нагоди 10-ліття існування. Львів, 1936. 29 с.